

Fig. 1. Kirken i landskabet set fra sydvest. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Kirche in der Landschaft aus Südwesten.*

HJERM KIRKE

HJERM HERRED

Kirken (»hyarm«) er tidligst nævnt o. 1350 i Ribe Oudemoder, da den var takseret til 6 skilling sølv og dermed sammen med Borbjerg markerede sig som herredets højst ansatte,¹ ligesom den antagelig i middelalderen havde status af fjerdings- eller herredskirke (jf. s. 583, 594, note 4).² 1347 solgte biskop Peder af Ribe gods i sognet, bl.a. gården Kragelund, med alle tilliggende til bispestolen til gengæld for afholdelse af sjælemesser for ham selv og hans efterfølgere i embedet.³ Ved landehjælpen 1524–26 svarede 30 mark, langt det største beløb blandt alle herredets kirker.⁴

Som tidligere nævnt (s. 1773–74) forbød kongen 1578 sognepræsten i Hjerm 'under den højeste straf' at befatte sig med Mejrup Kirke, hvis kald sognemæn-

dene ellers på egen hånd havde overdraget ham. Tilknytningen til hovedgårdene, Volstrup og Kvistrup (Gimsing Sogn) kan fra 1500-tallets anden halvdel aflæses af kalkmalerier, rige inventardonationer og statelige begravelser (s. 2027 ff., 2033 ff., 2066 ff.), jf. også s. 2115 (Gimsing). Kirketienden, der før 1594 havde været forlenet til Jørgen Dâ på Gammelbygård (Mejrup Sogn) og d.å. blev tilbagegivet til Kronen,⁵ var således i 1600-tallets begyndelse bortfæstet til medlemmer af Munk- og Juulfamilien på de to ejendomme.⁶ Bl.a. omtalte Axel Juul og hans hustru, Lisbeth Friis, kirken som »denne Deris Sogne Kirke« på den 1636 renoverede kalk og disk (s. 2042).⁷ Først 1687 blev Hjerm Kirke imidlertid – fra regnet kaldret – udlagt fra Kro-

Fig. 2. Luftfotografi af kirken set fra sydvest. Ålborg Luftfoto o. 1950. KglBibl. – *Luftaufnahme der Kirche aus Südwesten.*

nen til kancellisekretær Peder Rodsteen og dennes søskende.⁸ Samme år videresolgte han kirken til Rasmus Andersen til Søgård (Hind Hrd.), som straks efter afhændede den til Christen Linde (den ældre) til Volstrup.⁹ Kirken havde herefter ejerfællesskab med Volstrup og tilhørte efterkommere af Lindefamilien frem til 1847, da den på auktion efter Mogens Skows enke, Øllegaard Sophie Skow (†1847), blev erhvervet af et konsortium. Heraf ejedes halvdelen af gårdejer Mads Chr. Bank i Struer, mens købmand Mathias Smith i Lemvig og proprietær Niels Breinholt i Sønder Vinkel hver besad en fjerdedel.¹⁰ 1855 solgtes Breinholts andel til godsforvalter Frederik A. Nybye, Øster Aulum, Søren Chr. Petersen, Hjerm Gårde, Chr. Slot på Kærgård og Jens Villemoes i Hjerm.¹¹ I de følgende år erhvervede de samme halvdelen af den øvrige tiende. 1866 købtes den sidste del – 25 % – af købmand, konsul Mads Schou i Struer (†1889). Ved mageskifte med Schou blev de fire konsortiemedlemmer i 1871 eneejere af kirketienden.¹² Deres efterkommere ejede tienden frem til 1911, da kirken overgik til *selveje*.¹³

Sognet havde i hvert fald siden reformationstiden Venø og Gimsing kirker som *annekser* (s. 1217, 2042).

De to kirker udskiltes dog hhv. 1750 og 1875. 1904 opførtes Hjerm Østre Kirke til betjening af beboerne i distriktets østlige del. Denne kirke fik selvstændigt sogn 2010, men indgår i fælles pastorat med Hjerm, der følgelig også betegnes som Hjerm Vestre Kirke (s. 2105).

Krigsødelæggelser. Efter Kejserkrigen (1625–29) repareredes søndre stette, som en rytter var brudt igennem (s. 2002), mens urolighederne under Karl Gustav-krigene (1657–60) satte sig konkrete spor i istandsættelser af vinduer (s. 2025), ‘som fjenderne havde slået ud’. Også kirkens *†*positiv (s. 2063) blev repareret efter at være blevet beskadiget under krigen.¹⁴ Nyanskaffelse af et altersæt 1633 og en lille kalk og disk 1634 (jf. altersølv og *†*sygesæt) kan ligeledes være motiveret af, at disse genstande var stjålet under den førstnævnte krig.

Sagn. If. en sen overlevering¹⁵ skulle kirkens placering oprindeligt have været på en bakke mellem Skjettrup og Volstrupby. Imidlertid nedrev trolde i løbet af natten det, der var bygget om dagen. Man endte derfor med at binde to stude sammen og lade dem gå; på det sted, hvor de lagde sig til hvile, opførte man sidenhen kirken.

Kirken ligger vestligt i sognet, på et højedrag øst for landevejen mellem Struer og Holstebro, omtrent 500 m syd for stationsbyen, der opstod efter åbningen af jernbanen 1866; kirken har således altid ligget som et ensomt, men markant pejlemærke i landskabet. Den nærmeste bebyggelse udgøres nu af ejendommen sydvest for kirken, på de tidligste matrikelkort »Kirkegård« kaldet (jf. fig. 4), samt den 1911 opførte præstegård øst for kirken. En 1996 vedtaget lokalplan for opstilling af tre vindmøller 700 m syd for kirken blev efter lokale protester forkastet 1998.

Kirkegårdens hegn og indgange. Kirkegården er udvidet o. 1925 mod nord, hvorved arealet blev væsentligt forøget;¹⁶ hertil er i 2007 endvidere

anlagt materiale- og parkeringsplads (fn-arkitekt, Struer). Syddiget, der senest er omsat 2011, er muligvis rykket mod syd eller nyopført i forbindelse med portalens opførelse (jf. ndf).¹⁷ Stensatte diger hegner kirkegården mod syd, vest og delvis mod øst, hvor der dog i den nordlige del også er jorddiger med stenkledte fronter; disse udgør tillige hegn mod nord, her suppleret med egetræer. Kampestensdigerne har gammel hævd og er tidligst nævnt 1599. 1647 blev digerne nyoplagt af to muremestre samt stenspikker Christen Madtzen, og på digerne blev lagt tørv fra Korsbjerg.¹⁴

Kirkegårdens ældste eksisterende indgange er hovedporten med kørelåge i østdigets sydlige del

Fig. 3. Luftfoto af kirken set fra syd. Foto Lis Helles Olesen 2014. – *Luftaufnahme der Kirche aus Süden.*

og gangporten mod syd. Begge de overkalkede og rundbuede portaler, der muligvis er opført o. 1600,¹⁸ er af munkesten med rektantet sokkel-fremspring og dækkes af vingeteglsbelagte sadeltage. Buerne har let fremspringende, rektantede kragbånd i vederlagshøjde og tilsvarende slutsten i issepunkterne. Sydportalen, der hældede kraftigt mod syd, blev genoprettet 2006.¹⁹

Vedligeholdelser af indgangene, herunder den nordre \dagger stette (jf. ndf.), nævnes hyppigt i de ældste regnskaber, således 1629, hvor tømmer indkøbtes til den søndre stette, 'som rytteren brød' (jf. s. 2000).¹⁴ 1641 anvendte en muremester endvidere 500 mursten fra Gudumkloster til reparationer af den østre indgang, og 1649 indkøbtes 200 mursten af Christen Solgaard i Holstebro og 350 af Peder Mørch i Haslund til vedligeholdelser af 'stetter og port', der året efter blev belagt med bly

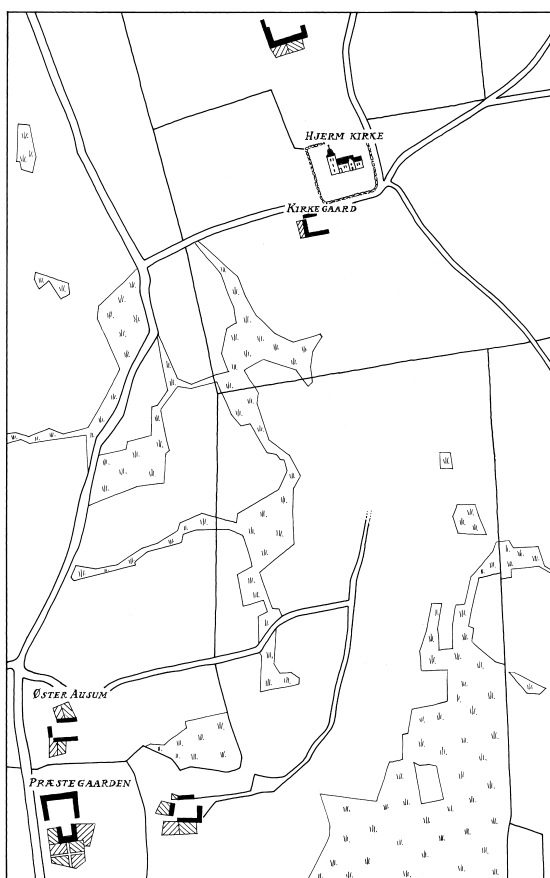

Fig. 4. Matrikelkort 1:10.000. Målt 1805 af Hyldgaard. Tegnet af Merete Rude 2014. – *Katasterkarte*.

af tækker Niels Sørensen fra Savstrup.¹⁴ 1768 var de murede stetter dog teglhængte.⁷ Indgangene repareredes senest 1973, hvor murværket var i dårlig stand.

Yderligere tre indgange er etableret i den udvidede del af kirkegården, herunder en replik af de ældre indgange (nord for graverhuset) samt to indgange af murede og hvidtede piller afdækket med vingeteglsbelagte sadeltage syd for graverhuset (kørelåge) og i norddiget 2008 (ganglåge). Alle indgange lukkes af galvaniserede jernlåger. \dagger *Kirkegårdens hegn og indgange*. 1585 nævnes en nordre stette (jf. fig. 25), hvortil købtes stål (til risten?). 1613 blev den repareret med mursten fra Viborg og kalk fra Daugbjerg, og trods flere yderligere reparationer måtte Christen Pedersen 1664 nedtage den for at opmure den på ny.¹⁴

\dagger *Kirkeriste* omtales flere gange i de ældre regnskaber, første gang 1596, hvor der indkøbtes stål til formålet. 1648 fik risten i alle tre stetter nye rammer.¹⁴

\dagger *Drejekors*. Stål til et 'kors i porten' indkøbtes 1599.¹⁴

Bygninger på og ved kirkegården. I udvidelsens østre del er en grundmuret og teglhængt *graverbygning* med toiletfaciliteter, i vest et *maskinhus* og et *ligkapel* fra o. 1962.²⁰ Sidstnævnte er en hvidkalket teglstensbygning belagt med tagpap, mens maskin- og redskabshuset er af grønmalte profilbrædder. \dagger *Bygninger ved kirkegården*. En *kørestald* og et *ligkapel* lå tidligere formentlig øst for kirkegården, hvor den nuværende p-plads er anlagt.²¹

Kirkegårdens *beplantning* var indtil for få år siden på vestdigets inderside suppleret med et læbælte af elmetræer, der måtte fældes som følge af elmesygen, jf. kirkegårdene i Øster Hjerm og Ramme (s. 2105, 1590).

BYGNING

Kirken består af romansk kor og skib, hvortil formentlig i tiden o. 1471-91 blev tilbygget tårn i vest samt våbenhus og korsarm i syd, mens nordre korsarm opførtes o. 1524. Overhvelvingen af korsskæringen og koret skete umiddelbart før middelalderens slutning. Et \dagger våbenhus ud for skibets norddør eksisterede fra 1639 til 1834. Orienteringen er omtrent solret.

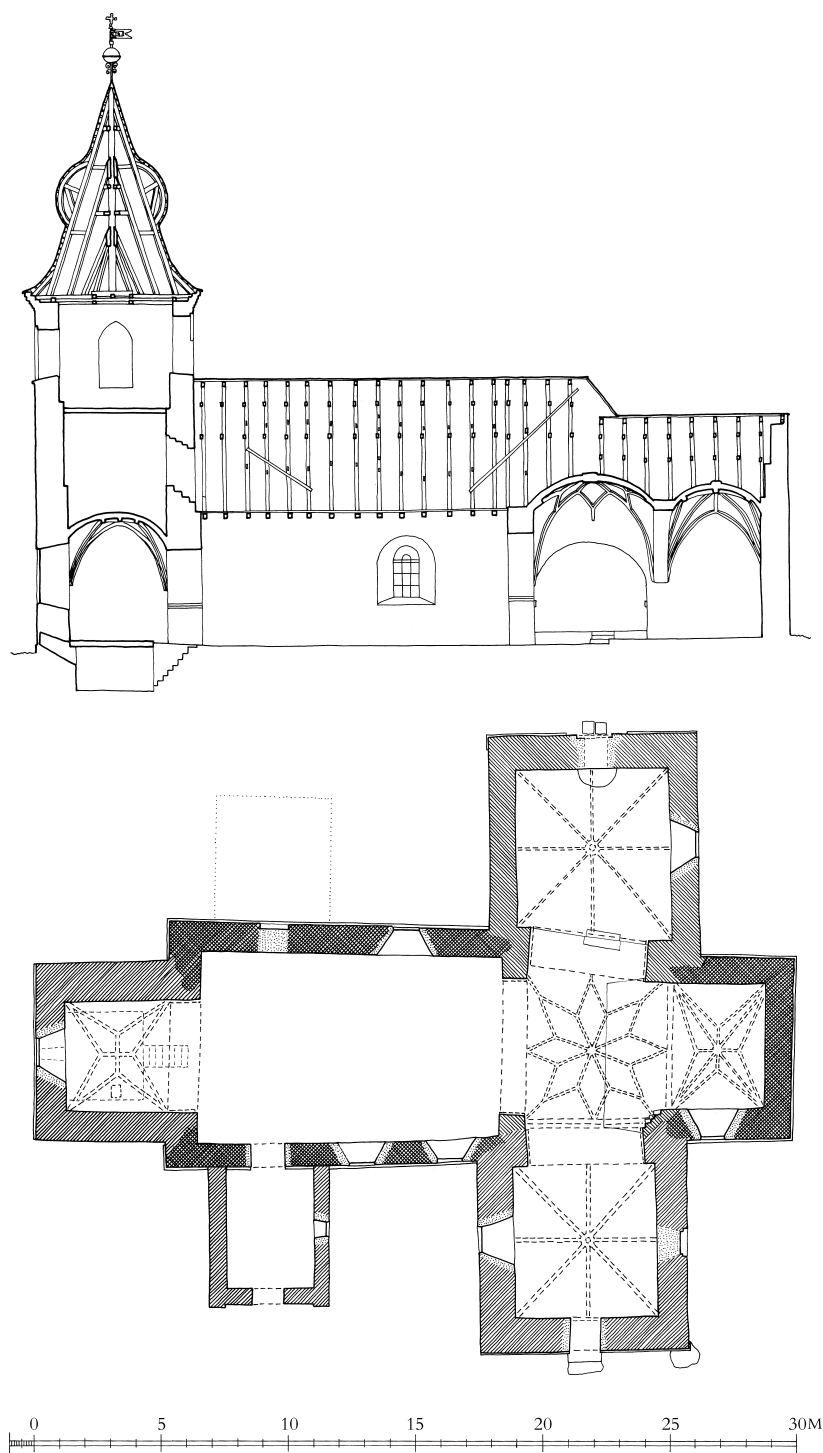

Fig. 5-6. 5. Længdesnit set mod nord 1:300. Målt af Poul Kühl 1935, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2014. 6. Plan. 1:300. Målt af M. B. Fritz 1937, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2014. — 5. *Längsschnitt gegen Norden*. 6. *Grundriss*.

Den romanske kirkes grundplan, der blev sløret med de senmiddelalderlige tilbygninger, omfattede et kvadratisk kor i tilknytning til et rektangulært skib vest herfor. Korets oprindelige vestafslutning, der oprindeligt lå, hvor knæfaldet nu er, erkendes over loftet, hvor tagværkerne er bevaret (jf. fig. 16). Skibet, hvis indre vægge flugter med korets ydermure, er afsat med en unøjagtighed i sydturen, hvor en tydelig skævhed erkendes.

Materiale og teknik. Kirken er opført med en ydre beklædning af granitkvadre, der rejser sig over en *skråkantsokkel*. På koret er denne beriget med en rille under skråkanten, jf. flere af egnens kirker, f.eks. Hygum, Dybe, Ramme (s. 1373, 1538, 1592), Ulfborg og Sdr. Nissum (Ulfborg Hrd.). Kvadrene på de 12 skifter høje facader, hvoraf store dele senest er omsat 1973 (jf. s. 2022), varierer i højden og er som hovedregel lige gennemløbende og ufalsede på skibet, mens der på koret er anvendt enkelte falsede. På et antal kvadre (ca. 10) er tre- og firkantede *stenhuggermærker* indhugget langs kanterne (fig. 105), et forhold der tillige gør sig gældende særlig på Fjaltring Kirke (s. 1636), men også på kirkerne i Ramme (s. 1592) og Sdr. Nissum (Ulfborg Hrd.).

Døre. Begge kirkens oprindelige døre i skibets vestende er bevaret. Den søndre (214×140 cm (udvendigt), 196×131 cm (indvendigt)) er endnu i brug, mens norddøren (212×110 cm) står som blændet niche på skråkanten (fig. 104). Åbningerne er som vanligt på egnen opbygget af hjørnehugne kvadre kronet af en retkantet monolitoverligger (jf. f.eks. Dybe, Måbjerg og Mejrup, s. 1538, 1735, 1779); mod nord er skråkantsoklen ført igennem som tærskelsten, mens den er fjernet i den søndre åbning, hvor en indre anslagsfals formentlig er borthugget.

Vinduer. Af kirkens romanske vinduer er kun den østre halvdel af korets blændede nordvindue bevaret øst for nordre korsarm (jf. fig. 105). Åbningen, der har en højde på 140 cm, har endnu den retkantede og rundbuede monolitoverligger og formentlig tre smigsten, mens sålbænkstenen er erstattet af tegl i munkestensformat. På korets østmur ses i 9. skifte over soklen en genanvendt sålbænksten, hvis åbning nu er udfyldt af teglsten i normalformat. Yderligere fandtes ved sydportalens restaurering en fragmenteret, romansk vinduesoverligger med rundbuet form.²² Denne var sammen med en anden overligger,

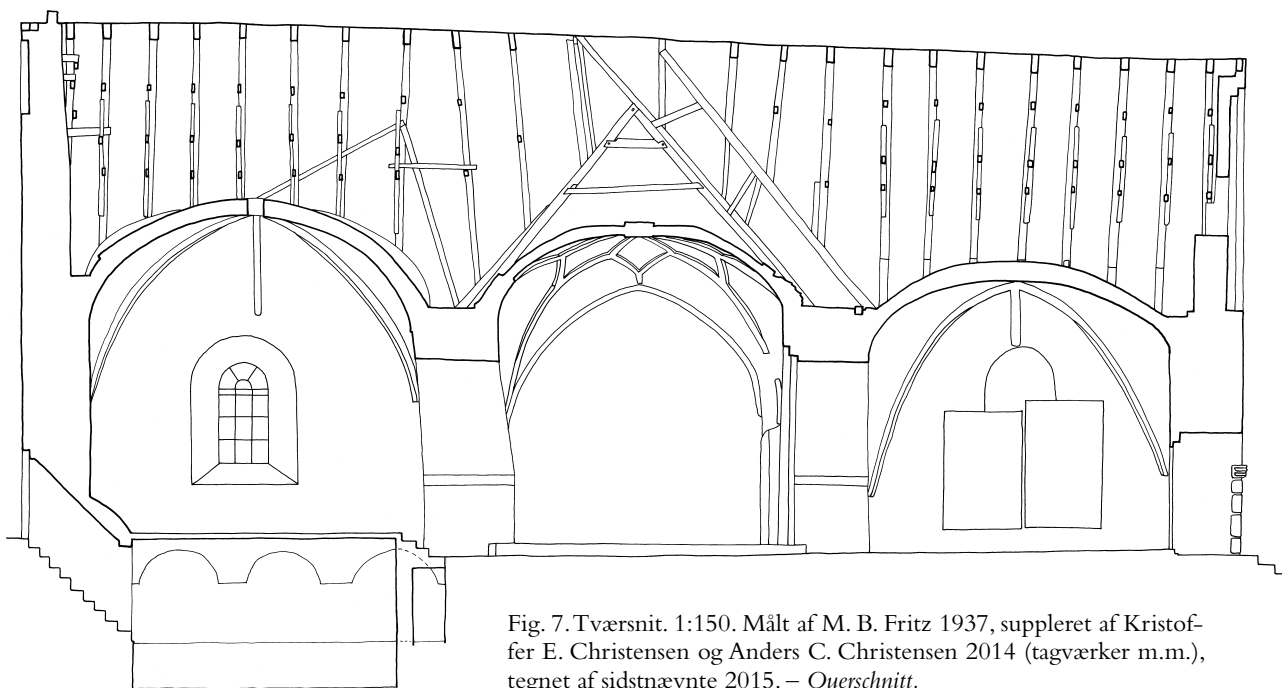

Fig. 7. Tværsnit. 1:150. Målt af M. B. Fritz 1937, suppleret af Kristoffer E. Christensen og Anders C. Christensen 2014 (tagværker m.m.), tegnet af sidstnævnte 2015. – *Querschnitt*.

formentlig den, der nu er opstillet ved våbenhuset, tidligere indføjet i syddiget.²³ Sidstnævnte udmærker sig ved en rundet kvaderridsning samt mindre, dobbelte bueridsninger sluttende sig til lysåbningens rundede kant (fig. 11), og har en omtrentlig parallel i Ramme Kirkes østgavl (s. 1593). To vinduessmigsten er genanvendt som gravsten (jf. s. 2091). En fragmenteret **vinduesramme* af træ udtoges i sammenstødet mellem skibet og nordre korsarm 1973 i forbindelse med omsætninger af kvadrene (jf. fig. 9-10); de to samhørende stykker måler tilsammen 33×10 cm med en tykkelse på ca. 4 cm. Den frønnede plankes nærmest rombeformede tværsnit beskriver to affasede og rundede kanter, på hvilke der ikke er glasfals.²⁴ Ruderne må formodes at have været fastgjort med søm, jf. rammerne i †Nees Kirke (s. 995).

Indre. Skibet, hvis bagmure er af rå kamp, dækkes af fladt bjælkeloft, mens loftet i den tilbageværende del af koret udgøres af det senmiddelalderlige hvælv (jf. s. 2013). Oprindelig var de to bygningsafsnit som vanligt adskilt af en triumfmur, hvoraf endnu eksisterer de to profilerede kragbånd med dobbelt rundstav over en affaset kant, der nu er anvendt i søndre korsarms dør (s. 1726, fig. 3).

Taggavle. Skibets vestre taggavl er omsat i forbindelse med tårnets opførelse; i det nedre er anvendt adskillige kvadre. Korets trekantgavl er helt omsat med små teglsten i nyere tid.

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Som tilfældet er ved den nærliggende kirke i Borbjerg (s. 1847), hvis bygningshistorie er meget lig Hjern Kirkes, udsattes kirken for betydelige om- og tilbygninger i middelalderens sidste del.²⁵ Rækkefølgen af ombygningerne fremgår af de bygningsarkæologiske undersøgelser, og støttes

Fig. 8a-c. Aksonometriske rekonstruktioner af kirkens bygningshistorie. 1:500. Tegnet af Anders C. Christensen 2014. a. O. 1200. Kor og skib. b. O. 1475. Tårnet, våbenhuset og søndre korsarm er opført. c. O. 1524. Nordre korsarm er bygget. – *Axonometrische Rekonstruktionen der Gebäudegeschichte der Kirche. a. Um 1200. Chor und Schiff. b. Um 1475. Bau des Turmes, der Vorhalle und des südlichen Kreuzarmes. c. Um 1524. Bau des nördlichen Kreuzarmes.*

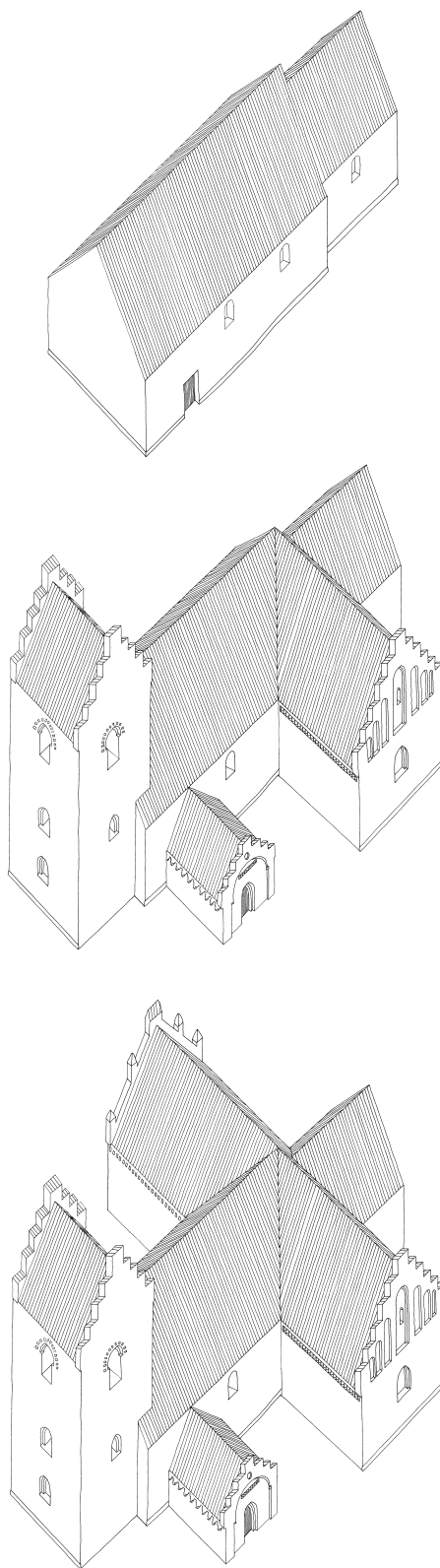

Fig. 9–10. 9. Detalje af kirken under restaurering (s. 2005, sml. fig. 29). 10. Nordvindue i skibet. Foto Ib Lydholm 1973. – 9. *Detail der Kirche während Restaurierung*. 10. *Nordfenster im Schiff*.

og nuanceres af de dendrokronologiske analyser af kirkens tagværker (s. 2025). Arbejderne blev indledt med udskiftningen af korets tagværk, der er dateret til o. 1445. Søndre korsarm kom under tag o. 1471 eller senest o. 1491, og i dette tidsrum kan tårnet tænkes opført, jf. de arkitektoniske ligheder med tårnet i Mejrup, der antagelig er opført o. 1474 (s. 1783); også våbenhuset er fra

denne periode. Sidste udvidelse i form af nordre korsarm skete tilsyneladende o. 1524, hvorved kirken fik korsform. Denne udvidelse blev ledsaget af hvælvslagning over korsskæring og kor.

Tårnet ved skibets vestgavl er som ovenfor anført muligvis opført i 1470'erne i tre stokværk. Murene er beklædt med genanvendte kvadre fra skibets vestgavl i fem skifters højde, hvorover murværket er af røde teglsten i munkestensformat, bagmurene ligeså; syd- og vestfacaderne er dog skalmuret i nyere tid (jf. ndf.). I vest er skibets sokkel flyttet ud, men er muligvis suppleret med andet kvadermateriale, idet der her ses fire forskellige sokkelprofiler (jf. s. 1727 fig. 21, 23–25). Tilstedeværelsen af korets sokkelprofiltype, den svagt hulede skråkant hvorunder rille (s. 1727 fig. 21), kan ses som en underbygning af formodningen om, at opførelsen af tårn og søndre korsarm skete omtrent samtidig.

Den rundbuede tårnarkade mod skibet er af munkesten og jævnbred med tårnrummet. Vangerne er i det nedre suppleret med genanvendte kvadre, og i vederlagshøjde markerer to runde, let udkragende skifter overgangen til stikket. Rummet dækkes af et stjernehvælv med retkantede halvstensribber opmuret efter 1869, hvor klokken styrtede ned gennem det gamle hvælv

Fig. 11. Monolitoverligger på kirkegården (s. 2005). Foto Erik Skov 1976. – *Monolithischer Sturz auf dem Friedhof*.

(jf. indskrift på klokke 2, s. 2065), der muligvis blot var et krydshvælv.²³ Rummet belyses gennem et nyere, rundbuet vindue i vest, der har en sortmalet støbejernsramme.

Gennem en snæver, rektantet åbning i hvælvets søndre kappe er der adgang til de øvre stokværk, idet en ældre opgang muligvis var henlagt til sydsiden, hvor en *†fritrappel* opsattes 1596 (jf. s. 2018). Denne førte formentlig til den åbning, der nu står som en fladbuet, smiget niche i mellemstokværkets bagmur. Åbningen, der er anbragt i hulrummet mellem hvælv og mellemstokværk, og som givetvis har haft tilsvarende panderter i vest og nord, er dog antagelig for lav til at have været oprindelig opgang til de øvre stokværk. Denne har været henlagt til en dør i skibets ombyggede vestgavl, der gav adgang til mellemstokværket. Døren, der dermed er samtidig med tårnet, er fladbuet med halvstensfals mod vest, har stigende

trin mod vest og er dækket af stigende fladbuestik (fig. 15). Mellemstokværkets dæk udgøres nu af et nyt gulv af fyrretræsplanker, der er indlagt ca. en meter højere end det oprindelige gulv, hvoraf enkelte bjælker endnu eksisterer. Via en lem i det 1937 støbte betondæks sydøsthjørne nås klokkestokværket, der har oprindelige lysninger mod øst og nord; de spidsbuede glamhuller har halvstensfals i facaden, oprindelig dog kun under stikket, og er ufalsede mod det indre (fig. 14). Stikket ledsages i det ydre af en båndfrise af forsænkede bindere, meget lig motiver på mange af egnens kirker, f.eks. Lomborg, Mejrup (s. 732, 1783) og Fovsing, og som er udgået fra Holstebro Kirkes sydkapel, der formentlig er fuldført o. 1468 (s. 192). I syd og vest har de nyere, fladrundbuede glamhuller fals i det ydre, og alle åbninger dækkes af trådnæt i det indre. Glamhullerne repareredes 1614 med hen ved 250 mursten.¹⁴

Fig. 12. Ydre set fra syd. Foto Anders C. Christensen 2012. – *Äußere aus Süden.*

Fig. 13. Tårn og våbenhus set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Turm und Vørhalle gegen Südosten.*

Det karakteristiske løgspir over den rigt profilerede krongesims opsattes i sidste halvdel af 1700-tallet, formentlig 1791 (jf. s. 2019), idet kirken 1754 havde 'sædvanligt tårn uden spir',²⁶ mens 'tårnets spir' er nævnt 1803, hvor det er helt og tæt.²⁷

Søndre korsarm. Placeringen af den o. 1471 eller o. 1491 opførte søndre korsarm midt for overgangen mellem kor og skib svarer til forholdene i adskillige af egnens kirker, f.eks. som nævnt Borbjerg (s. 1850), der kan betragtes som søsterkirke, men også Fjaltring (s. 1639), Ulfborg (Ulfborg Hrd.) og Vridsted (Fjends Hrd.). Som på tårnet er murene også her af fem skifter udflyttede kvadre over en profileret sokkel mod syd, mens flankemurenes sokkel udgøres af et regulært kvaderskifte. Sokkelprofilens skråkant, hvorunder rille svarer til korets, men er suppleret med en enkelt afvigende profil med en ekstra rille (jf. s. 1727 fig. 20-21). Over kvaderbeklædningen er mure og bagmure af røde tegl i munkestensformat. Flankemurene er øverst beriget med et savskifte, og gavlen prydes af syv nu nedskårne højblændinger, hvoraf kun den midterste, med halvstensfals, har bevaret sin rundbuede afdækning (fig. 106). Blændingerne adskilles af hhv. halvstens-, helstens- og halvandenstensstave (yderst til inderst). Mod syd er en kurvehanksbuet dør, hvor de romanske kragbånd fra \dagger triumfbuen er genbrugt (jf. s. 2005); i flankemurene rundbuede vinduer, det østre, der er udvendigt falset, er mod det indre blændet i flugt med væggen som følge af indmuringen af en gravsten i bagmuren (jf. s. 2068). Et \dagger vindue, som ikke længere erkendes i det ydre, og som ligeledes er blændet i flugt med bagmuren, anes over syddøren, der er etableret efter 1867, antagelig 1891 (jf. s. 2025).

I det indre dækkes rummet af et ottedelt *hvælv*, hvis retkantede halvstensribber og -kapper hviler på forlæg i væggene. Det forholdsvis lavt spændte hvælv er på oversiden suppleret med svære overribber, og er opført af hårdtbrændte og til tider ildskornede, røde teglsten i munkestensformat. Med udbygningen blev den romanske \dagger triumfmur nedbrudt, hvorefter korsarm og korsskæring blev forbundet via en rundbuet arkade. Denne blev i forbindelse med korsskæringens og ko-

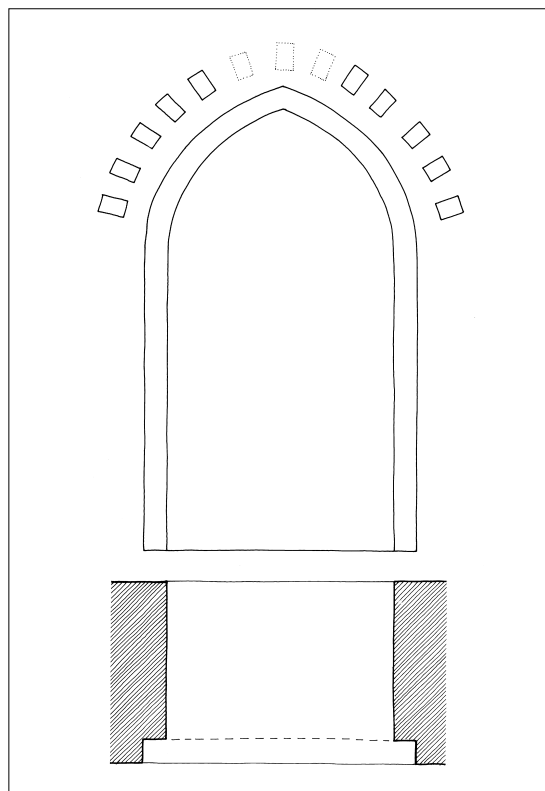

Fig. 14. Plan og opstalt. 1:50. Tårnets nordre glamhul (s. 2007). Målt og tegnet af Thomas Bertelsen 2005. – *Grundriss und Aufriss. Nördliches Schalloch des Turmes.*

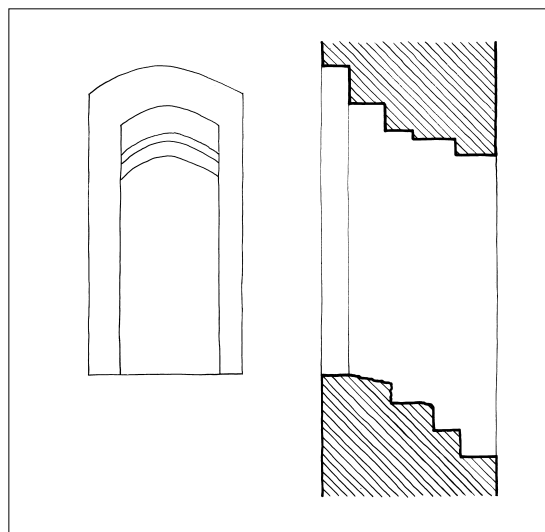

Fig. 15. Dør mellem skibets loft og tårnets mellemstokværk (s. 2007). Opstalt og snit. 1:50. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2013. – *Tür zwischen Schiffsdecke und Zwischenstockwerk des Turmes. Aufriss und Schnitt.*

Fig. 17. Korsskæringens hvælv over loftet set fra vest (s. 2013). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Gewölbe der Vierung über der Decke aus Westen.*

rets overhvælvning (jf. ndf.) ombygget, således at de yderste stik nu kun erkendes i korsskæringens sydøstre hjørne, bag prædikestolen.

Våbenhuset ud for skibets syddør er af tegl i munkestensformat, mod vest dog suppleret med enkelte granitkvadre, og knytter sig som følge af de arkitektoniske enkeltheder til en række af egnens våbenhuse fra tiden o. 1500; gavlen prydes således af en stor blænding (fig. 13, 107), jf. våbenhusene i f.eks. Nørre Nissum, Måbjerg (s. 644, 1740) og Ulfborg (Ulfborg Hrd.), samt længere mod syd i Dejbjerg (Bølling Hrd.). Rundbuen, der i vederlagshøjde udspringer af to affasede skifter, krones af en cirkelblænding, mens gavlblændingen foroven afsluttes af et savskifte hvorover

Fig. 16. Søndre korsarm over loftet set fra syd (s. 2009). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Südlicher Kreuzarm über der Decke aus Süden.*

rektangulær glug. Flankemurene prydes af tre skifter høje trappesfriser (jf. våbenhusene i Flynder (s. 888) og Staby (nordre våbenhus, Ulfborg Hrd.)), der i østmuren er brudt af et senere indsat, retkantet vindue. I den spidsbuede døråbning var en nu borthugget fals, og i det indre dækkes rummet af et fladt bjælkeloft. Her var en tid murede \dagger bænke, der 1614 blev repareret med 250 mursten.¹⁴

Nordre korsarm. Korskirken fuldendtes med opførelsen af den nordre korsarm i middelalderens sidste år, formentlig o. 1524. Som pendanten i syd er den opført af udflyttede kvadre i fem skifter over et sokkelskifte med skråkant, hvorunder rille på nordsiden, mens der ingen særskilt sokkel ses på de øvrige mure. Over kvadrene er materialet røde teglsten i munkestensformat. Gavltre-kantens nedskårne blændingsdekoration, der er lig nordgavlen på det lidt ældre tårn i Mejrup (s. 1788), var oprindeligt formentlig kronet af \dagger pi-

Fig. 18. Hvælvet over nordre korsarm set fra sydvest (s. 2013). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Das Gewölbe über dem nördlichen Kreuzarm aus Südwesten.*

nakler, og består af seks højblændinger delt af hhv. halvstens- (yderst) og helstensstave (inderst) (fig. 32, 108). Endnu er rester af spærstikafdækningen over de midterste, jævnhøje blændinger bevaret. Kompositionens markante asymmetri skyldes formentlig, at en stejlere taghældning mod vest har været nødvendig. Også flankemurens gesimsfrise, der er udformet som rulskifte med hver anden sten forsænket, har paralleller i tårnet i Mejrup. Trekantens bagmur er i de nederste ca. 80 cm af rå kamp, hvorover gradvis tilbagetrukket murværk af røde teglsten i munkestensformat sat i munkeskifte.

Korsarmens indre, der belyses via et rundbuet vindue i østmuren, åbner sig mod korsskæringen via en rundbuet arkade med et retkantet, to skifter højt kragbånd. Rummet dækkes af et ottedelt *hvælv* med forlæg i murene og med cirkulær åbning i toppen. Den irregulære skiftegang i rummets hjørner skyldes dog formentlig, at hvælvet oprindeligt var planlagt med piller. Over loftet er kvartstensribberne forsynet med halvstensbrede, lette overribber, mod sydvest dog helstens og forsynet med trinsten for hver fjerde. I overribberne er anvendt tre retkantede ribbesten med nakke (fig. 19-20).

Med tilføjelsen af nordre korsarm fremkom et regulært korsskæringsfag, der mod skibet åbner sig gennem en bred, rundbuet arkade med kragbånd i form af to rundede led. Faget overhvælvendes af et ottetakket *stjernehvælv* (fig. 17, 33) af samme type som i Borbjerg Kirke (s. 1852), dvs. med kvartstensribber hvilende på forlæg i væggene og med halvstens overribber, der i modsætning til overribberne i Borbjerg dog er uden trinsten. Overgangen til det reducerede kor er markeret med en helstens, spidsbuet gjordbue, der understøtter korsskæringsfagets hvælv tillige med korets ordinære *stjernehvælv*; sidstnævnte har ligeledes kvartstensribber med halvstensbrede, lette overribber, og var desuden konstrueret med *†spygatter*, der endnu stod åbne 1938 (jf. fig. 47).

Fig. 19. Detalje af hvælvet i nordre korsarm. Ribbesten anvendt i overribben (s. 2013). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Detail von Gewölbe im nördlichen Kreuzarm. In Oberrippe verwendete Rippensteine.*

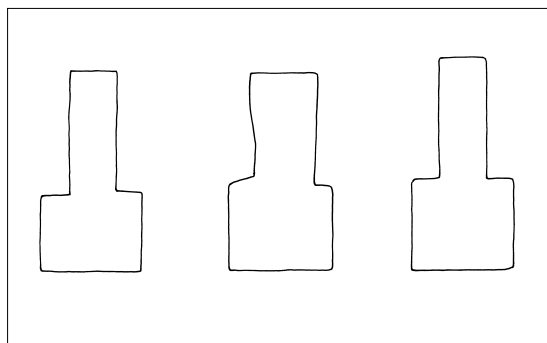

Fig. 20. Ribbesten i nordre korsarms overribber (s. 2013). 1:10. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2014. – *Rippensteine in den Oberrippen des nördlichen Kreuzarms.*

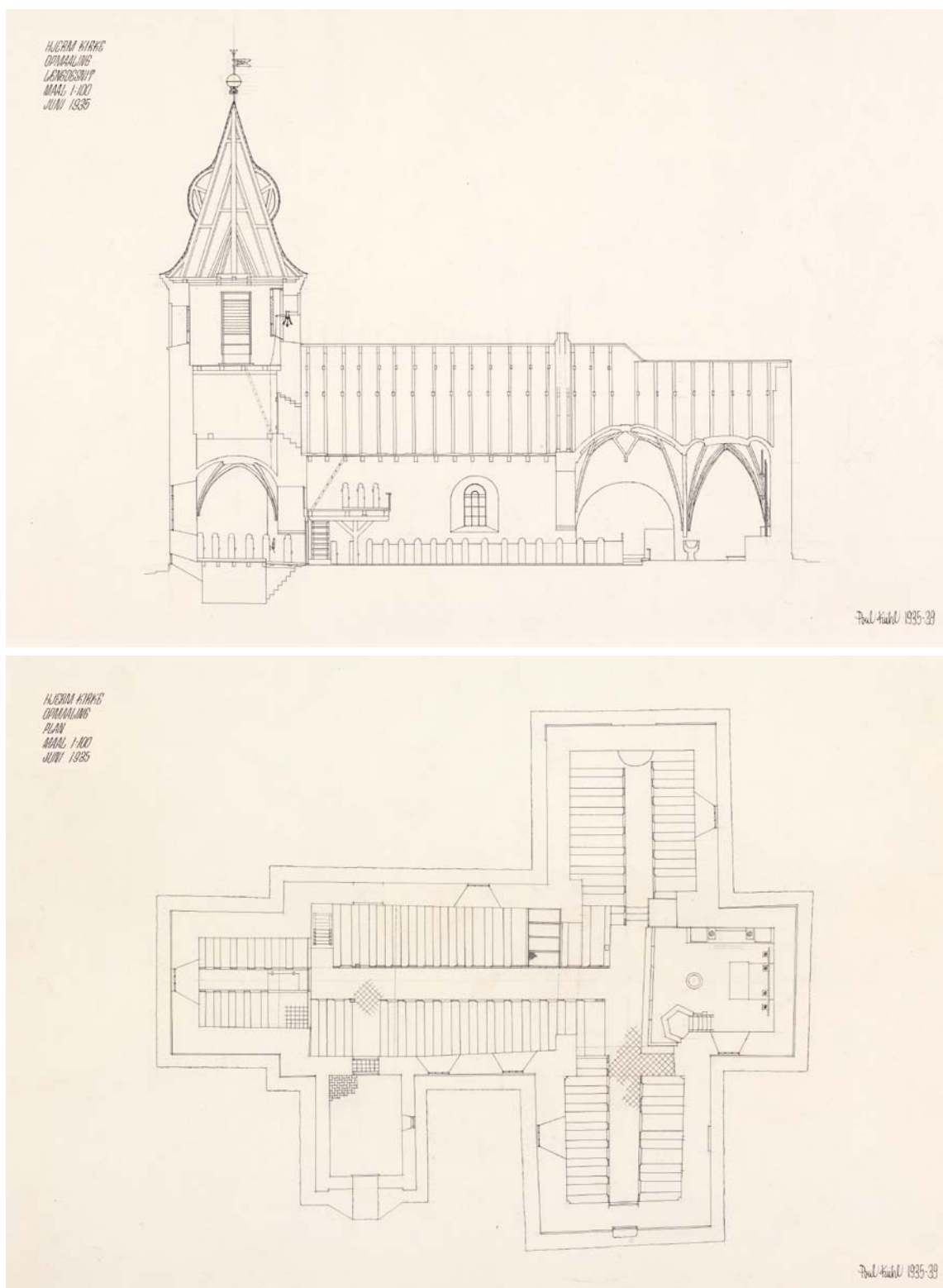

Fig. 21a-b. Plan og snit. 1:300. Målt og tegnet af Poul Kühnl 1935-39. Danmarks Kunstbibliotek. – *Grundriss und Schnitt*.

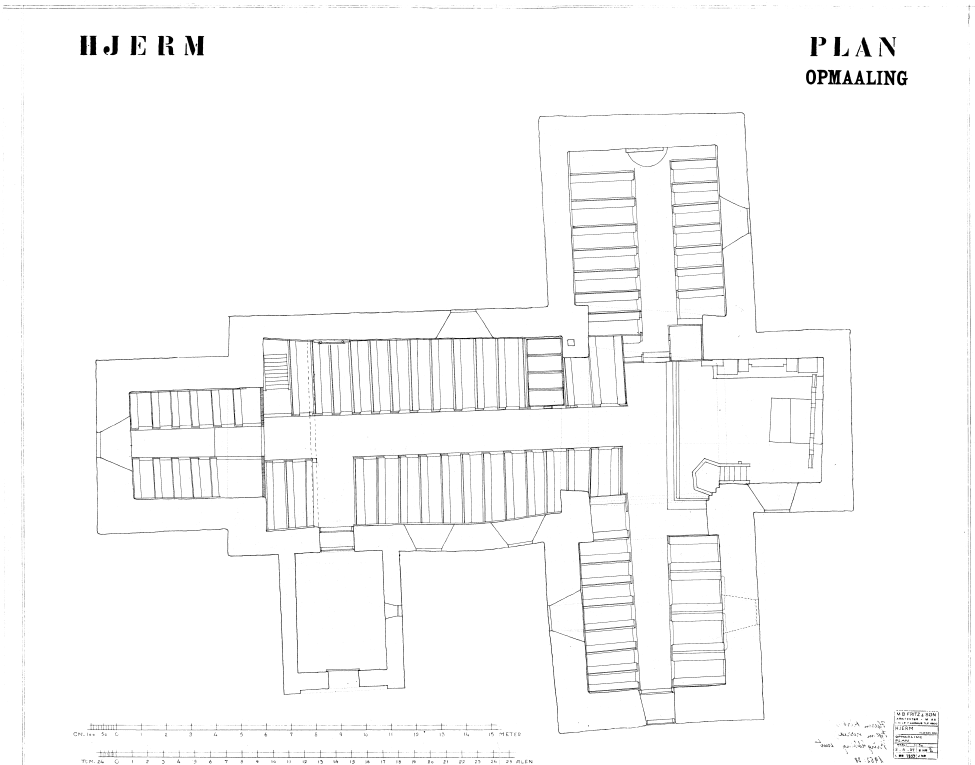
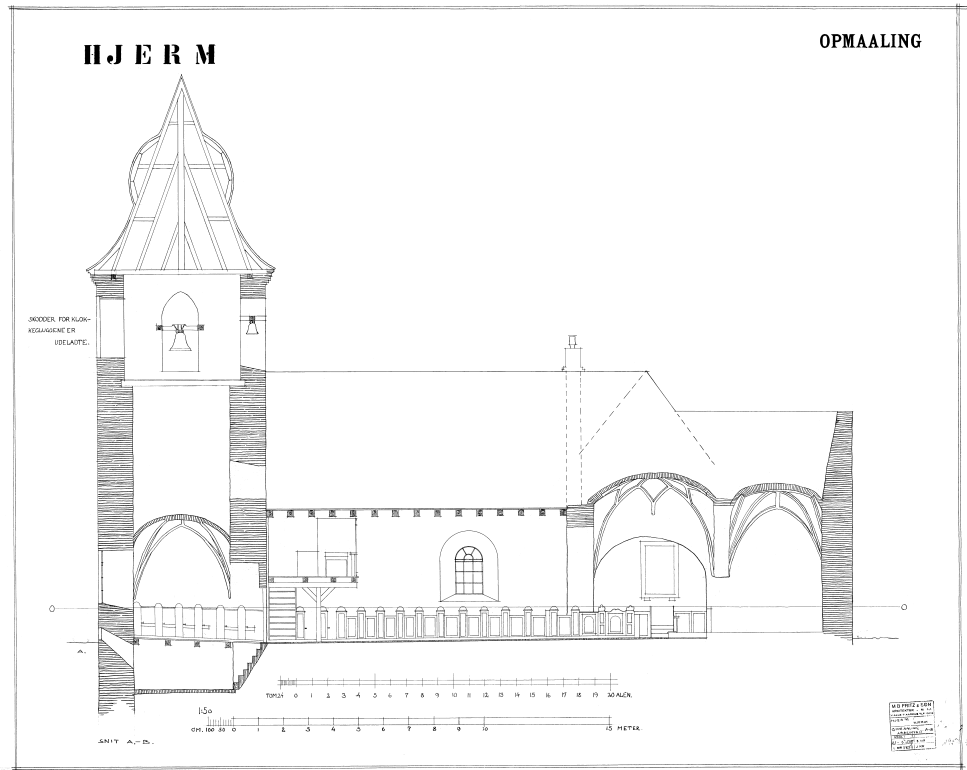

Fig. 22a-b. Plan og snit. 1:300. Målt og tegnet af M. B. Fritz 1937. – Grundriss und Schnitt.

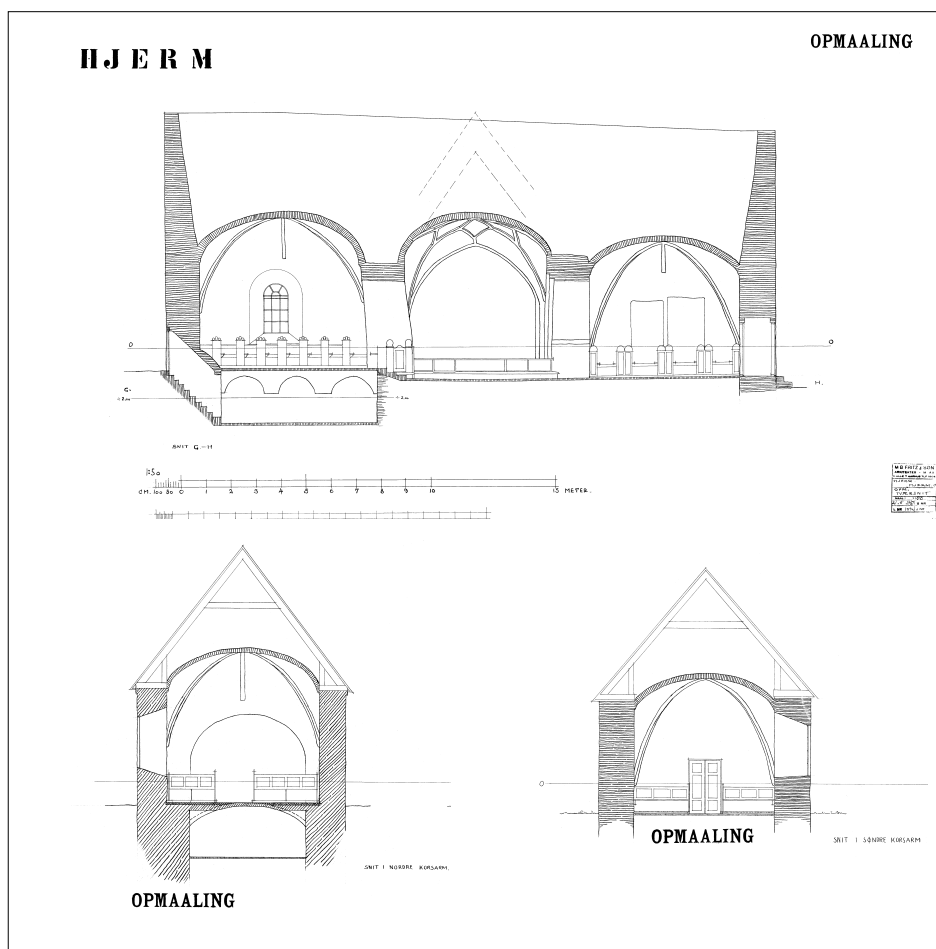
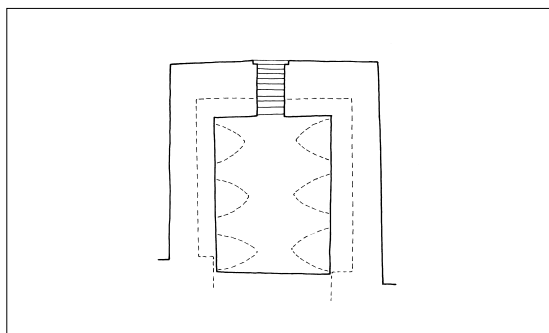

Fig. 23a-c. Snit. 1:300. Målt og tegnet af M. B. Fritz 1937. – *Schnitt*.

Eftermiddelalderlige tilføjelser. Under nordre korsarm anlagdes 1707 en (†)gravkrypt, der nås gennem en fladbuet dør i nordmuren (fig. 7, 23-24). Kælderen, hvis anlæggelse fordrede en hævning af gulvet i korsarmen, overhævelses af et langsgå-

ende tøndehvælv med tre stikkapper mod hhv. øst og vest. De to sydligste blev delvis sløjfet i forbindelse med installeringen af et varmeanlæg 1937-38 (jf. s. 2019), hvor også gulvet sænkedes i den vestligste tredjedel af rummet.

Endnu en gravkrypt anlagdes for 1689 (s. 2085) under tårnrummet (jf. fig. 5). Adgangen, der oprindeligt lå længere mod øst, sker fra øst via en lem og en muret trappe, hvis nederste trin udgøres af en profileret granitkvader med hulet kant. Vanger og trin er af røde tegl i munkestensformat iblandet

Fig. 24. Plan af krypt under nordre korsarm (s. 2016). 1:300. Målt af M. B. Fritz 1937, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2014. – *Grundriss der Krypte unter dem nördlichen Kreuzarm*.

Fig. 25. Ydre set fra sydvest. Foto Adolf Hermann Vorbeck 1891. – *Äußeres aus Südwesten.*

enkelte kvadre. Rummets areal måler ca. $3 \times 3,5$ m², og gulvet dækkes af kvadratiske teglfliser og munkesten, væggene af rå marksten. Overdækningen består siden 1937 af et støbt betondæk, der afløste et højere siddende bjælkelag; herved sløjfedes i vestmuren en omtrent lige gennemløbende lysskakt af røde munkesten med stærkt skrånende karm.

Utilgængelige *gravkrypter* fra samme periode findes tillige under koret og søndre korsarm (jf. s. 2082).

† *Våbenhus*. Et våbenhus ved skibets norddør blev nedrevet 1834, hvor det benævntes 'gravkapel'.²⁸ Før denne funktion blev bygningen i 1600-tallet muligvis benævnt 'kalkhuset'.¹⁴ Murene på det nordre våbenhus repareredes 1663

Fig. 26. Perspekt fra sydøst. Tegning af Ferdinand Richardt 1867. – *Prospekt aus Südosten.*

og igen 1675, hvor en tømrer nedtog gavlen og genopbyggede den, og hvor en murermester arbejdede på begge våbenhuse.¹⁴ Endnu i 1800-tallets anden halvdel var på facaden over norddøren aftryk af skrå taglinjer fra en 'lille bygning'.²³

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. Kirkens eftermiddelalderlige regnskaber er bevaret fra årene 1584-1682 og giver et detaljeret indblik i den daglige vedligeholdelse af kirken og dens omgivelser. Særlig stetterne (jf. ovf.), tårnet og tagene på alle afsnit er hyppigt tilbagevendende poster, f.eks. 1586, hvor egebjælker og fjæle udskiftedes i tårnet, og 1592, hvor tårnet blytækedes.²⁹ 1596 opsatte en tømrer en *†fritrappe* ved tårnets sydside (jf. s. 2007), og 1625 arbejdede to murermestre på tårnet i 22 dage, hvor de forbrugte 500 mursten fra Lemvig og 25 tønder kalk fra Daugbjerg. 1630-31 gennemgik kirken en *istandsættelse*, der bl.a. omfattede blytækninger af det meste af kirken, gulvrenoveringer og udskiftning

ger af loftsbrædder. 1635 udførtes skalmuringer på tårnets vest- og sydside, hvor de 'formuldede' sten udhuggedes, og 1639 udførtes betydelige arbejder på våbenhusene, herunder tagværkerne på det søndre, hvilket bekræftes af de dendrokronologiske undersøgelser (s. 2025).¹⁴ Endnu en større *istandsættelse* synes at have fundet sted 1645, hvor blytækker Niels Sørensen fra Borbjerg, der blev hentet i og bragt tilbage til Svenstrup, omstøbte dele af blytaget; murermestrene Peder Østerlund og Christen fra Holstebro arbejdede på tårnet og indmurede et nyt vindue i korets sydmur, hvortil Lauritz Glarmester fra Holstebro udførte et vindue.¹⁴

I det følgende århundrede er oplysningerne om kirkens vedligeholdelse sparsomme i forhold til de ældre regnskaber, således var kirken 1765 i 'forsvarlig stand' og året efter 'uden nogen brøstfældighed'; de pæne skudsmål fortsatte og omfattede efter en *istandsættelse* 1791 også port og

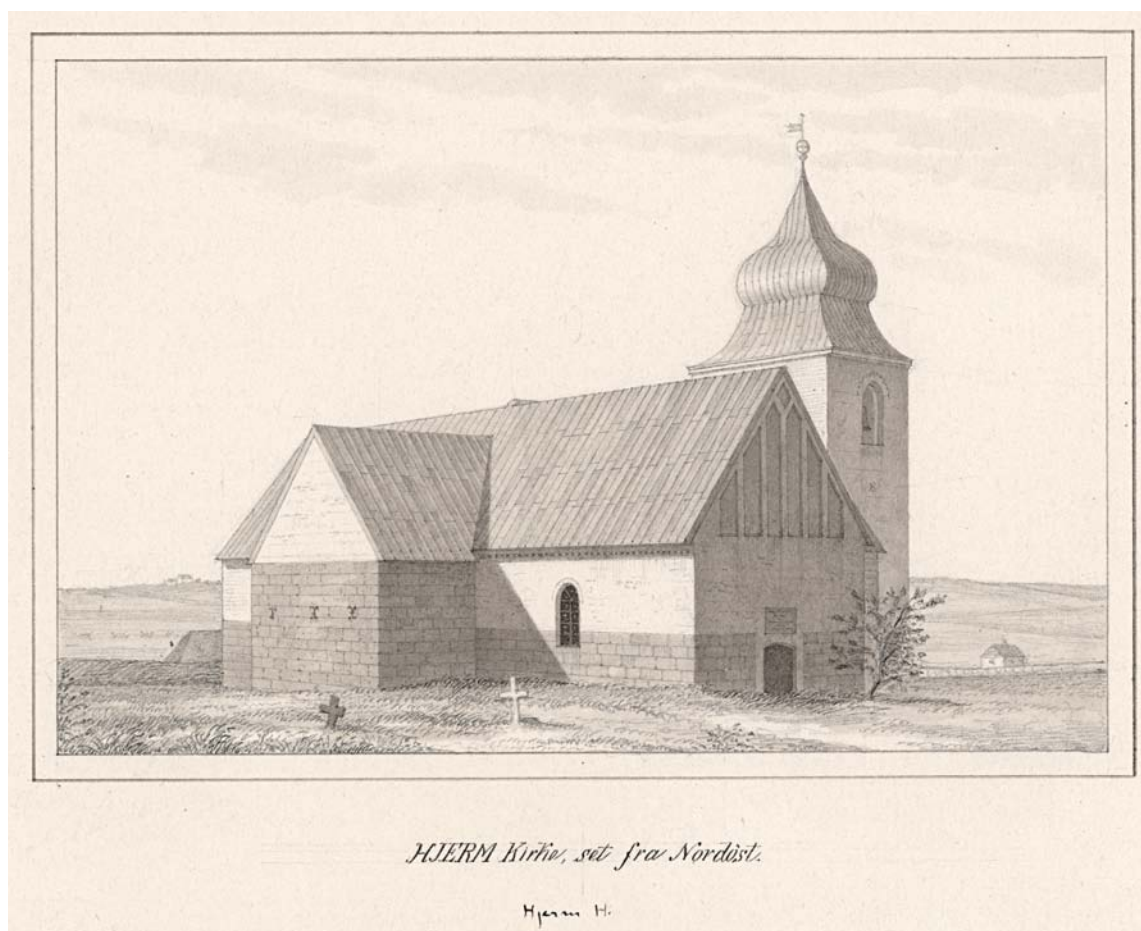

Fig. 27. Prospekt fra nordøst. Tegning af J. B. Löffler 1880. – *Prospekt aus Nordosten.*

stetter.³⁰ 1803 var kirken endnu i god stand, kun var gulvet ujævnt og optrådt enkelte steder, og våbenhusets tegltag behøvede understrygning.²⁷ 1809 iværksattes en *hovedreparation*, der særlig koncentreredes i det indre og desuden omfattede dele af inventaret (jf. s. 2033); murarbejde og kalkning udførtes tillige med indsættelsen af ankre.³¹ Som følge heraf var kirken 1810 i 'meget god stand',³² men allerede 1816-17 blev loft og tage repareret, da der overalt var utætheder.³³

1887 oplagdes nyt loft i hele skibets længde, hvortil brugtes 72 brædder ('6 tylt'); to år senere fik tårnet nyt loft, og i 1896 var turen kommet til våbenhuset.³⁴

Kirken gennemgik 1937-38 en *hovedistandsættelse* (arkitekterne M. B. Fritz & Søn, Aarhus), da et oliefyret dampanlæg anlagdes i krypten under

nordre korsarm, hvorved en kalorifer i skibets nordøstre hjørne med tilhørende skorsten nedtoges (jf. s. 2026). I søndre korsarm opsattes et vindfang, hvori blev indrettet præsteværelse og skabsrum,³⁵ og i skibets vestende blev pulpituret og adskillelsen mellem tårnrum og skib nedtaget. Tårnkryptens og klokkestokværkets bjælkelag blev endvidere erstattet af et armeret betondæk, klokkerne omhængtes, og glamhullernes træjalousier blev suppleret med trådnæt. Også inventaret istandsattes (s. 2034).

En *istandsættelse 1954-55* (arkitekt H. Møller Nielsen, Struer) omfattede udskiftning af gulvene under stolene, der var stærkt angrebet af råd. Ved samme lejlighed omlagdes tagbeklædningerne på skib og våbenhus (jf. ndf.), og sidstnævntes dør udskiftedes (s. 2059).

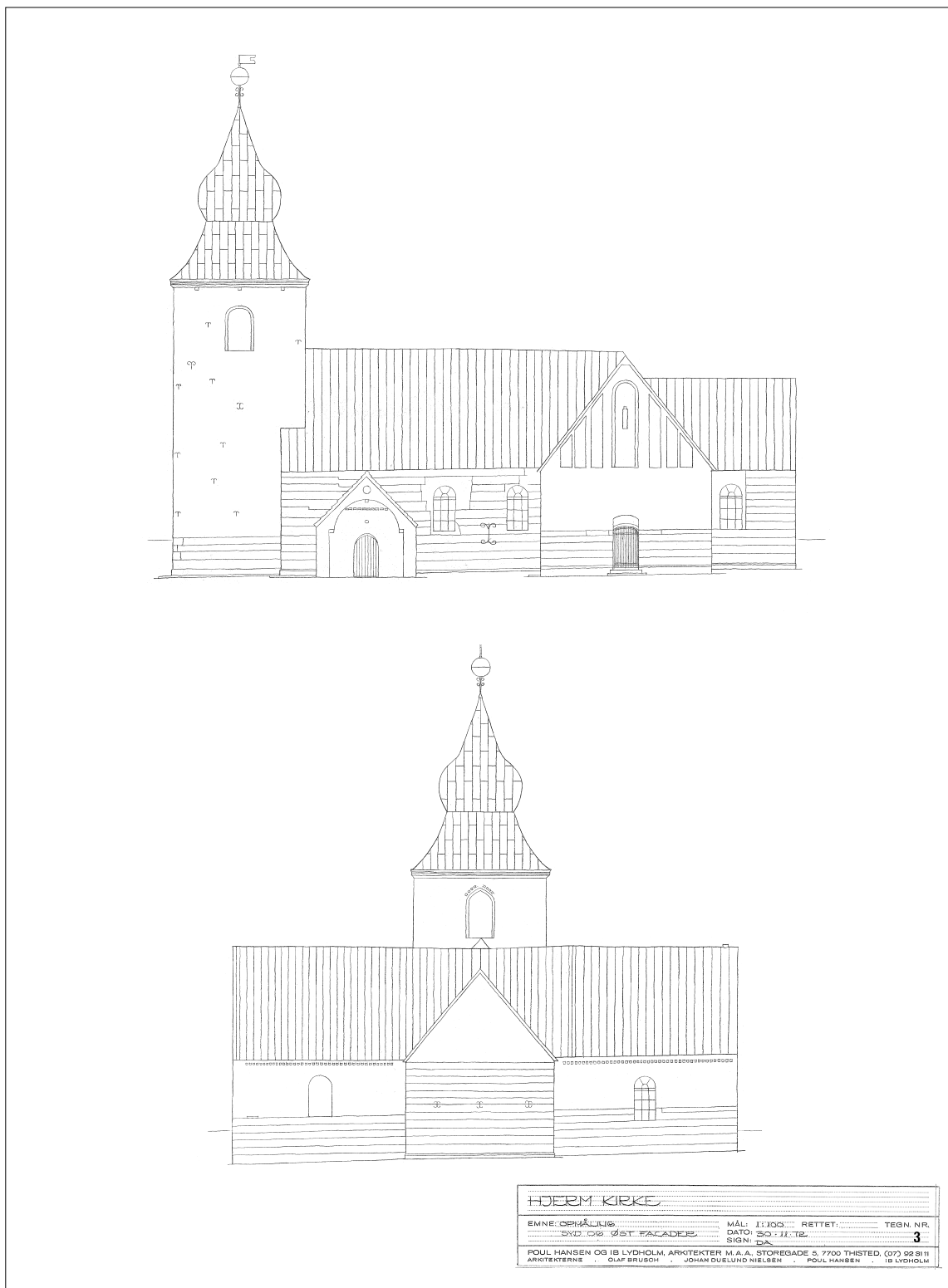

Fig. 28a-b. Syd- og østfacade. 1:300. Målt og tegnet af Poul Hansen og Ib Lydholm 1972. – Süd- und Ostfassaden.

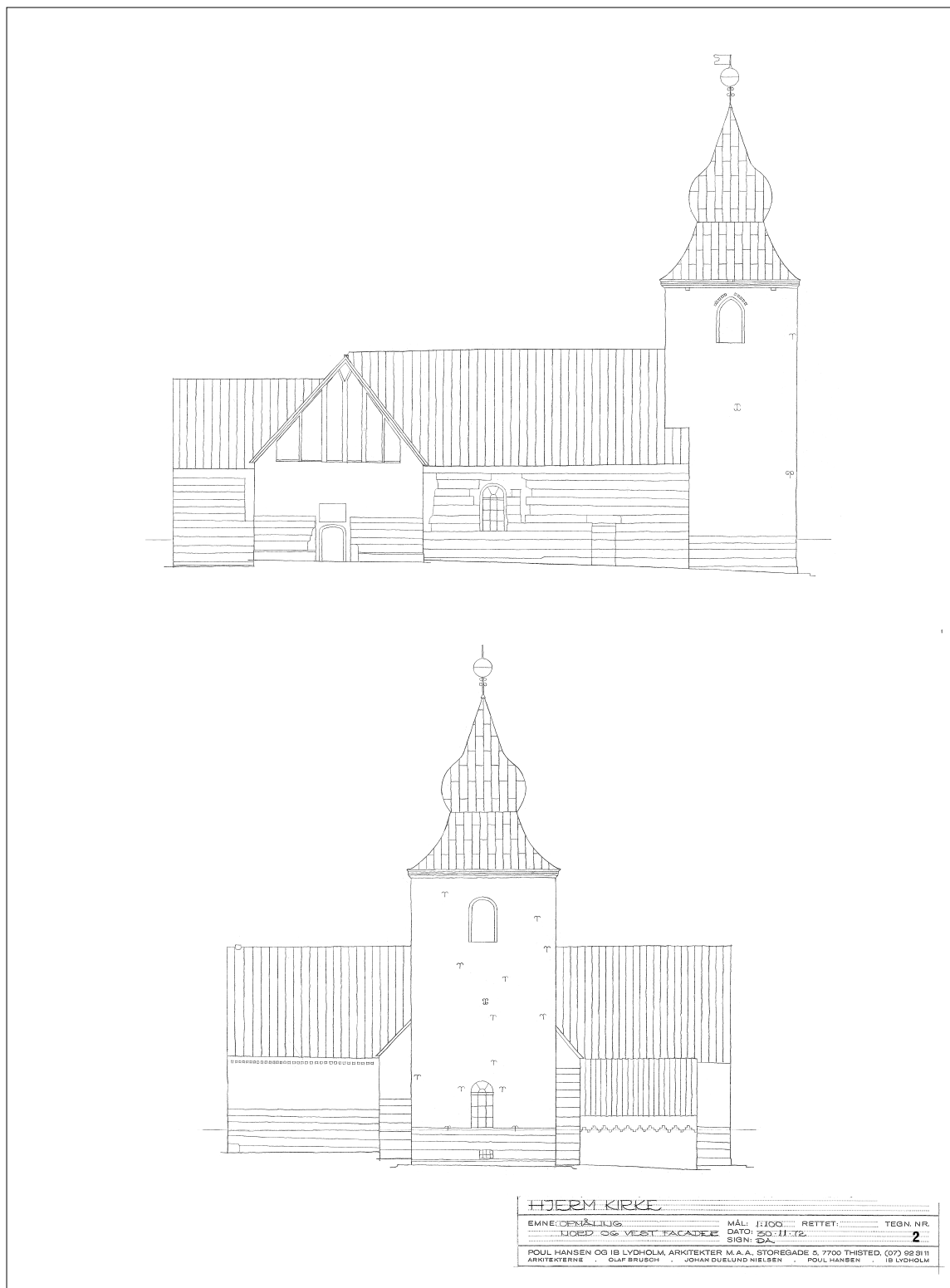

Fig. 28c-d. Nord- og vestfacade. 1:300. Målt og tegnet af Poul Hansen og Ib Lydholm 1972. – Nord- und Westfassaden.

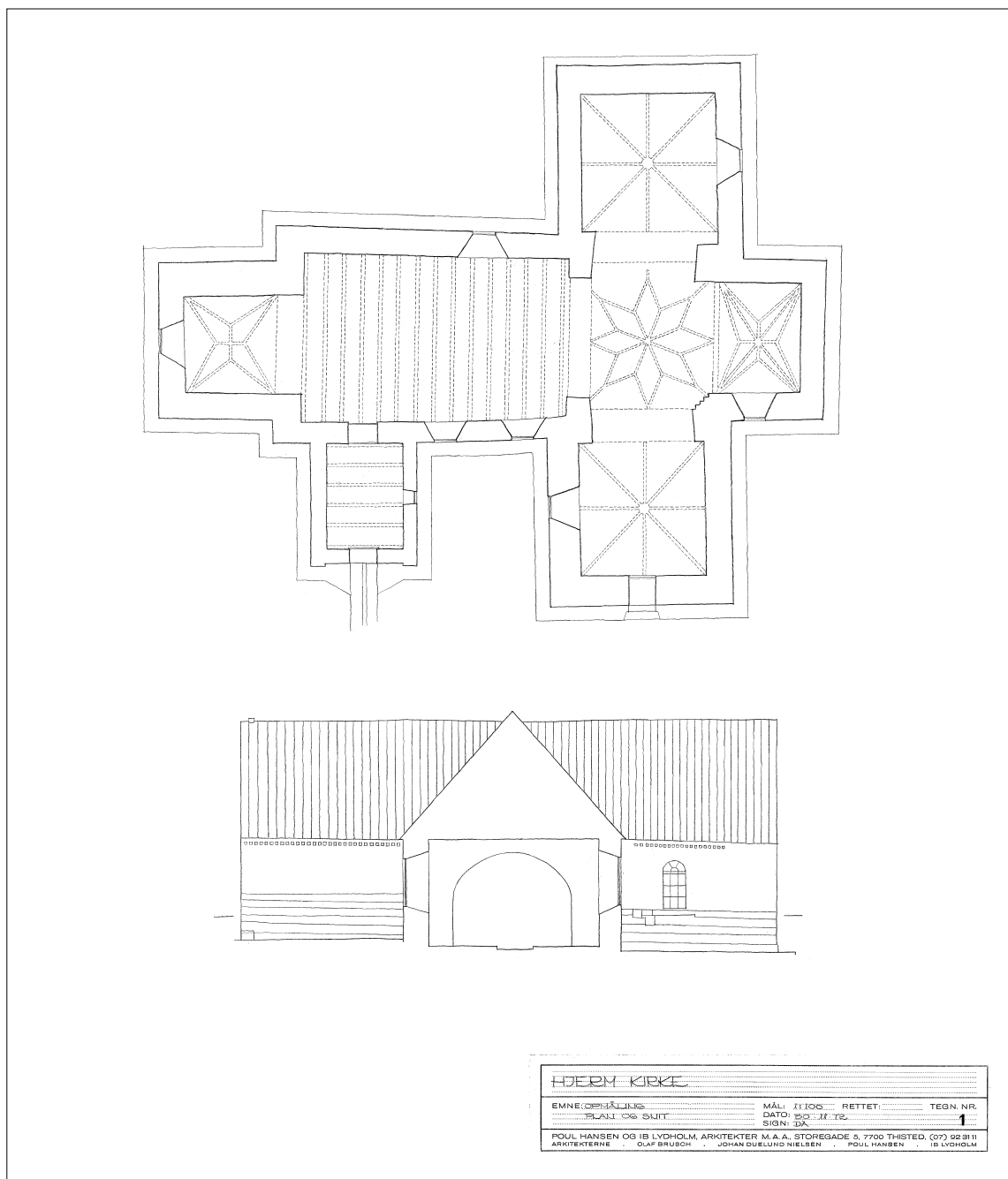

Fig. 28e-f. Plan og snit. 1:300. Målt og tegnet af Poul Hansen og Ib Lydholm 1972. – Grundriss und Schnitt.

Istandsættelsen 1973 (arkitekterne Poul Hansen & Ib Lydholm, Thisted) var omfattende, især i det ydre, hvor store dele af kvadermurene tillige med flere teglfacader på alle kirkens dele blev om-
sat og skalmuret. Tårnets kronesims, hvor flere

revner var opstået, blev helt ommuret.³⁶ Arbejderne omfattede endvidere omlægning af dele af tagets blybelægning (jf. ndf.) samt etablering af pikstensbelægning langs kirkens mure (jf. ndf.). Indvendigt renoveredes våbenhuset og dele af

Fig. 29. Kirken under restaurering (s. 2022, sml. fig. 9-10). Foto Ib Lydholm 1973. – *Die Kirche während der Restaurierung.*

væggene i nordre korsarm, og på loftet ønskedes den eksisterende isolering af ler udskiftet med glasuld.

Ved kirkens *istandsættelse 1986* (arkitekterne Poul Hansen & Ib Lydholm, Thisted) blev gulvene i skibet og nordre korsarm omlagt med gule teglfliser, idet betonfliser anlagt ved tidligere varmekanalers anlæggelse ønskedes fjernet.

Gulve. Gulvene er formentlig siden 1976 belagt med kvadratiske, gule teglfliser (midtergang

og nordre korsarm renoveret 1986), mens gulvet under stolene består af fyrreplanker udlagt 1954. †*Gulve.* 1601 lagdes gulv i våbenhuset, og 1614 hentedes til gulvet fire snese mursten. Korgulvet omlagdes 1634 med 300 mursten. 1642 omlagde Niels Murer fra Elling kirkegulvet med 1500 mursten, og otte år senere lagde Søren Snedker fra Rye Sogn 'lægtter' under stolene i nordre korsarm.¹⁴ Kirkens gulve bestod 1862 af 'brændte mursten'.³⁴ Korets gulv ønskedes 1864

Fig. 30. Detalje af skibets tagværk med taphuller til ældre \uparrow spærstivere set fra syd (s. 2025). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Detail von dem Dachwerk des Schiffes.*

belagt med brædder, og to år senere ønskedes gulvene under stolene fornyet og forhøjet. Dette manglede endnu i nordre korsarm 1879, hvor hele kirkegulvet d.å. fornyedes. Et ønske om ferniseret bræddegulv i koret 1892 måtte vige året efter til fordel for gule teglfliser, som også udgjorde gulvet i resten af kirken. 1903 ønskedes gulvene under stolene fornyet med brædder på et cementunderlag. Gulvet i tårnrummet sænktes ca. 18 cm 1978 i forbindelse med installeringen af nyt orgel. I våbenhuset blev 1913 lagt nyt flisegulv.³⁴

Døre. Ny dør ønskedes 1869 i nordre korsarm, hvilket antagelig må være til gravkrypten(?).³⁴ Døren i søndre korsarm indsattes formodentlig 1891 (jf. s. 2009). †*Døre.* En dør i skibets nordside ved det nuværende vindue har tilsyneladende fungeret som adgang til et pulpitur (s. 2060), der formentlig nedtoges o. 1880, hvor et nyt vindue blev indsat.³⁷

Vinduer. Skibets rundbuede vinduer er muligvis ældre end 1641, hvor nye ruder indsattes i 'de to store vinduer mellem korskirken og kirkedøren'.¹⁴ 1661 indsatte Jens Glarmester fra Holstebro to store vinduer i nordre korsarm og et i søndre, som 'fjenderne havde slået ud'.¹⁴ 1880 indsattes nyt vindue i skibets nordside. Et tagvindue over nordre korsarm og skibet indsattes 1903.³⁴ †*Vinduer.* Et vindue i skibets søndre side vest for våbenhuset blev antagelig blændet 1892 (jf. fig. 109).³⁴ Et nyt, 'stort' vindue blev 1651 indsat i skibets søndre side. Til formålet anvendtes 500 mursten fra Herningsholm, og ruderne blev leveret af Byrge Glarmester fra Lemvig.¹⁴ Blændingen af et vindue i søndre korsarms østmur lader sig ikke nærmere datere.

Tagværker. Kirkens middelalderlige egetagværker er i vid udstrækning bevaret. Over koret består det af ni spærfag med korte, tappede stivere og to hanebånd, hvoraf enkelte er udskiftet; hanebåndene er alle påbladet spærenes vestsider. Nummereringen er udført som øksehugne streger fra øst.

Skibets ombyggede tagværk (jf. ndf.) er udført på samme måde, blot er det her ikke muligt at påvise nummerering. På hvert spærs underside kan iagttages to aflange og afrundede taphuller, der

er udført som udstemninger mellem to borehuller. Heri har lange, skråstillede ↑spærstivere med udgangspunkt i bindbjælkerne været tappet (fig. 31).³⁸ I det øvre har den ældre konstruktion formentlig været suppleret med et hanebånd, hvortil i omtrent halvdelen af spærfagene ses tomme udskæringer til bladinger. Hvornår tagværket er ombygget, vides ikke, men de to østligste fag er rejst før hvælvet i nordre korsarm. Skibets tagværk er senest renoveret i forbindelse med oplægning af blybeklædning 1995 (jf. ndf.).

Over korsarmene består tagværkerne af ni regulære spærfag suppleret med yderligere tre afkortede fag mod korsskæringen, der understøttes af skråstillede bjælker udgående fra murremmene. De regulære spærfag har to hanebånd og krydsbånd (gavlspærene undtaget), alle bladet og træfornaglet på hhv. spærenes sydsider (søndre korsarm) og nordsider (nordre korsarm). Alle de oprindelige stykker tømmer er nummereret, i syd med øksehugne streger, i nord med smalle, udstemmede streger.

Våbenhuset dækkes af otte spærfag med korte spærstivere og et lag hanebånd, hvoraf flere dog er udskiftet med fyr; alt er tappet.

Af tårnets tagværker, der er udformet som pyramidetag (fyr) med påforet løgkuppel (eg), blev væsentlige dele som følge af rådgangreb udskiftet med blytagets omlægning 1991.

Dendrokronologiske undersøgelser. 2013 er fra kirkens tagværker udtaget i alt 36 boreprøver, hvoraf 34 er dateret.³⁹ Tømmeret fra korets tagværk er undersøgt i fem tilfælde og viser fældningsår o.

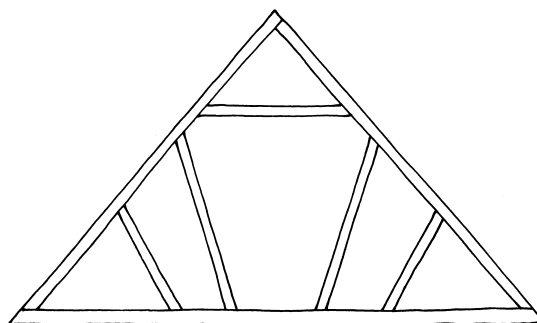

Fig. 31. Rekonstruktion af skibets ældre tagværk (s. 2025). 1:150. Tegnet af Anders C. Christensen 2014. – *Rekonstruktion des älteren Schiffsdachwerkes.*

1445. Undersøgelser af skibets tagværk, hvorfra 13 prøver er dateret, viser en ikke entydig datering, hvoraf hovedparten ligger i tiden o. 1275. Denne del af tagværket må tilskrives en tidlig omsætning. Tagværket over søndre korsarm (seks prøver) viser fældningsår o. 1471 og o. 1491. Syv prøver af nordre korsarms tagværk viser fældningsår o. 1524, dog med anvendelse af tømmer fældet o. 1506. I våbenhusets tagværk er tre spær dateret til hhv. o. 1569, o. 1602 og o. 1639, hvilket må være reparationer (jf. s. 2018).

Fragmenter af en romansk vinduesramme er også forsøgt dateret, men med negativt resultat (jf. s. 2005).

Tagbeklædning. Kirkens tage dækkes af bly, der senest er udskiftet 2003 (østligste to tredjedele af korets sydside), 1995 (skibet), 1991 (tårnet), 1970 (jf. blyplade på søndre korsarms vestsiden) og 1973 (søndre korsarm samt sydlige tredjedel af nordre korsarm, samt nordsiden af koret og den vestlige tredjedel af sydsiden). Sydsiden af korets forrige blytag var oplagt 1950, skibets 1955 (C. Michaelsen, Hvidbjerg). Ældre blyplader på søndre korsarms tag har initialerne »R K 1768« (østsiden), og »Ø S Sk fød d. Grib«. Initialerne på sidstnævnte henviser til Øllegaard Sophie Skow, enke efter kirkejer Mogens Skow (jf. s. 2000). Endnu en plade bærer indskriften »1835 ved J CI TH« (de sidste fire parvis sammenskrevet); de to sidstnævnte blyplader er ophængt på vestsiden og har identiske paralleller på Gimsing Kirke (s. 2127).

Tårnets blyplader fik endvidere større banebredde 1991,⁴⁰ hvor det rapporteredes, at beklædningen var udskiftet 1927 (vest- og nordsiderne ved Bøjle Bøjlesen, Stauning, jf. initialerne BB og MI, sidstnævnte Bøjlesens mestersvend) og 1944 (øst- og sydsiderne ved C. H. Michaelsen, Hvidbjerg, jf. initialer og Christian X's monogram, der anvendtes af denne blytækker).

Våbenhuset er siden 2003 belagt med bly, jf. udstansninger på vestsiden (Stoffregen, Struer), hvilket har gammel hævde.⁴¹ Beklædningen afløste et utæt tegltag fra 1954, der erstattede et ældre tegltag; dette blev muligvis oplagt 1900.³⁴ At våbenhuset også tidligere var belagt med tegl, antydes i regnskaberne allerede 1585, hvor en murermester arbejder på taget; 1594 indkøbtes

i Holstebro 350 tagsten, hvis bestemmelsessted ikke er udspecificeret, men 1612 brugtes til våbenhusets tagbeklædning 50 tagsten fra Ringkøbing. 1655 var våbenhuset blytækket på østsiden, tegltækket mod vest,¹⁴ og 1768 var det 'tækket med sten'.⁷

Farveholdning. Kirkens kvaderbeklædning står i blank mur undtagen på den øvre del af sydturen, der er hvidtet som de teglsatte dele. Indvendig kalkning af kirken er omtalt 1585, 1610, 1634 og 1642; 1653 kalkede murermester Christen Pedersen fra Sønderby 'kirken overalt'.¹⁴ 1862 var kirken kalket 'ud- og indvendig', og året efter ønskedes kirkens loft og egebjælker malet med lys oliefarve.³⁴ I forbindelse med kalkning af kirkens ydre 2010 forekom utilsigtede kalkpletter på de blanke mure, der efterfølgende afrensedes med syre; dette forårsagede misfarvninger af enkelte kvadre, der besigtigedes af Nationalmuseets konservatorer.⁴²

Opvarmning. Kirken opvarmes siden 2015 af et fjernvarmeanlæg (P+P arkitekter, Thisted), der afløste et oliefyret varmtvandsanlæg fra 1976 (Houe & Olsen, Thisted); dette renoveredes 1986. †*Opvarmning.* Allerede ved inventarbeskrivelsen 1862 er 'to ovne' nævnt.⁴³ 1885 anmodede 69 af sognets beboere om at få opvarmet kirken, men synet kunne ikke støtte forslaget. 1903 er en kakkelovn i skibets nordøsthjørne omtalt, og på dette tidspunkt var tilsyneladende endnu én opstillet i søndre korsarms nordvesthjørne;³⁴ førstnævnte afløstes siden af et kaloriferanlæg, der nedtoges 1938.⁴⁴ Dette år installeredes under nordre korsarm et oliefyret dampanlæg med skorsten ved korsarmens gavl; anlægget fordrede en udbygning af gravkrypten, og kanaler blev indlagt i kirkegulvene.

Vindfløj. Tårnspiret krones af en forgyldt fløjstang med kugle, hvorover fane, der bærer årstallet 1791. Herover et kors, der muligvis opsattes 1973 som erstatning for †volutter. En (†)kugle er nu henlagt i krypten under nordre korsarm. Vindfløjen er senest renoveret 1991.

Kirkens *fortov* af piksten er fra 1973, hvor det afløste en †cementbelægning, der formentlig er identisk med det fortov i 1 alens bredde, der i to etaper anlagdes 1892-93.³⁴

Fig. 32. Ydre set fra nordøst. Foto Einar V. Jensen 1938. – *Äußeres aus Nordosten.*

KALKMALERIER

De særdeles velbevarede kalkmalerier på kors-skæringens hvælv blev afdækket under kirkens istandsættelse 1938 (jf. s. 2019) og efterfølgende undersøgt og beskrevet af Harald Borre.⁴⁵ Dekorationerne omfatter udmalinger fra to perioder, hhv. o. 1524 samt fra et tidspunkt efter 1558 (jf. mindeindskrift), antagelig 1500-tallets tredje fjerdedel. Malerierne blev restaureret 1986.⁴⁶

1) (Fig. 33), senmiddelalderlige, o. 1524; udmalinger i rødt (brændt okker) og dekomponeret sort (eller gråt) på korsskæringshvælvet. På ribberne sparremønstrede dekorationer suppleret med hjerter på ribbeskæringerne. De inderste ribber har skiftevis rudemønster og sparredeko-ration, udgående fra en seksodded stjerne i ribbenettets toppunkt; stjernen er indskrevet i et

cirkelslag med otte takker. På toppunktets til-grænsende flader, dvs. på hver af de otte kappers øverste del, er endvidere malet et rødt hjerte, hvorfra udgår tynde bølgetråde; set nedefra dan-ner hjerterne tilsammen en roset. I den nordøstre kappe er tillige et bomærke. Udsmykningerne finder paralleller i en lang række af egnens kir-ker (Nørlem, s. 609; Tørring, s. 680; Harboøre, s. 1271; Hygum, s. 1388; Ferring, s. 1498; Dybe, s. 1554 og Borbjerg, s. 1863) og kan formentlig henføres til den såkaldte 'Lemviggruppe'.⁴⁷

2) (Fig. 34, 64), o. 1550. Jesumonogram i røde versaler på den østvendte vange i nordre kors-arms arkade.

3) (Fig. 35-37), efter 1558, antagelig 1500-tal-lets tredje fjerdedel. Våbenfrise for hhv. Mogens Munk og Karen Rosenkrantz' aner i tre led. Fri-sen, der er udført i farverne sort, blå, rød og de-

Fig. 33. Kalkmalerier, o. 1524 og o. 1558, i korsskæringen (s. 2027). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Kalkmalereien, um 1524 und um 1558, in der Vierung.*

komponeret okkergul, omfatter 16 våbenskjolde med tilhørende hjelmprydelser. Disse er fordelt med seks skjolde i hhv. nord- og sydsiden af hvælvet samt fire i øst. Den nordre frise er end-

Fig. 34. Jesumonogram, o. 1550, på vangen af arkade mod nordre korsarm (s. 2027). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Jesumonogramm, um 1550, auf der Wange von Arkade gegen nördlichen Kreuzarm.*

videre suppleret med en mindeindskrift, der nøje svarer til indskriften på Mogens Munks epitafium i søndre korsarm (jf. s. 2066). I det følgende beskrives Mogens Munks anevåbener først,⁴⁸ indledende med hans fædrene og mødrene våbener i den sydlige del af østhvælvet (nr. 1-2) og videreført i sydkappen fra øst mod vest (nr. 3-8). Derefter følger Karen Rosenkrantz' våbenerække, der begynder vestligst i nordkappen (nr. 9-14) og afsluttes i østkappens nordre del (nr. 15-16). Rækkefølgen inden for de to serier følger konsekvent 'det springende opstillingssystem'.⁴⁹ Samtlige våbenskjolde ses på venstre del af epitafium nr. 2, o. 1575, over Oluf Munk og Drude Rantzau.

Våbnerne i Mogens Munks anerække viser først hans forældres skjolde (nr. 1-2: Munk (Lange) og Juel). Derefter følger bedstemødrenes, idet farmoderens skjold vises før mormoderens (nr. 3-4: Munk (Bjælke-Munk) og Hvas). Rækken afsluttes af mærker for de fire oldemødre, atter med

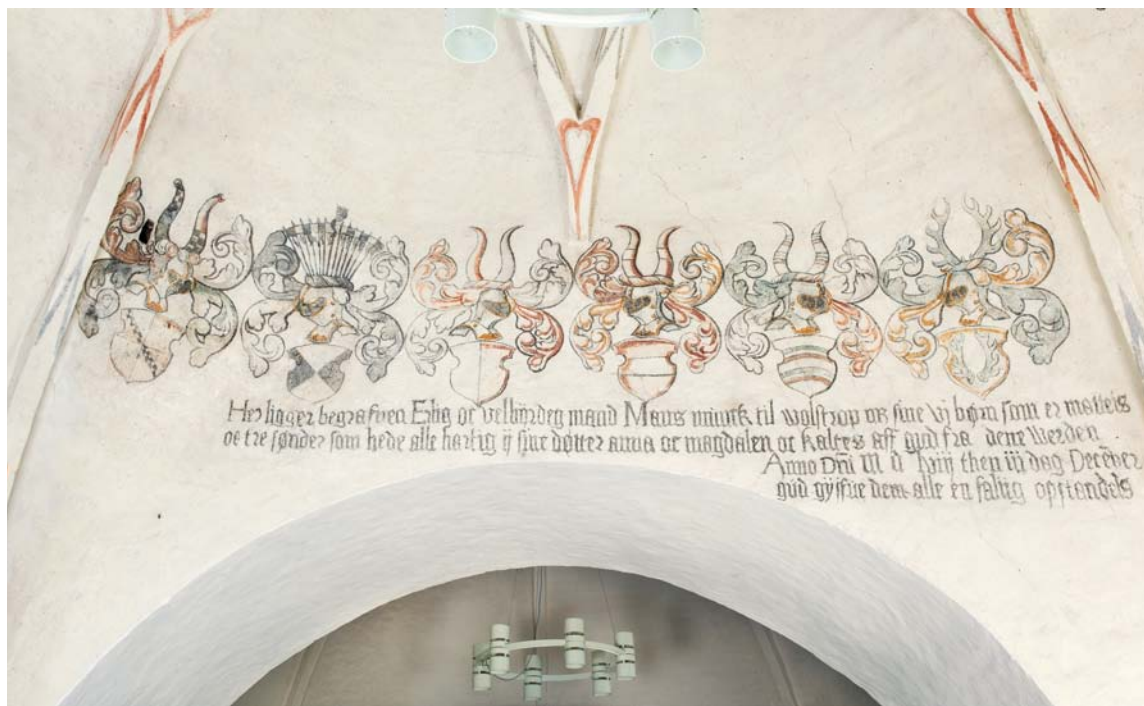

Fig. 35–36. Kalkmalerier, o. 1558, i korsskæringen. Foto Arnold Mikkelsen 2013. 35. Hvælvets nordkappe (s. 2030). 36. Hvælvets østkappe (s. 2028). – *Kalkmalereien, um 1558, in der Vierung*. 35. Nördliche Wölbungskappe. 36. Östliche Wölbungskappe.

Fig. 37. Kalkmalereien, o. 1558, i korsskæringens sydkappe (s. 2028). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Kalkmalereien, um 1558, in südlicher Wölbungskappe der Vierung.*

prioritering af de respektive på fædrene side for de mødrene (nr. 5–8: Lykke, Rodsteen, Mormand og Kaas). Tilsyneladende er dog for de sidste tre mærkers vedkommende en afvigelse fra den korrekte stamtavle, hvis enkeltheder tilsyneladende ikke har været fuldt oplyst, da udsmykningen blev komponeret.⁵⁰ Det samme gælder også for tredje generation af Karen Rosenkrantz' aner, jf. ndf.

Karen Rosenkrantz' skjolde følger et tilsvarende system. Efter våbener over forældrene (nr. 9–10: Rosenkrantz og Hak) følger bedstemødrene (nr. 11–12: Rantzau og Munk) og til sidst angivelig oldemødrene (nr. 13–16: Algudsen, Saltensee, Haltrup og Thott), dog ligeledes med uregelmæssigheder.⁵¹

Under Karen Rosenkrantz' våbener på hvælvets nordside ses en firelinjet *mindeindskrift* i sort fraktur for Mogens Munk og hans seks børn (jf. fig. 35): »Her ligger begravnen Erlig oc velbyrdig

mand Mans munck til Wolstrop ok sine vi børn som er matteis oc tre sønder som hede alle hartig ii sine dötter anna oc magdalen oc kaltes aff gud fra denne Werden Anno D(omi)ni mdlviii then iii dag Dece(m)ber(.) gud guifue dem alle en salii opstandels«. En omtrent identisk tekst genfindes på gravmindet over Mogens Munk (jf. s. 2066).

Korsskæringens heraldiske kalkmaleriudsmykning indgår som et fremtrædende element i iscenesættelsen af kirkens østlige del som en veritabel mindehal for Munkfamilien, der havde deres grave og gravminder i søndre korsarm (s. 2083, 2066). Mindeskriftens store lighed med Mogens Munks epitafium (nr. 1), hvis heraldiske udsmykning dog kun viser fire våbener (nr. 1–4), gør det rimeligt at antage, at begge dele er samtidige og måske udført på initiativ af sønnen, Oluf Munk (†1568, jf. s. 2066). Hermed blev også paraderet våbenskjoldene over hans 16 aner på fædrene og

Fig. 38. Kalkmaleri, o. 1491, på hvælvet i søndre korsarm (s. 2032). Foto Einar V. Jensen 1938. – *Kalkmalerei um 1491 am Gewölbe im südlichen Kreuzarm.*

mødrene side, hvilke alle blev gentaget på hans monument, dog antagelig først et par årtier senere (epitafium nr. 2). Frisen udgør en af mange efterreformatorsche heraldiske kalkmaleriudsmykninger og har en omtrent samtidig parallel i Mørborg Kirke (s. 950), hvor (†)malerierne dog er dårligt bevaret. Jf. også den noget yngre udmaling i Ejsing Kirke (Ginding Hrd.).⁵²

†KALKMALERIER

I forbindelse med arbejder på kirkens varmeanlæg o. 1912 blev der fundet rester af kalkmalede dekorationer på skibets nordmur. En nærmere beskrivelse af motiv og farvevalg blev dog ikke foretaget.⁵³ 1938 blev fremdraget dekorationer på korets og nordre og søndre korsarms hvælv,

Fig. 39. Kalkmaleri, o. 1524, på hvælvet i nordre korsarm (s. 2032). Foto Einar V. Jensen 1938. – *Kalkmalerei um 1524 am Gewölbe im nördlichen Kreuzarm.*

alle senmiddelalderlige. Malerierne blev efter registrering atter overkalket.

1) (Fig. 38), o. 1491. Dekorationer i rødbrunt og gråt på søndre korsarms hvælv, der bestod af sparremønster på ribberne samt stængler med prikblomster og omvendte hjerteformer i kapperne. I hvælvets toppunkt var en syvoddet stjerne indskrevet i en cirkel omkranset af tætstillede, korte stængler afsluttet med prikker, og på den nedre del af nordøstkappen et bomærke.

2) (Fig. 39), o. 1524. Udmalinger på hvælvet i nordre korsarm, der i motivvalg svarede til dele af kor- og korsskæringens dekorationer, men som var dårligere bevaret. Ribberne var på fladerne skiftevis dekoreret med sparre- og rudemønster, mens ribbesidernes udsmykning bestod af hhv. sparrer samt af rundbuede stængler afsluttet af bladformer hvorimellem var stjerneformer. Den

cirkulære åbning blev omkranset af et zigzagmønster eller stjerneform. I to tilstødende kapper mod øst og vest var desuden stregtegnede mandspersoner med armene over hovedet, og i østkappens nedre del et bomærke, der minder om de tilsvarende i kor og korsskæring. Omkring et \ddagger spygat var desuden en vrængemaske.

3) (Fig. 40), o. 1524. Udmalinger i korhvælvet, der nøje svarede til korsskæringens dekorationer (jf. ovf.), og som må være udført af samme værksted. Udsmykningen bestod af en roset af hjerteformer omkring ribbekrydset, hvorfra udgik tråde, samt rude- og sparremønstre på ribberne. Desuden et bomærke af samme udformning som i korsskæringshvælvet.

4) 1653 renoverede muremester Christen Pedersen fra Sønderby 'skyggen' bag altertavlen med kønrøg (\ddagger skyggemaleri).¹⁴

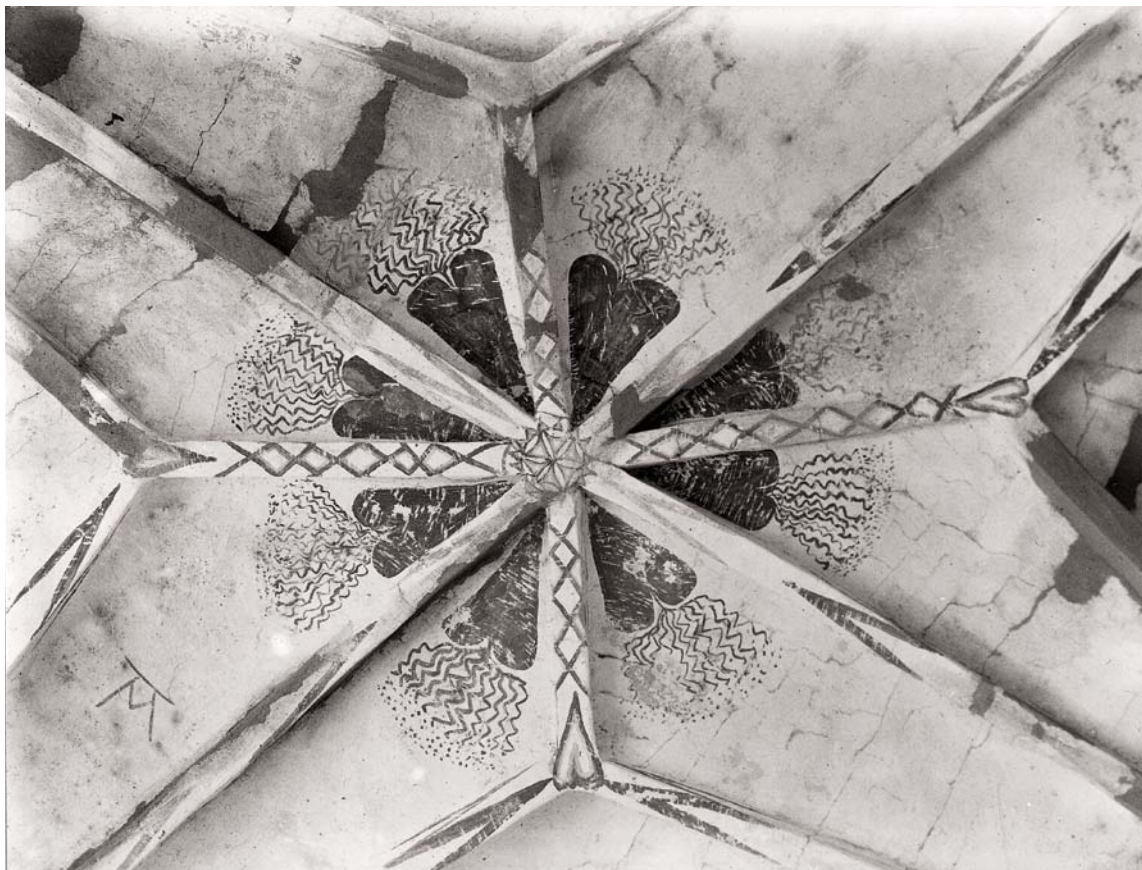

Fig. 40. Kalkmaleri, o. 1524, på korkhvælv (s. 2032). Foto Einar V. Jensen 1938. – *Kalkmalerei um 1524 am Chor-gewölbe.*

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste bevarede inventar omfatter det usædvanlige *bærealter med helgengrav fra 11-1200-tallet og den romanske døbefont, der tilhører den i området velkendte bægerbladstype. Fra senmiddelalderen, o. 1375, stammer det store krucifiks, karakteristisk ved sine markerede, plastisk udformede blodstrømme ('blodklaser') ved Frelserens sår. Endelig er kirkens mindste klokke (nr. 1) dateret 1507; klokken bærer navnet for abbed Niels, formentlig fra Tvis Kloster, og støbemærke for klokkestøber Albertus Pauli (Albert Poulsen), men blev først skænket til kirken o. 1673 af Lisbeth Friis i forbindelse med etableringen af dennes og gemalen, Axel Juuls begravelse.

I årtierne efter reformationen fik kirken o. 1575 et sæt alterstager, mens en mere gennemgribende fornyelse af inventaret først fandt sted 1607-08, da både altertavle og prædikestol nyanskaffedes, begge arkivalsk sikrede værker af Viborgbilledskæreren, Lauritz Jensen og Morten Maler, der formentlig kom fra Ribe og

hyppigt anvendtes i området. Prædikestolens staffering gennemførtes bl.a. med et økonomisk bidrag fra sognepræsten Christen Pedersen. 1636 forbedrede Axel Juul og Lisbeth Friis kirkens altersølv, mens dåbsfadet hidrører fra århundredets midte. Stolestaderne, der for hovedpartens vedkommende ganske vist er yngre, rummer også enkelte dele fra 1600-tallet og staffinger med årstallet 1706 og bl.a. våbenskjolde for Volstrups senere ejere, Christen de Linde og Ellen Marie von Obelitz, der 1707 lod indrette deres begravelse i nordre korsarm. Parret lod også inden for 1700-tallets første fjerdedel opsætte en ny alterskranke, forsynet med deres heraldiske mærker, og bestodte samtidig en nyopmaling af inventaret, heriblandt af ↑Volstrup-pulpituret (nr. 3), hvis endnu bevarede panelmalerier skyldes samme, ret uskoledede hånd, der også udførte alterskrankens englefigurer.

O. 1770 gennemførtes en større istandsættelse af inventaret på bekostning af Poul von Klingenberg og Øllegaard Marie Jermin. I denne forbindelse forsynedes altertavlen med nye malerier i storstykket og

Fig. 41. Interiør mod øst, vist før restaureringen 1937-38 (s. 2034). Ældre foto. *Inneses gegen Osten, vor der Restaurierung 1937-38.*

udskårne sidevinger, smykket med illusionistiske gengivelser af de fire evangelister, formentlig udført af J. Baltzar Reinat, elev af Mogens Christian Thrane. Reinat er også mester for prædikestolens emblemaler, der nøje gentager Thranes udsmykning af prædikestolen i Gjerlev Kirke (Randers Amt), idet motiverne i øvrigt få år tidligere ligeledes var anvendt af Reinat på prædikestolen i Tvis Kirke. 1780 skænkede en datter af Øllegaard Marie Jermin og hendes første ægtemand Ernst Friedrich von Zytphen, Hedeveg Cathrine von Zytphen og hendes mand, Ludvig Vilhelm Høegh, et fornemt \dagger alterklæde, smykket med sølvplader, forsynet med givernes våbenskjolde (samt tidligere et årstal). Disse pryder nu alterskranken. Det var derfor med god grund, at kirkens gode vedligeholdelsesstand regelmæssigt kunne fremhæves i 1700-tallets anden halvdel og i begyndelsen af det følgende århundrede.⁵⁴

I løbet af 1800-tallet er kirken yderligere blevet forsynet med nyt inventar, hovedparten dog mindre genstande, heriblandt fra 1837 et sygesæt, udført af Holste-

bromesteren Jens Weilgaard, fra 1860'erne en alterkande og en dåbskande, hvortil 1869 føjedes en klokke, støbt som erstatning for en ældre \dagger klokke (nr. 4), støbt af Christen Mejer fra Hamburg; klokken var styrtet ned gennem gulvet i klokkestokværket og var havnet i den underliggende gravkrypt (nr. 4). Fra 1900-tallet stammer bl.a. kirkens syvstige (o. 1910), to lysekroner (1911) og tre moderne ringkroner. En alterkande af sølv stammer fra 1975 og er formentlig et arbejde af T. Linder-Madsen, mens kirkens nuværende orgel tilkom 1979.

Farvesætning og istandsættelser. I forbindelse med hovedrestaureringen 1937-38 fjernedes en omfattende egetræsstaffering fra 1879-80,⁵⁴ idet inventarets farver i vid udstrækning blev ført tilbage til farveholdningen fra 1700-tallet, dels en bemaling fra første fjerdedel af 1700-tallet, dels en rokokostaffering fra o. 1770 med lys grønt, lys blå og gråt, spredte accenter i rødt, hvidt og forgyldning samt rig anvendelse af marmorering. Senere istandsættelser, bl.a. 1984-85, har ikke ændret

Fig. 42. Indre, set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Inneres gegen Osten.*

væsentligt ved kirkens helhedspræg. Inventaret besigtigedes 2001 og atter 2014 med henblik på en fornyet renovering.

Den ældre møblering af kirken har været præget af forskellige herskabsstole og pulpiturer for ejere af de lokale hovedgårde (Volstrup, Kvistrup og Aumsumgård). På et \ddagger pulpitur, antagelig i vest, var opsat et rigt dekoreret orgel eller positiv, skænket 1652 af Axel Juul, et usædvanligt klenodie i en landsbykirke. Dette blev dog beskadiget under Karl Gustav-krigene 1657–60, men blev først nedtaget i begyndelsen af 1800-tallet. Kirkens pulpiturer i nord, sydvest og vest fjernedes hhv. o. 1880, 1910 og 1937–38. Ved sidstnævnte istandsættelse blev orglet opstillet frit i tårnrummet bag en panelvæg, smykket med \star panelmalerierne fra \ddagger Volstrupstolen. Ved samme lejlighed blev vindfanget i søndre korsarm nyindrettet til præsteværelse mv., mens altersranken forlængedes mod nord, og klokkerne nyophængtes til en placering midt i klokkestokværket.

Alterbord (fig. 44), middelalderligt (omsat), opmuret i en halvstens munkestensmur i løberskifte med indsatte granitkvadre og kerne af sand, placeret umiddelbart op mod østvæggen.⁵⁵ Det i dag utilgængelige bord, ca. 110 cm højt, 91×171 cm, dybde 125 cm, er indfattet i et nyere panelværk (jf. ndf.). Fra det romanske \ddagger alterbord kendes to *helgengrave*. 1) (Fig. 43a-b). I forbindelse med restaureringen 1937–38 blev fra den vel sekundære alterbordsplade optaget en *helgengrav* af egetræ i form af et \star bærealter (altare portatile/ altare quasi fixum), vel fra 11–1200-tallet.⁵⁶ Bære- eller rejsealteret, der kan have været ældre end alterbordet eller måske er blevet hidført fra en anden placering, har i midten en rektantet fordybning, beregnet til relikvier (dog tom), 30,5×19×4,2 cm. Svagt affaset overkant med en i midten udsparet

Fig. 43a-b. *Bærealter, romansk (s. 2035). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Tragaltar, romanisch.

fordybning i to afsæt, yderst $14,5 \times 10,5 \times 2,0$ cm og inderst $4,5 \times 3,0 \times 1,5$ cm; gråstafferet. Tilhørende dækplade af kalksten, $4,5 \times 1,5$ cm. Affasningen af indramningen kunne tyde på, at relikviegemmet oprindeligt har været beregnet til at kunne ses for sig selv.⁵⁷ Paralleller til rejsealteret findes bl.a. i †Hodsager Kirke (nu i Nationalmuseet, inv.nr. D 5309) og i Engum (DK Vejle 1953). Siden 1939 i Nationalmuseet (inv.nr. D 12970).⁵⁸ 2) Som nævnt 1909 af Chr. Axel Jensen fandtes under rejsealteret en (†)(?)*helgengrav* af granit, dækket af en uregelmæssig firkantet, grøn porfyrlade, »1 ½ (cm?) svær«. Det er antagelig denne, der 1937-38 påvistes i alterbordets sandfyld (Einar V. Jensen 1939); dækpladen var dog ikke

omtalt. Fordybningen til relikviet var udhugget i granitblokkens ene hjørne. Helgenraven er antagelig blevet genanbragt i alterbordet.

Alterbordspaneler (jf. fig. 46), 1937-38, udført efter tegning af Einar V. Jensen, af fyr; højrektangulære profilmfyldinger, tre på forsiden og to på hver kortside. Brunflammet staffering af panelernes baggrund, blå og gråt rammeværk. Moderne *alterbordsplade* af lyst fyrretræ erstatter en ældre †*alterbordsplade*, 1937-38, af eg. †*Alterbordspaneler*. 1641 erhvervedes fyrretræ til at beklæde alteret med.¹⁴ Måske identisk med 'den simple trækasse', der fjernes i forbindelse med restaureringen 1937-38.

Alterdug, moderne. Lærred med kniplingsbort, hvori egeblade.

†*Alterklæder*. 1591 indkøbtes 9½ alen rød blomstret damask og 6 alen dvælg (dvs. groft lærred) til et alterklæde. 1641 anskaffedes 14 alen rødt damask til et omhæng, vel identisk med det i 1654 endnu nævnte damaskklæde, medmindre der hentydes hertil med omtalen af 'et gammelt forrådnat alterklæde'.¹⁴ Et forhæng af rødt fløjel er nævnt o. 1862;³⁴ dette er antagelig identisk med et alterklæde, skænket 1780 af ægteparret Ludvig Vilhelm Høegh og Hedevig Cathrine von Zytphen, datter af E. F. von Zytphen til Volstrup og Øllegaard Marie Jermiin.⁵⁹ Navne og årstal var angivet på to sølvplader, der sandsynligvis er identiske med dem, der pryder altersranken (s. 2045).

Altertavle (fig. 45-47), if. kirkeregnskaberne udført 1607-08 af snedker Lauritz Jensen fra Viborg og Morten Maler (fra Ribe) i samarbejde med to unavngivne medhjælpere.¹⁴ Renoveret 1720 og o. 1770, det sidstnævnte år med udskårne og bemalede storvinger og topprydelser samt med malerier i stor- og sidefelterne, alt tilskrevet J. Baltzar Reinat og bekostet som markeret med våbenskjolde på postamentet af kirkeejerne, Poul von Klingenberg og Øllegaard Marie Jermiin.

Arkitektonisk opbygget tavle med tredelt topstykke på lavt postament og med sekundære side-

vinger; topstykke med tilsvarende påsatte vinger og topgavl med stråleglorie. Storstykket indrammes af korintiske frisøjler med prydbælter, smykket med ovale bosser og beslagværksornamentik. De enkelte felter har rammeværk af prydlister med æggestav og tandsnit. De flade storvinger er udskåret efter de respektive påmalede evangelistfigurers kontur, idet disse hviler på postamenter med volutter og rulleværkskartoucher, udført i relief, muligvis oprindelige sidevinger fra topstykket, om end placeret på hovedet (Einar V. Jensen 1939). Under en sammensat tandsnitsgims er tredelt postament, leddelt af fremspring, prydet med karakteristiske diademhoveder på forsiden og kuglebosser på siderne. De mellemfaldende felter er indrammet af profillister. Under de yderste fremspring er flade hængekugler. Kronfrisen, hvis øvre del synes fornyet, er ligeledes tredelt med kerubhovedsmykkede fremspring. Topstykket flankeres af joniske hermer, vist hhv. med mandlig (syd) og kvindelig overkrop; skafterne har beslagværksornamentik og nedhængende kvaster. De sekundære sidevinger er flade og udskåret efter de respektive figurers konturer, jf. ovf. Over et ligeledes sekundært, vulstlignende profilled, hvorfra rester af oprindelig kassettede-

Fig. 44. Alterbord, vist i forbindelse med restaureringen 1937-38 (s. 2035). Foto Einar V. Jensen 1938. – *Altartisch, bei der Restaurierung 1937-38.*

Fig. 45. Evangelisten Markus. Illusionistisk maleri på højre storvinge, tilskrevet J. Baltzar Reinat (s. 2037). Detalje af altertavle. Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Der Evangelist Markus. Illusionistische Malerei auf dem rechten Seitenflügel des Altartafels, J. Baltzar Reinat zugeschrieben.*

koration endnu ses for enderne, er topgavl med Jahves navn i skyformationer, smykket med, antagelig oprindelige, kerubhoveder og indrammet af en strålekrans. Som hængestykke på prædikestolsopgangen er anvendt den tidligere topkartouche, mens to *figurer* (fig. 111), beslægtet med prædikestolshimlens Dommedagsengle, antagelig har kronet topstykket. Disse viser tilsyneladende dydefigurer, hhv. 50 og 45 cm høje, hvis attributter dog er afknækket sammen med hænder eller underarme. Også de tilhørende fødder eller

fodstykker mangler. Begge har kort bukkelfrisure og fodlange klædninger samt spiralsnoede markeringer af brystpartiet. Stafferingen omfatter tilsyneladende to eller tre lag; heraf anes på klæde dragten inderst rødt, hvorover grønt og gråhvidt med forgyldning af borter og detaljer. Gråhvid karnation og røde kinder. Figurene var før 1939 placeret bag altertavlen (Einar V. Jensen). Nu på loftet over graverbygningen.

Staffering. Det arkitektoniske rammeværk fremtræder med en broget helhedsvirkning, præget af rig anvendelse af flammert marmormaling i gråligt og rødt på de arkitektoniske hovedled, gesimsler og storsøjler. Herudover ses lyst gråt, blåt, rødt, sort og hvidt med spredt anvendelse af forgyldning. På postamentets sidefelter er på sort grund vist våbenskjolde for kirkeejerne, tv. Poul von Klingenberg over for Øllegaard Marie Jermin, ganske svarende til prædikestolen, der også bærer årstallet 1770. Bemalningen er formentlig udført i forbindelse med en samlet renovering af kirkens to hovedstykker.

Stor-, side- og topfelter har ligesom de to sæt vinger *malerier* i olie på træ. I storfeltet er vist *Korsfæstelsen*, ca. 102×78 cm. Korset er placeret på en lav grønsvær foran en himmellysning, indrammet af skyer. Kristus hænger i næsten vandrette arme med hovedet ludende mod højre skulder og himmelvendt blik; smalt hvidt lændeklæde med flagrende snipper. Ved korsfoden ses Adams kranium og korslagte knogler. Th. og tv. står Maria og Johannes Evangelisten på selvstændige sokler. Maria har gullighvidt hovedlin, blå kappe og rosa kjortel, mens Johannes har rød kappe over grøn klædning. Sidefelterne gengiver tv. Kristus, vist som *Salvator Mundi* med Verdenskuglen i venstre hånd. Brunt hår og skæg, rød kappe og hvid kjortel. Kristus er ligesom pendanten, *Moses*, i det højre sidefelt placeret på et postament og gengivet mod en grålig baggrund med skyformationer. Moses har som vanligt hornlignende lysstråler, der udgår fra panden; han holder Lovens Tavler i højre hånd; rød kjortel under hvid kappe. I topfeltet er vist *Helligåndsduen* i en lysning, indrammet af skyformationer.

Stor- og topstykkets sidevinger gengiver illusionistiske fremstillinger af de fire evangelister, vist stående eller siddende; alle er iklædt folde-

Fig. 46. Alterparti med alterbord (s. 2035) og altertavle, 1607-08, med suppleringer fra 1720 og o. 1770 (s. 2037). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Der Altarbereich mit Altartisch und Altartafel, 1607-08, mit Ergänzungen von 1720 und um 1770.*

rige kjortler, hvorover kapper, hhv. i røde, blå og hvidlige farver. Evangelisterne står med bøger og tilhørende symboldyr. De respektive navne i gullig kursiv ses forneden på soklerne tv. og th. (»Ev: Mattheus«, »Ev: Marcus«) eller foroven angivet på bogbindene (»Ev: Johannes«, »Ev: Lucas«).

†*Figurmalerier*. Den oprindelige udsmykning af renæssancetavlens figurfelter kendes ikke, og kun ubetydelige rester af kridtgrunden under stafferingen blev påvist 1938.

†*Altermaleri*, 1720, med fremstilling af *Nadveren*. Påvist under det nuværende storfelt i forbindelse med restaureringen 1937-38. Fragmentet blev af restaurator, Einar V. Jensen, stilistisk sammenholdt med de endnu bevarede panelmalerier på *†pulpitur* nr. 3 (s. 2060). Tilsvarende *†malerier* findes antagelig under sidefelterne og topfeltet, der dog ikke er nærmere undersøgt.

Indskrifter. I storfrisens tre felter og i postamentets midtfelt er følgende indskrifter, malede hhv. med hvidlig kursiv og gullig fraktur på sort bund. På kronfrisen læses over storstykket: »Jeg Saa At Aanden foer Ned som en Due af/ Himelen og Blev over Ham. Joh:Ev: 1 C 32 v«. I nord: »Lærer dem at Holde alt det Jeg/Haver Befalet Eder, Og See, Jeg er/ med Eder alle dage ind til Veerdens / Ende. Matth 28 C. 20V«. I syd ses: »Loven er givet veed/ Moses/ Joh:Ev:1C. 17v«. På postamentet er anført i to spalter:

»See Siel paa Dette Billede
See Til At Du kand Giennemsee
Din Saared Frelser Overalt
Udi hans blodige Gestalt

Se Nöye Til, See Op Og
Need og Siig, Om Du nu Andet
Veed til Salighed, End Jesu Saar
Just Der Du Lægedommen Faar«

Endelig ses på kanten af højre sidevinge restaurators påskrift i hvide versaler: »1938 istandsattes altertavlen, prædikestolen, krucifikset og alterkranken m.m. ved Nationalmuseet ved Einar V. Jensen«. En indridset signatur, vel for en medarbejder, ses på vingens bagside: »Wester 1938«.

†*Indskrifter*. 1) 1720. I venstre og højre sidefelt af storstykkets frise læstes med gulmalet kursiv på sort bund: »Anno« og »1720«, mens midtstykkets indskrift harmonerede med storfeltets tid-

ligere nadvermotiv: »Hvo som æder mit Kød og drikker mit Blod hand hafver det Evige Liv, og jeg skal opvæche hannem paa den yderste dag. Joh:Ev VI C. v54« (Joh. 6, 54). 2) (Fig. 47), 1800-tallet. I storfeltets frise læstes med bronzeret skriveskrift og antikva på mørkeblå bund: I nord: »Lærer dem at holde det jeg haver befalt Eder. Og see jeg er med Eder alle Dage indtil Verdens ende. Math« (Matt. 28, 20); i midten: »Jeg saae, at Aanden foer ned som en Due fra Himmelen og blev over ham. Joh. 1,32« og i syd: »Loven er given med Moses. Joh. 1.17«.

Som anført nedenfor er altertavlen et arkivalisk dokumenteret arbejde af Viborgbilledskæreren, Lauritz Jensen og Morten Maler, vel den i området hyppigt anvendte mester fra Ribe (jf. arbejder i Fabjerg, 1595 (s. 1106, 1108), Vejrum, Lomborg, 1597, og Hygum, 1606 (s. 744, 1398)).⁶⁰ Derimod er Lauritz Jensens arbejder mindre kendt. Billedskæreren, der omtales i kilder fra 1616-36, er tidligere forsøgsvis blevet identificeret med mesteren for en gruppe altertavler og en prædikestol fra tidsrummet 1625-40 (Asmild, Sall, Gudum (s. 1058 f.), Hee og Skjern).⁶¹ Disse værker, der formelt følger Aalborgmesteren Claus Lauritzens rigt dekorede *†altertavle* i Aalborg Vor Frue Kirke (1619-23), adskiller sig dog væsentligt fra Hjermtavlen, der indtil videre sammen med kirkens prædikestol udgør de eneste kendte, autentiske arbejder af Lauritz Jensen. Diademhovederne finder bl.a. paralleller i nabokirken Gimsings prædikestol, der dog dateres o. 1590 og henføres til Mikkell van Groningens værksted (s. 2148).

Af figurmalerierne skyldes storstykkets gengivelse formentlig J. Baltzar Reinat (1733-79). Alle finder nøje paralleller i signerede eller tilskrevne værker af mesteren, der var elev af Mogens Christian Thrane (jf. altertavler i Tvis (Hammerum Hrd.), 1767; Mejrup, 1768, 1810 f.; Vinding (Ulfborg Hrd.), 1768). Illusionistisk bemalede sidevinger med evangelistfremstillinger genfindes i Vinding, mens der i Tvis ses fremstillinger med engle i topstykkets vinger. Eksemplet fra udsmykningen i nabokirkerne Tvis og Mejrup, begge bekostet af Jens Hvass til Tviskloster og hustruen Anne Magdalene Moldrup, kan meget vel have inspireret Poul von Klingenberg og hans hustru.

Tavlens tilblivelse er fyldigt dokumenteret. 1607 arbejdede to snedkere, hvoraf den ene som nævnt var Lauritz Jensen fra Viborg, i 11 uger og to dage på udførelsen såvel af denne som af prædikestolen. Under arbejdet var snedkerne på kost hos de to kirkeværger. Tømmeret til arbejdet hentedes i Viborg, mens tømreren kom fra Lemvig. Morten Maler arbejdede i alt 28 dage i 1608 på stafferingen af tavlen sammen med en medarbejder. 1639

blev tavlen repareret, da malingen var faldet af adskillige steder.¹⁴

I løbet af 1700-tallet blev altertavlen væsentligt forandret. 1720 blev storfeltet og vel også de øvrige figurfelter nyopmalet, antagelig i forbindelse med kirkens renovering under Christen de Linde og Ellen Marie von Obelitz (jf. alterskranke, ÷her-skabspulpitur nr. 3). O. 1770 blev tavlens arkitektoniske rammeværk radikalt ændret ved udskift-

Fig. 47. Altertavle og døbefont, vist før restaureringen 1938 (s. 2042). Foto Peter Kr. Andersen 1926. – *Altartafel und Taufe, vor der Restaurierung 1938.*

Fig. 48. Altersølv, 'forbedret' 1636 af Axel Juul og Lisbeth Friis (s. 2042). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Silberne Altargeräte, 1636 von Axel Juul und Lisbeth Friis renoviert.*

ningen af sidevinger og topstykke, idet dog ældre fragmenter genanvendtes både her og på prædikestolen (s. 2054). Samtidig fornyedes malerierne i de fire figurfelter og de tilhørende indskrifter. Som markeret af postamentets våbenskjolde gennemførtes denne istandsættelse, der også omfattede en farverig marmorering på rammeværket, på initiativ af Poul von Klingenberg og Øllegaard Marie Jermiin. Som påvist dækkedes tavlen for Einar V. Jensens restaurering 1938 (fig. 47) af to yngre lag egetræsstaffering, idet dog søjlerne og en række dekorative detaljer var hvidlakerede, mens topstykket fremstod guldbronzeret med blå skyer og sølvmalet skyfelt; Jahvetegnet var sort. Figurmalerierne stod dog utildækket. Egetræsstafferingen (det øverste eller nederste lag(?)) kan hidrøre fra en opmaling 1878.³⁴ En forundersøgelse af tavlen blev foretaget 1926 (Peter Kr. Andersen), men først 1938 gennemførtes en fremdragning af

marmorstafferingen og indskrifterne fra o. 1770 samt en gennemgribende istandsættelse.⁵⁵

Altersølv (fig. 48), omfattende kalk, istandsat 1636 af Axel Juul til Volstrup og hans hustru, Lisbeth Friis, og antagelig samtidig disk. Den stætelige *kalk* er 17 cm høj og har seksstunget fod, der pyramidalsk er drevet op mod det seksidede skaffled. På den ene fodtunge er påsat krucifiks, ca. 4,2 cm højt, mens giverparrets alliancevåbener med deres initialer »AI« og »LF« i reliefversaler og året 1636 ses i relief på den modstående tunge. På foden er en omløbende, tolinjet indskrift i graverede versaler; som skilletegn stjerner: »Anno 1636 lode erlige oc wel(b)ørdige Axel Ivll til Wolstrvp oc fru Lisbet Friis denne deris Sognekirckes Hiermb Kalck oc Disken i Sølf forbedre oc for gvlde«. Flad knop med rudeformede bosser og udsmykning af hjerteformede spidsblade. Lavt kummeformet bæger, hvorpå langs mundings-

randen løber en tilsvarende versalindskrift: »Iesv Christi Gvd Søns blod renser os af alle synder. Iohanis 1 Cap.«. Ingen stempler. *Disk*, antagelig samtidig med kalken, måler 16,5 cm i tværmål. I bunden er en sekskantsformet udsparring, der dog ikke harmonerer med kalkens fod. Heri er graveret relief af *Nadveren*, udført efter kobberstik af Anton Wierix efter Maerten de Vos. På fanen er graveret cirkelkors. Ingen stempler.

Altersølvet er antagelig helt eller delvist omstøbt af en †*kalk og disk* anskaffet 1633 og måske delvis ødelagt under Kejserkrigen. 1634 indkøbtes en alen lærred til at opbevare begge dele i (†*futteral*).¹⁴ †*Kalkklæde*. 1655 indkøbtes en lille dug, beregnet til at lægge under kalk og disk.¹⁴

Oblatæske (jf. fig. 49), nyere, af porcelænen, antagelig identisk med den, der 1886 anbefaledes anskaffet. 6,2 cm høj, 15 cm i tværmål. Den blå æske har gyldent kors på låget og gyldne kanter. Under bunden er mærke for Den Kongelige Porcelænsfabrik. †*Oblatæske*. O. 1862 er omtalt en 'brødæske'.³⁴

Sygesæt, 1837, omfattende kalk og disk i beholder. *Kalken*, mærket 1837, 11 cm høj, har lav

Fig. 50. Alterslager, o. 1575 (s. 2044). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Altarleuchter, um 1575*.

Fig. 49. Oblatæske, o. 1900 (s. 2043), syvstage, o. 1910 (s. 2044) og alterkande, o. 1975 (s. 2043). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Oblatendose, um 1900, Siebenleuchter, um 1910 und Altarkanne, um 1975*.

korsformet fod, tilspidset midtknop og lavt bæger med graveret og punslet rankebort omkring mundingsranden. Herpå er indprikket i skrivekrift: »O:S:S 1837«, antagelig initialer for en i øvrigt ikke nærmere oplyst giver. Under foden er stempel for Holstebromesteren Jens Weilgaard (1785–1863, *Boje* nr. 7624). *Disk*, formentlig yngre, 7,5 cm i tværmål. Langs fanen er bort af bukler. Under bund to ovale stempler, dels totårnet for plet eller nysølv, dels: »P«, vel mestermærke. I kasse af ubehandlet træ. †*Sygesæt*. 1587 anskaffedes en †kalk til kirkens beretelsessæt. 1630 indkøbtes et nyt lille sæt af messing. Det kan være dette, der 1664 erstattedes med 'en lille kalk og disk', der måske blev anskaffet, fordi det forrige sæt var bortkommet under Karl Gustav-krigene.¹⁴

Alterkande (jf. fig. 49), o. 1975, 25,5 cm, enkel og af konisk form med svag udbugning for enden, retkantet hank, fladt låg. Under bunden er mestermærke: »TLM«, antagelig for T. Linder-Madsen, Viby Sjælland (-1967-92-) og lødighedsmærker for sterling sølv. En ældre kande af

porcelæn (jf. fig. 110), tidligst omtalt o. 1862, anvendes nu som dåbskande (s.d.). † *Vinflaske*, af tin, anskaffedes 1594.¹⁴

Ske, 1896,³⁴ 16,7 cm lang med tilspidset skeblad og skaft smykket med kvindemaske. På bagsiden fem stempler: mesterstempel for M. Lind, Holstebro (1893–1928), årstallet 1896, lødighedsmærke (826), »S« i oval og udpudset mærke (månedsmærke(?)).

Alterstager (fig. 50), o. 1575; 50,2 cm høje, fraregnet lysetorn af jern. De svære stager har lav fod i to afsæt, cylinderskaft med tre skiveringer og tilsvarende lav profileret skål. Både på fod, skaft og lyseskål er indgraverede dobbeltlinjer.

Stagerne er tidligst nævnt 1631, da de renskuredes, og omtaltes atter 1654 ('et par store messing lysestager').¹⁴ † *Alterstage*. En lille kobberlysestage er nævnt 1654.¹⁴ *Lyseslukkere*. To nyere, tragtførmede lyseslukkere er henlagt bag alteret.

Syvstage (jf. fig. 49), skænket o. 1910 af gårdejer Niels Krog i Krog, Hjerm Hede,⁶² 50,5 cm høj, høj fod af cirkulær plan, balusterskaft og lysearme med kugleformede led.

Alterbøger. En †alterbog blev anskaffet 1585 og fornyet 1601, mens den gamle bibel, vel et eksemplar af Christian III's Bibel (1550), blev indbundet sidstnævnte år. 1650 og atter 1662 anskaffedes nye bibles.¹⁴

Messehagler. Kirken har fire nyere hagler i kirkeårets liturgiske farver, hhv. hvid, grønt, violet og rød. Af lærred med guldbesætning og -broderi. † *Messehagler*. 1590 anskaffedes otte alen fløjls og guldknipling til en hagel. Otte alen rødt, fint fløjls samt silke, guld- og sølvsnore og gråt dvælg til for anskaffedes 1634 til en ny fornem messehagel, formentlig den samme røde fløjls hagel, der registreredes 1654 med udsmykning af et broderet krucifiks bagpå.¹⁴ En messehagel af rødt fløjls med guldbesætning er nævnt o. 1862; fornyet 1868–69, af rødt silkefløjls kantet med guldguloner.³⁴ Hagelen blev atter fornyet 1923 eller 1926.³⁴

† *Messeskjorte*. 1655 indkøbtes lærred til en ny skjorte hos 'hr. Andersens kone i Hjerm'.¹⁴

Altterskranke, 1700-tallets første fjerdedel, bestod af Christen de Linde og Ellen Marie von Obelitz.

Fig. 51. Midtfag mod vest af alterskranke, skænket i 1700-tallets første fjerdedel af Christen de Linde og Ellen Marie von Obelitz (s. 2045). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Mittleres Fach von Altarschränke gegen Westen, im ersten Viertel des 18. Jahrhunderts von Christen de Linde und Ellen Marie von Obelitz gestiftet.*

Retkantet med fem fag mod skibet, heraf et bredt midtfag, flankeret af to smallere sidefag. Mod syd og nord er enkeltfag, med tilhørende smalfelt mod muren. Fagene udfyldes af fladt udskårne putti, indrammet af fyldigt, fliget bladværk, oprullet i volutter. I midten støtter to putti, hvis underkrop afsluttes i bladværk, alliancevåbener for de Linde og von Obelitz, vist med tilhørende udsavede hjelmklæder (jf. også herskabsstol). På bagsiden af skrankens midtfag, vendt mod øst, er fæstnet to ovale sølvplader, 11,2×10 cm, med indgraverede våbenskjolde, mod syd diagonalt delt, mod nord firedelt med mand med stav i første og fjerde felt, arm med sværd i andet og tredje felt; herpå er 1938 fæstnet to sølvplader (fig. 52) med våbenskjolde, der tidligere smykkede ðalterklæde. Skjoldene viser våbenerne for Ludvig Vilhelm Høegh og Hedevig Cathrine von Zytphen, datter af Ernst Friedrich von Zytphen til Volstrup og Øllegaard Marie Jermin. Et tilhørende årstal 1780 og navnetræk for ægteparret, nævnt i ældre beskrivelser, ses dog ikke, men kan have været anført på en separat forsvunden plade eller snarere være påsyet klædet.⁶³

Skrankens rammeværk er stafferet i lyst blågråt og beige. Englene har naturlig karnationsfarve og udviser med deres varierede fysiognomier muligvis portrætkarakter. De forenklede, primitivt udførte figurer er nært beslægtet med panelmalerier fra ðpulpitur nr. 3 (s. 2060). Midtfagets våbenskjolde står i brogede farver, med rødt, gult, grønt og hvidt på det todelte skjold for de Linde (tv.) og hvidt og blåt for von Obelitz' fugl (th.). Bladværket er stafferet i blå, hvidt og mørkerødt; knælehynderne i polstret i blågråt ligesom nyere *knæleskammel*.

Skrankens udførelse skal utvivlsomt knyttes til ægteparret Christen de Linde og Ellen Marie von Obelitz' renovering af deres sognekirke inden for tidsrummet o. 1707/1720, markeret med indretningen af deres begravelse 1707, udsmykningen af et herskabspulpitur og stafferingen af altertavlen 1720 samt, vel samtidig hermed, af prædikestolen. O. 1770 blev blad- og rammeværket delvis nymalet. I løbet af 1800-tallets anden halvdel fik skrankens arkitektoniske dele egetræsmaling, måske samtidig med fornyelsen af knæfaldets betræk 1865.³⁴ Efter en forundersøgelse 1926 (Peter

Fig. 52. Midtfag mod øst af alterskranke, skænket i 1700-tallets første fjerdedel af Christen de Linde og Ellen Marie von Obelitz (s. 2045). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Mittleres Fach von Altarschränke gegen Osten, im ersten Viertel des 18. Jahrhunderts von Christen de Linde und Ellen Marie von Obelitz gestiftet.*

Kr. Andersen) gennemførtes en gennemgribende istandsættelse i forbindelse med hovedrestaurationen 1937-38 (M. B. Fritz, Einar V. Jensen).⁶⁴ Ved denne lejlighed blev skranken rykket ca. 30 cm mod vest. Endvidere frigjordes den i nord fra en sammenbygning med tpræstestol, idet et ekstra fag med tilhørende smalfag mod væggen tilføjedes. Samtidig hermed fjernedes den sekundære egetræsstaffering, og den oprindelige staffering rekonstrueredes.

Døbefont (fig. 53, 55), romansk, af rødlig fin-kornet granit i to farvetoner, heraf er kummen mørkest. Højde 92 cm, kummens tværmål er 75

cm. Foden har form som en firsidet, omvendt terningkapitel med spidse hjørneblade. Kraftig rundstav ved overgangen til skaftet. Kummen har forneden en krans af bægerblade, svarende til den i både Skodborg og Vandfuld herreder udbredte type (Mackeprang, *Døbefonte* 407). Ved mundingsranden er en attisk profil. På oversiden heraf er indridset et indvielseskors (fig. 55). I kummens bund er afløbshul, ca. 2 cm i diameter.

Svarende til normen blev en sekundær bemaling i oliefarve fjernet 1889.³⁴ Fonten var tidligere anbragt i søndre korsarm bag prædikestolspllen. 1892 flyttedes fonten til koret og placeredes

Fig. 53. Romansk døbefont (s. 2046). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Romanische Taufe*.

Fig. 54. Dåbsfad, o. 1650 (s. 2047). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Taufschale, um 1650.*

midt for skibet, øst for altersranken.⁶⁵ 1937–38 flyttet til korsskæringens nordvesthjørne.

Dåbsfad (fig. 54), o. 1650, tvnm. 49,5 cm. I bunden er en blomst med seks fligede blade, udført i drevet arbejde. På fanen en bort af rund- og spidsbuer i relief, hvorover en buefrise, prydet med tregrupper af seksbladede rosetter.

Fadet er muligvis identisk med det messingbækket, der anskaffedes 1649.¹⁴ 1654-inventariet anfører dog alene et tinbækket (†*dåbsfad*) i fonten,¹⁴ måske et samtidigt alternativ til messingfadet eller en erstatning herfor. Det nuværende fad kan derfor i princippet først være anskaffet efter d.å.

Dåbskander. 1) Af tin, 28 cm høj, der dog er revnet og sammenloddet midt på korpus, er muligvis identisk med den kande, der 1863 anbefales erstattet med en anden af passende form og størrelse i stedet for den daværende tinkande, jf. ndf.³⁴ 2) Af porcelæn, tidligst omtalt o. 1862.³⁴ 32 cm høj, af sort porcelæn med gyldent relieffors på korpus og gyldne kanter. Under bund er stempel for Bing & Grøndahl. Tidligere anvendt som alterkande. †*Dåbskande*, af tin, nævnt o. 1862.

†*Fontelåg.* Morten Maler betales 1607/1608 for at staffere fontelåget.¹⁴

Korbuekrucifiks (fig. 56–57), o. 1375, med tilføjede endeplader fra 1937–38. Kristusfiguren, der er 167 cm høj og udhulet i ryggen, hænger i skrånende, påbladede arme med hovedet sænket mod højre; hoften er let forskudt mod venstre og benene bøjede, idet højre ben er let udadrejet og foden lagt over den venstre. En tovsnoet tornekrone med rester af indborede torne⁶⁶ er skåret i ét med det lange bølgede hår, der dækker ørerne og lægger sig i en lok på hver skulder. Ansigtet har hvælvede, næsten lukkede øjne og lang smal næse. Munden er halvåben; lille overskæg og kort, kløftet fuldskæg. Brystkassen er hvælvet med stærkt fremhævede ribben og sidevunde. Det halvlange lændeklæde, der blotter det højre knæ, falder i hver side i kraftige, knækkende v-foldet med hængesnip af flade rørfolder med bølgesomme. Fødderne er lange og smalle. Ved sidesåret og hændernes naglegab er påsat store, skårne blodklaser. Korstræet, der måler 331 cm, har en kvadratisk midtplade med markeret glorieskive, hvori skråtstillet firpas; hulede indsnit i pladen antyder, at der har været påsat blade herpå; sekundære endeplader.

Stafferingen viser en bemaling fra o. 1770, af-dækket ved restaureringen 1937–38. Ældre far-

Fig. 55. Indvielseskors. Detalje af romansk døbefont (s. 2046). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Einweihungskreuz. Detail von romanischer Taufe.*

vespor blev ikke konstateret. Frelseren har lys hudfarve, brunligt hår og skæg, sorte pupiller, der er påmalet de lukkede øjne, røde bloddråber og rødt lændeklæde. Korstræet har gråviolet stamme med brunrød ramme. I korsskæringspladen er gulmalet glorie. I de sekundære endeplader er evangelistsymboler, udført af Einar V. Jensen: øverst og nederst for Johannes og Markus, mens Mattæus og Markus er vist hhv. tv. og th.

Krucifikset tilhører den særlige type, 'blodklasekrucifikset', der er kendetegnet ved de udpenslede og plastisk udformede blodstrømme ved naglegabene, og udgør en variation af det rhinske smertenskrucifiks fra begyndelsen af 1300-tallet. En række eksempler findes både i den nordvestlige og sydøstlige del af landet. For eksempler i Nordjylland, jf. Hillerslev og Sjørring, dateret 1350-1400 (*DK Tisted* 303 og 388).⁶⁷ En beslægtet svensk fremstilling, der også viser de karakteristiske knækkende v-foldere, ses endvidere i Sjögestad Kirke i Östergötland; krucifikset er stilistisk dateret til o. 1350.⁶⁸ Hjermkrucifikset er dog antagelig yngre, hvilket bl.a. Kristusfigurens brede og knap så manierede kropsmodellering kunne tyde på.

Oprindelig må krucifikset være udført til kirkens \dagger triumfbue. I forbindelse med opførelsen af de to korsarme, hhv. i syd og nord (o. 1471-91 og o. 1524, jf. s. 2009 ff.) og den senmiddelalderlige hvælvsagning i korsskæringen er det monumentale kors formentlig flyttet til den nye triumfbue ved skibets østende, hvor det formodentlig – vel ligesom tidligere – har været opsat på et podium.⁶⁹ Siden, antagelig 1590, placeret på triumfnurens vestside syd for buen, da der afregnedes for fæstning af krucifikset til væggen med stål, ligesom det blev nystafferet.¹⁴ Afkortningen af korsenderne må være sket ved samme lejlighed, sikkert pga. pladsnød. Dog påsattes øverst på den lodrette korsstamme et tværstillet bræt, vel med Kristi initialer (jf. fig. 110). Ved Einar V. Jensens restaurering 1938 registreredes kun to farvelag, dels stafferingen fra o. 1770, dels et yngre lag med en mørkere karnation på Kristusfiguren og blå staffering af lændeklædet; korstræet var sort med grå understrykning. I forbindelse med renoveringen tilføjedes fire fingre på Frelserens højre hånd, mens den øvre korsarm forlængedes, og

nye endeplader fastgjordes. Krucifikset blev ved samme lejlighed ophængt på sin nuværende plads på kirkens nordvæg.

Prædikestol (fig. 58-63, 113), if. kirkeregnskaberne udført 1607 af Lauritz Jensen fra Viborg, mens Morten Maler 1607/1608 stafferede arbejdet sammen med to unavngivne medhjælpere.¹⁴ Som anført på en delvis bevaret påskrift bidrog kirkens sognepræst Christen Pedersen (\dagger 1611) økonomisk til stolens udførelse. Dele af \dagger prædikestolshimlen, tilføjet 1623, er endnu bevaret som udsmykning af den nuværende, der antagelig hidrører fra 1915.¹⁴ Stafferingen fornyedes hhv. o. 1720 og 1770, først af Christen de Linde og Ellen Marie von Obelitz, siden hen af Poul von Klingenberg og Øllegaard Marie Jermiin som angivet med våbenskjolde på kurven. Ved den seneste renovering udførtes emblemmalerier i storfelterne, tilskrevet J. Baltzar Reinat.

Stolen har fire storfag, flankeret af frisøjler med æggestavskapitæler og attiske baser; skafterne har prydbælter med rulleværkskartoucher, hvori diademhoveder. Bag søjlerne er beslagværksornamentik. De rundbuede storfelter har bue-slag med attisk båndslang, båret af kannelerede pilastre; i sviklerne treffigede bladornamenter. Rigt profilerede gesimser i postament og kronfrise. Postamenterne har fremspring med hvirvelrosetter; herimellem glatte fyldinger. Under fremspringene er kerubhoveder med bukkelhår og herimellem hængestykker, formet som flade rulleværkskartoucher. Underbaldakin mellem laurbærbladssmykkede bøjleled og flad hængeskugle. *Opgangen*, der antagelig er samtidig med kurven, har skråtstillede fyldingspaneler i to rækker; som hængestykke er genanvendt topstykke fra altertavlen (jf. ovf.); mægler med profileret top- og fodstykke. Den sekskantede *lydhimmel* er sekundær og udført af fyrretræ, måske o. 1871 (jf. ndf.) eller o. 1915 (jf. malet påskrift på oversiden). Fra den oprindelige \dagger *lydhimmel* hidrører fire volutindrammede topornamenter i form af kartoucher med beslagværk; på hjørnerne står tre slanke basunblæsende dommedagsengle, ligeledes oprindelige, om end med tilsatte vinger. En fjerde *figur* (fig. 112), ca. 40 cm høj, har været opbevaret bag altertavlen sammen to andre figu-

Fig. 56. Korbuekrucifiks, o. 1375 (s. 2047). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Chorbogenkruzifix, um 1375.*

Fig. 57. Korbuekrucifiks, o. 1375, før restaureringen i 1938, jf. fig. 110 (s. 2099). Foto Einar V. Jensen 1937-38. – *Chorbogenkruzifix, um 1375, vor der Restaurierung 1938.*

rer herfra (s. 2038). Nu i graverkontoret. Ældre er ligeledes fremspringenes løvehoveder og seks hængeornamenter med kerubhoveder samt, muligvis, Helligåndsduen.

Stafferingen fremstår som resultatet af en gennemgribende renovering under Einar V. Jensen 1938, der lagde en bemaling fra 1770 til grund for sin istandsættelse (jf. altertavlen). De arkitektoniske dele er præget af overvejende lyse farve-

toner med rig anvendelse af broget marmorering på søjleskafter og profilled samt på opgangens panelfelter. Herudover ses hvidt, gråt, blå i for-

Fig. 58. Prædikestol, 1607-08, udført af Lauritz Jensen og Morten Maler med emblemalerier og stafefing fra 1770 (s. 2048). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Kanzel, 1607-08, von Lauritz Jensen und Morten Maler, Emblemgemälde und Bemalung von 1770.*

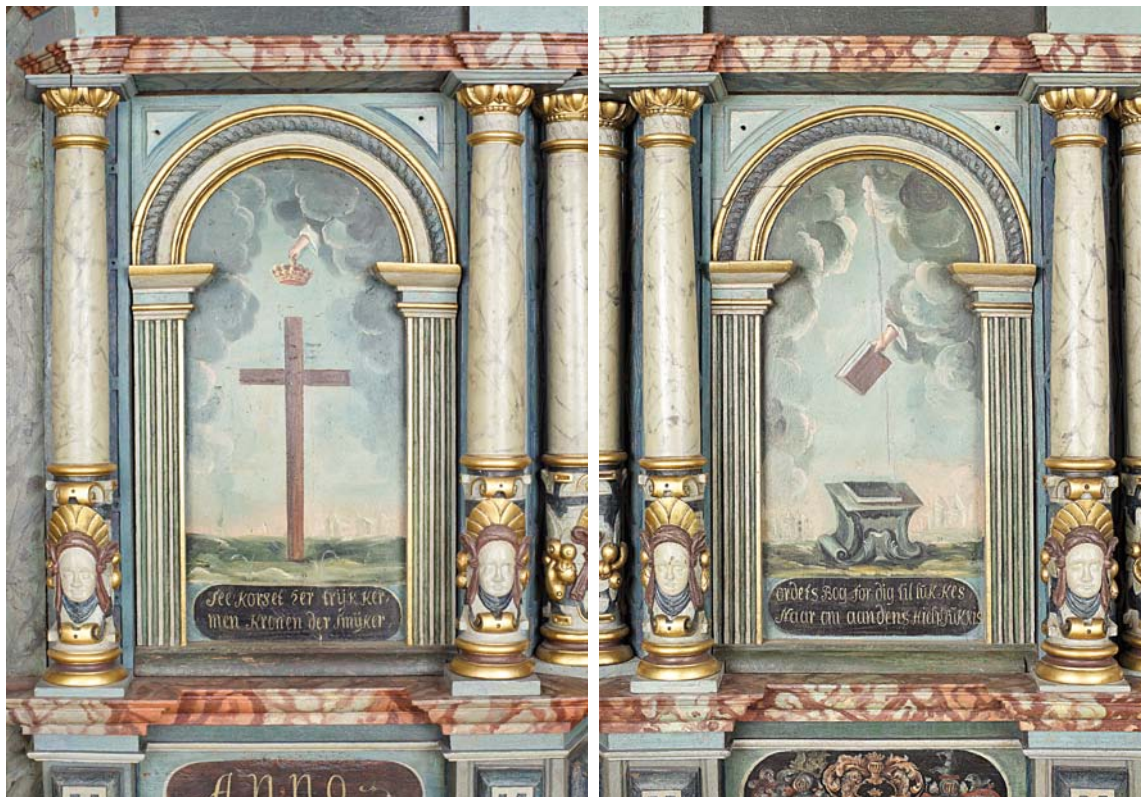

Fig. 59–60. Emblemalerier, 1770, på prædikestolens første og andet fag, regnet fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2012. 59. Kors og krone (s. 2052). 60. Ordets bog (s. 2052). – *Emblemgemälde, 1770, am ersten und zweiten Fach der Kanzel, von Norden aus gerechnet. 59. Kreuz und Krone. 60. Buch des Wortes.*

skellige nuancer, okker og rødt samt forgyldning. På lydhimlens figurer er anvendt grønlig lasur på lys bund. På bagsiden af lydhimlens hængeornamenter er illusionistisk malede kerubhoveder og volutornamantik i to blå nuancer og okkergult.

Figurmalerier. Prædikestolens fire storfag er udfyldt af emblemalerier med tilhørende rimede epigrammer (*subscriptio*), anført i gullig kursiv på sort baggrund. I modsætning til vanligt for emblemudsmykninger er dog ikke angivet nogen overskrift (*inscriptio*) eller bibelsted for de respektive billeder (jf. bl.a. emblemalerierne i Horsens Klosterkirke, *DK Århus* 5816). Felterne beskrives fra nord, regnet fra opgangen, mod syd.

1) (Fig. 59). Et enkelt, brunt kors er rejst på en smal grønsvær. Over korset holder en hånd, udstrakt fra en skyformation ('skyhånd'), en gylden kongekrone. Tekst: »See! Korset her trykker,/ men Kronen der smyk(k)er«.

2) (Fig. 60). Et alterlignende podium står på et jordsmon med udsigt til et byprospekt. På bordet ligger en bog, mens en 'skyhånd' udstrækker endnu en bog ovenover. Tekst: »Ordets Bog for dig til lukkes,/ Naar om aandens Hielp ey sukkis«. ⁷⁰

3) (Fig. 61). Et tilsvarende podium er placeret i et landskab med spredte græs vækster. På podiet hviler en ambolt, hvorpå en diamant. To 'skyhænder' bearbejder diamanten med spidshamre. Tekst: »Haarde Hierter, demant lige,/ Vil for ordets Straf ei vige«. ⁷¹

4) (Fig. 62). På en jordtue står en rede med en pelikan, der nærer sine unger med blod fra sit bryst. En lysstråle fra en skyformation falder på fuglen. Tekst: »Min Jesus Selv Sit dyre Blod,/ For mig og hver udøse lod«. ⁷²

Emblemudsmykningen på prædikestolen (jf. også herskabsstol, fig. 67) repræsenterer en motivgenre, der er rigt repræsenteret i Jylland og i teo-

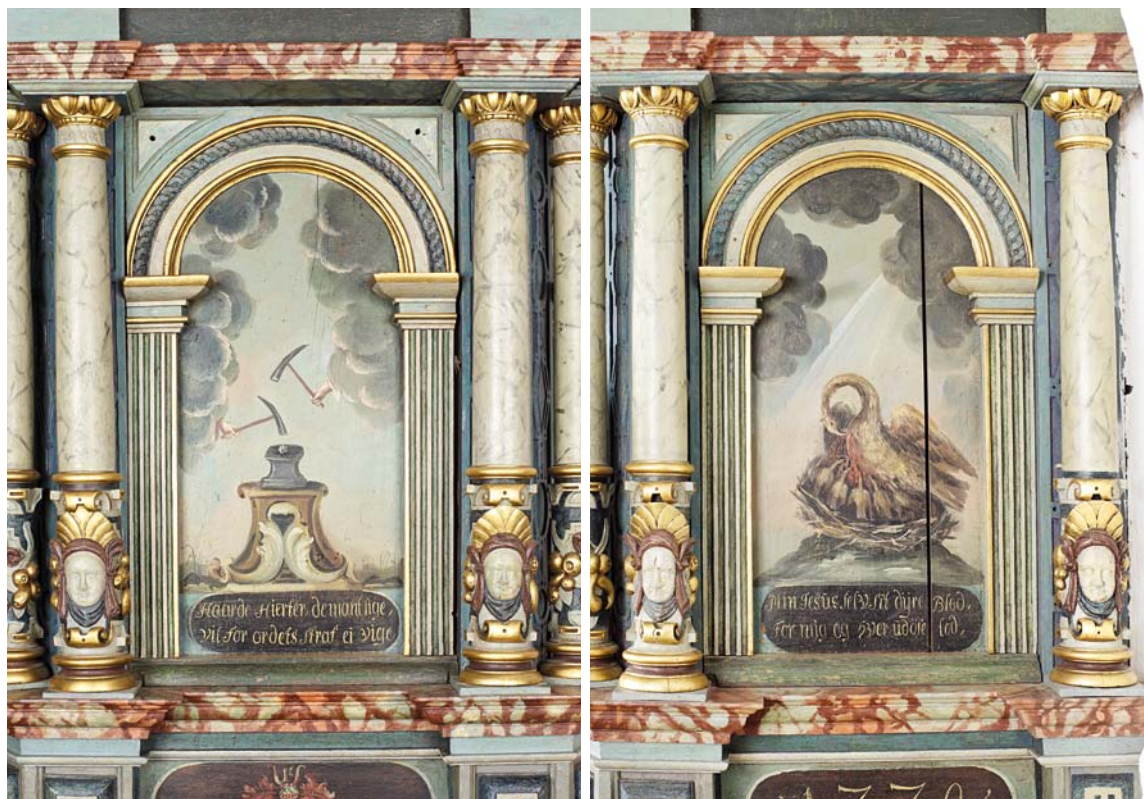

Fig. 61–62. Emblemmalerier, 1770, på prædikestolens tredje og fjerde fag, regnet fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2012. 61. Hårde hjerter (s. 2052). 62. Pelikanten (s. 2052). – *Emblemgemälde, 1770, am dritten und vierten Fach der Kanzel, von Norden aus gerechnet. 61. Harte Herzen. 62. Der Pelikan.*

logisk henseende spejler den lutherske ortodoksis bodsfromhed. En hovedskikkelse inden for området var Mogens Christian Thrane (1697–1764), der udsmykkede stolestader og vægpaneler i bl.a. Viborg Søndre Sogns Kirke (1735), Nørup Kirke (o. 1737) og Horsens Klosterkirke (1738, *DK Århus* 5815–45) med overdådige rækker af emblemer, hovedsagelig udført efter grafiske forlæg, et flertal af disse fra 1500-tallets slutning og 1600-tallets første årtier (jf. *DK Århus* 5816). Nærmest beslægtet med Hjermpædikestolen er imidlertid Thranes i 1762 signerede bemaling af prædikestolen i Gjerlev Kirke (Gjerlev Hrd., Randers Amt). Her genfindes – med omtrent enslydende tekst – tre af de fire motiver (nr. 2–4). I stolens sidste felt, nærmest sydmuren, er i den ovennævnte blot en udsmykning med skyformationer. Det første motiv i Hjerme, korset og kronen, ses bl.a. i Nørup (nordsidens stolestadedør, nr. 1, regnet fra vest,)

ligesom pelikanten og den tilhørende tekst forekommer i samme række (nr. 4).⁷³ Samtlige fire motiver og indskrifter genfindes, om end i en lettere varieret udformning, på prædikestolen i Tvis Kirke (1767, Hammerum Hrd.), hvis staffing ligesom altertavlen smst. tilskrives J. Baltzar Reinat (jf. s. 2037). Begge udsmykninger understreger Reinats elevforhold til Mogens Christian Thrane, der blandt sine lærlinge eller efterfølgere også talte Heinrich Jørgensen Møller, jf. udsmykningen af Engum Kirkes stolestader (1759–60, *DK Vejle* 1964–70). Disse billeder er ligesom på Thranes tidlige værker indfattet i en rokokokartouche, der dog savnes både i Gjerlev, Tvis og Hjerme.

†*Figurmalerier.* Kurvens felter rummede tidligere evangelistfigurer, der endnu kunne skimtes 1926 (Peter Kr. Andersen).

Indskrifter mv. På kurvens postamentfrise er i første og sidste felt anført med gullig kursiv på

mørk grund: »Anno« og »1770«. Herimellem er våbenskjolde for Poul von Klingenberg og Øllegaard Marie Jermiin, jf. altertavlen. Himlen har omløbende kursivindskrift, gullig på sort, antagelig en gentagelse af den ældre indskrift på den †himmel: »Jeg boer i Højhed og Hell/ighed og hos den sønderknuste og i/ Aanden nedbøjede for at gøre de ne/dbøjedes Aand levende« (Es. 57, 15). På oversiden af lydhimlen er påskrift fra 1915 med omtale af himlens bemaling (jf. ndf.).

(†)Indskrifter. På bagsiden af opgangens paneler er gyldne versalindskrifter i to spalter på sort baggrund, dog i nuværende placering skråtstillede: »... Kom(m)er snart amen ia kom Herre Iesv oc kom med fre(d) Vor Herre Iesv Christi nade vere me(d) Eder alle Amen«. Endvidere ses herunder sognepræstens giverindskrift med gule versaler (fig. 113, jf. ovf.): »Gaf Her Chr(istian Pederson) Hierrom XX Daler af hans egen Peng til den(n) Prædigstoel at lade færdig(gøre)«.

†Indskrifter. I kurvens friseelter anedes tidligere evangelisternes navne, angivet med kursiv (Peter Kr. Andersen 1926). I postamentfelterne anedes under de nuværende våbenskjolde våbnerne for Christen de Linde og Ellen Marie von Obelitz (jf. altertavle og alterskranke). På himlen fandtes en frakturindskrift, svarende til den nuværende, om end i nogen grad forvansket.

I sin opbygning er prædikestolen nært beslægtet med den noget ældre stol i Gimsing (s. 2144), udført o. 1590 og tilskrevet Mikkel van Groningens værksted. Der er dog en tydelig kvalitetsforskel fra den gennemarbejdede ornamentik og velskårne kerubhoveder på Gimsingstolen til de langt mere forenklede motiver i Hjerm.

Tilblivelseshistorien er velbelyst, ligesom det gælder for altertavlen. 1607 arbejdede Lauritz Jensen fra Viborg og en medarbejder på udførelsen af både stolen og altertavlen (s.d.), mens Morten Maler stod for stafferingen af prædikestolen umiddelbart efter. For det samlede arbejde betales ca. 120 dlr., hvoraf snedkerarbejdet beløb sig til 90 dlr.¹⁴ Efter et tidsinterval udførtes prædikestolshimlen 1623. 1661 stabiliseredes stolen med et anker.¹⁴ Fornyelsen af den røde †fløjsbeklædning på kurvens håndliste, tidligst nævnt o.

1862, er en jævnlig tilbagevendende post. 1871 istandsattes eller fornyedes himlen med genanvendelse af ældre ornamentter.³⁴ En bemaling af samme 1915 fremgår af en indskrift på lydhimlens overside. Prædikestolens fod repareredes 1923, og placeringen foresloges ændret, da der var kneben plads mellem stolen og alterskranke.³⁴ 1926 gennemførte Peter Kr. Andersen en grundig analyse af prædikestolen med henblik på en renovering, der dog først gennemførtes 1938. På dette tidspunkt var stolen dækket af en nyere egetræsbemaling med detaljer i hvidt, dog med intakte indskrifter og figurmalerier fra 1770 på kurven. 1938 foretoges hovedistandsættelsen ved Einar V. Jensen (indb. 1939). Ved denne lejlighed erkendtes i alt fire malingslag, svarende til altertavlens, dvs. ud over de to yngste (1800-tallets egetræsbemaling og 1770-staffering), rester af en bemaling o. 1720 (våbenskjolde) og renæssancestafferingen, hvoraf dog kun sparsomme rester af kridtgrund iagttoges ud over fragment af tekst på opgangspanelet (jf. ovf.). Et udskåret panelstykke, stafferet i blå og grå nuancer og placeret under opgangen, hidrører muligvis fra altertavlen (Einar V. Jensen).

Stolestader (jf. fig. 42, 71). Stoleværket, opstillet i skibet og de to korsarme, er sammensat af dele fra forskellig tid. Heraf stammer de ældste fra 1600-tallet, mens hovedparten hidrører fra 1700-tallet og er forsynet med muslingeskalsprydede gavle. Nyere, forenklede versioner af muslingegavlene ses dog også, bl.a. i søndre korsarm. En gennemgribende renovering udførtes 1984-85 ved arkitekterne Poul Hansen og Ib Lydholm, Thisted.

Skibets stader omfatter 15 stole i nord og 13 i syd, mens der i nordre og søndre korsarm står hhv. 2×7 stole og 2×4 stole. Heraf er forrest i søndre korsarms østrække indsat en særlig herskabsstol (jf. s. 2058). Hovedparten af stolene har gavle med højrektangulære fyldinger og muslingeskaller i forskellige variationer. Endvidere ses eksempler med tre kugleformede topprydelse i

Fig. 63. Prædikestol og skab i korets sydøsthjørne, vist for restaureringen 1937-38 (s. 2054). Foto Peter Kr. Andersen 1926. – *Kanzel und Schrank in der Südostecke des Chores, vor der Restaurierung 1937-38.*

Fig. 64. Nordre korsarm, set mod nord. Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Nördlicher Kreuzarm, gegen Norden.*

nordre korsarm. Hovedparten af kvinderækkens stole og to par stole i nordre korsarm er forsynede med låger med spejlfyldinger med rocaillesmykkede, afskårne hjørner, formentlig fra 1700-tallet. Lågen i østligste stol i skibets mandsrække har fylding med rundbuet arkade, formentlig fra 1600-tallet. Fyldingssmykkede rygpaneler. For-

panelerne mod korsskæringen har gennembrudte rosetter med seks blade.

Stolens staffering restaureredes 1938 af Einar V. Jensen, der afdækkede to lag egemaling over en bemaling, formentlig hidrørende fra 1770'erne og harmoniseret med det øvrige inventar. Sæder, ryglæn og forpaneler er blågrønne, til dels med marmorering og indramning i mellembunt. Dog er facaderne mod skibets midtgang stafferet i lysebrunt og okkergult med hvidlige låger, indrammet af rødbrunt. I forpanelet af nordrækken (jf. fig. 65) er inderst afdækket et indskriftfelt, der har markeret stolens tidligere ejer. På en rødbrun ådret baggrund ses en tværoval laurbærkrans som ramme om indskriftfelt med hvidlig tekst på grå baggrund: »Ingeborre Terkels Datter Linom 1706«.

Fig. 65. Detalje af lukket stol, 1706, for Ingeborg Terkelsdatter Linom (s. 2056). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Detail von Stuhl, 1706, für Ingeborg Terkelsdatter Linum.*

Fig. 66. Søndre korsarm, set mod syd. Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Südlicher Kreuzarm, gegen Süden.*

1587 arbejdede tre snedkere i ni dage med at fabrikere skamler, dvs. stole, i den søndre korsarm. 1591 betales for træ til en stol 'i altergulvet', dvs. i koret (jf. også ndf.). 1596-98, 1607/1608 og 1611/1612 udførtes eller istandsattes yderligere stole (»stuollin«) eller skamler. 1635 repareredes to skamler i tårnets søndre side med træ.¹⁴ 1640 gennemførtes en større istandsættelse af stolene, da 13 stole udførtes i sydsiden fra 'adelens' stole og ned til døren på mandssiden, dog med genanvendelse af det ældre træ. 1653 repareredes de bageste kvindestole ved Volstrups karlestole. En ekstra stol udførtes 1654 med paneler og døre.¹⁴ 1674 istandsattes stolene i begge korsarme. 1862 var anført i alt 18 lukkede kvindestole med fyldingsbagklædning i skibet og 'korskirken' (vel nordre korsarm) samt et uvist antal mandstole, dog bortset fra den øverste (i sydsiden) uden fyldinger og døre, hhv. i skibet og tårnet.³⁴ 1866 fornyedes og forhøjedes gulvene i samtlige stole. 1880 anbe-

falede mandstolene forsynet med bagklædning svarende til kvindestolene. Alt blev samtidig opmalet, vel med den egetræsstaffering, der endnu fandtes 1937-38. Stolene i tårnet fornyedes 1887 og forsynedes samtidig med rygpanel og staffering. Søndre korsarm indrettedes 1892 med dobbelte bænkerækker med en gang i midten. 1903 forandredes stolestaderne.³⁴ Som optakt til hovedrestaureringen 1937-38 blev to aflågerne undersøgt af Peter Kr. Andersen, dels den øverste dø (jf. herskabsstol), dels en af de 'almindelige', hvis bemaling dannede udgangspunkt for den efterfølgende nystaffering. 1984-85 renoveret (Poul Hansen og Ib Lydholm, Thisted). I forbindelse med installering af fjernvarme 2015 blev varmelegemer installeret under sæderne, der yderligere forstærkedes.

Præstestol. Nyere armstol af træ med polstret sæde i gråblåt. I korets sydøsthjørne. †*Præstestol.* En lukket †stol for præsten og hans familie fandtes 1768 i koret.⁷

†*Skriftestol*. Stolen, der antagelig var fra 1600-tallets første halvdel, svarende til degnestolen, blev anbefalet fjernet 1928.³⁴ Den erstattedes midlertidig af et omhæng ved alterskrankens nordende.⁶⁵

†*Degnestol*, udført 1623.¹⁴ Fjernet 1928.³⁴

†*Bispestol*. 1634 anførtes et par hængsler til bispens stol, en bemærkelsesværdig oplysning, der

antyder, at Ribebispen under sine regelmæssige visitatser havde et særligt sæde.¹⁴

Herskabsstol (fig. 67), af renæssanceform, om end 1706 stafferet med våbenskjolde for Christen de Linde og Ellen Marie von Obelitz. På den tilhørende låge er emblemmaleri af et vinget hjerte, der i en lysstråle søger mod himlen, jaget af et dragelignende monster foran et flammende

Fig. 67. Herskabsstol for ejerne af Volstrup, 1706 (s. 2058). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Herrschaftsstuhl für die Eigentümer von Volstrup, 1706.*

(Helveds)bål. Motivet kendes, om end ikke direkte kopieret herfra, fra Daniel Cramer, *Emblemata Sacra* (1624) og hentyder til den troende sjæl, der søger tilflugt hos Gud mod sine fjender.⁷⁴

1634 nævntes tømmer og hængsler til reparationen af *Vølstrupstolen* (identisk med den ovennævnte(?)).¹⁴ Stolen forsynedes yderligere med knapper og et fodstykke. Som anført på bygnings-tavle ved de Lindes gravkapel (jf. s. 2086) havde Christen de Linde og Ellen Marie von Obelitz »deris for(r)ige Stoellestade« oven på familiens 1707 indrettede begravelse i nordre korsarm. Stolen, der i dag er opstillet i søndre korsarm som den forreste i den østlige række, er måske identisk med denne. Nyundersøgt og restaureret 1937–38, idet de sekundære farvelag fjernedes.

†*Herskabsstole*. 1607 færdiggjordes den store stol på altergulvet, dvs. i koret, antagelig den samme, der allerede omtales 1591.¹⁴ 1640 er i forbindelse med en istandsættelse af mandsstolene nævnt »Adelens stoele«, vel i skibet. 1650 omtales Axel Juuls stol (en af disse?), og 1653 repareredes 'fruens' stol (dvs. Lisbeth Friis' sæde).¹⁴

†*Embedsstol*. En lukket stol til lærerne i Søndre Skole indrettedes 1889 i nordre korsarm.³⁴

†*Brudestolen* er omtalt 1601 i forbindelse med reparation af et trin herpå.¹⁴

Bænke. O. 1862 er anført fire bænke i våbenhuset.³⁴

Kister og skabe. †*Skabe*. 1590 indmuredes og nymaledes skabe, uvist dog hvor.¹⁴ Et nyere skab var opstillet i korets sydøsthjørne (jf. fig. 41). †*Gæver-skab*. Et skab til brug for landmilitzen er omtalt 1703–04.⁷⁵

Pengebeholdere. To nyere *pengeblokke*, af træ, med rødbrun staffering. Trapezformede med cirkulær fordybning foroven med pengeslids. Opsat ved døren til våbenhuset og ved yderdøren. *Pengebøsser*. *1) (Fig. 68), o. 1900. Kasseformet beholder af metalblik med beslag til ophængning. Sortstafferet med påskrift i hvid skriveskrift: »De Fattiges Bøsse«. Holstebro Museum (inv.nr. 3726). 2) Nyere, af messing. Keglestubformet med pengetragt foroven. Ved vindfang i søndre korsarm. O. 1862 er nævnt to *pengebøsser*.³⁴

Dørfløje. 1) 1937–38. Fløjdør, stafferet i grønt med tilhørende vindfang i søndre korsarm, der

Fig. 68. *Fattigbøsse, o. 1900 (s. 2059). Holstebro Museum. Foto Henrik Wichmann 1998. – **Almosenbüchse*, um 1900.

afskærmer to mindre rum. Over indgangen mod kirken er indskrift med sorte versaler: »Herren bevare din udgang og din indgang«. 2) O. 1938(?). Dobbeltfløjet fyldingsdør, stafferet i farveholdning svarende til stolestaderne, mellem skib og våbenhus. 3–4) Egeplanker, 1954. Indgangsdøre i våbenhus og søndre korsarm. 5) O. 1954(?) Fløjdør af genanvendte, brunt stafferede gulvplanker. Indgangsdør til krypten under nordre korsarm. †*Dørfløje*. 1584 indkøbtes stål til den nordre, jernbundne kirkedør, der efterfølgende blev tjæret. Fem egeplanker til en ny kirkedør erhvervedes 1631, hvortil syv harbopund jern fra Viborg indkøbtes; denne dør tjæredes også.¹⁴ Døren blev udskiftet 1663, hvor Jens Knudsen gjorde en ny dør, der blev beslæet med jern 1667. Ved samme lejlighed forarbejdede Jacob Smed fra Volstrup to 'kroge' (d.e. stabler) til døren.¹⁴ O. 1862 var i våbenhuset en dobbelt fyldingsdør af fyr, ege-træsfarvet.³⁴ I søndre korsarm indsattes 1891 en dobbelt fløjdør med samme udseende og beslag som den almindelige yderdør.³⁴

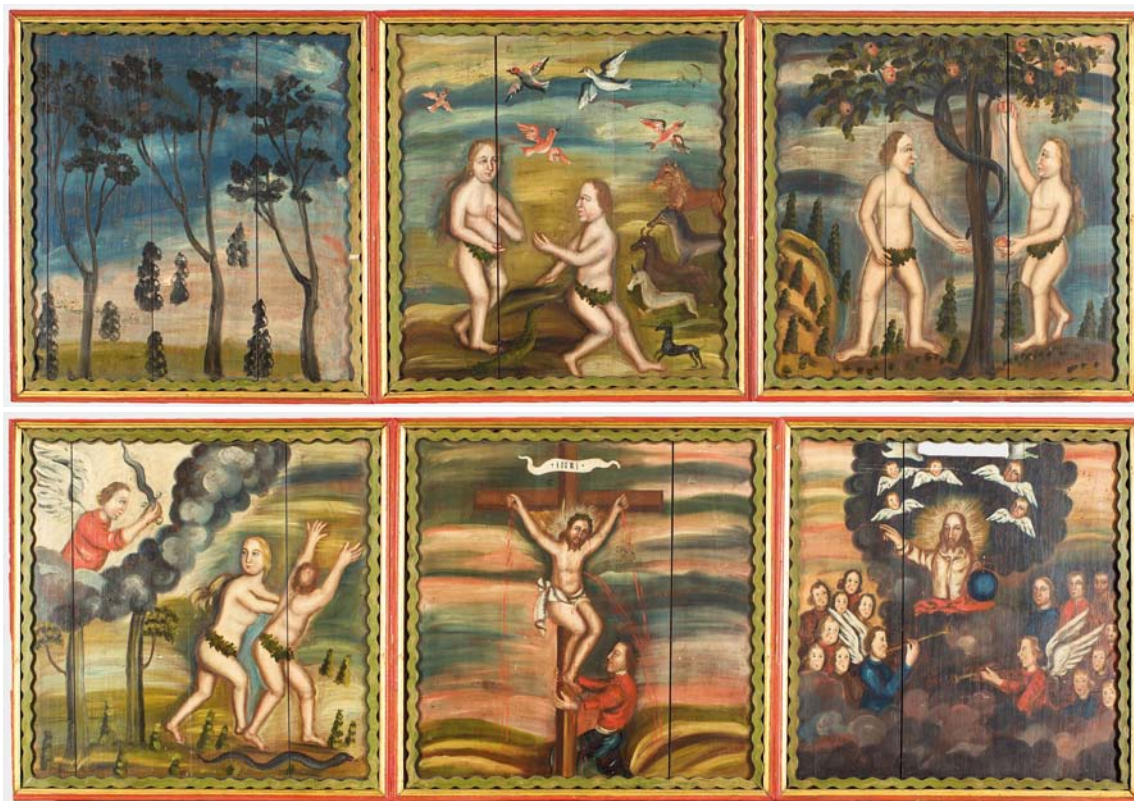

Fig. 69–70. Malerier fra brystværket af \ddagger pulpitur nr. 3 (s. 2060). Foto Arnold Mikkelsen 2013. 69. Venstre del: Skabelsen; Adam og Eva; Syndefaldet. 70. Højre del: Uddrivelsen af Paradis, Korsfæstelsen med knælende mand og Dommedag. – *Gemälde aus der Fassade der \ddagger Empore. 69. Erschaffung der Welt, Adam und Eva, Sündenfall. 70. Vertreibung aus dem Paradies, Kreuzigung mit knieendem Mann und Jüngstes Gericht.*

**Kirkenøgle*, af jern, 26 cm lang, i Holstebro Museum (inv.nr. 2837).

\ddagger *Pulpiturer*. 1) 1623 arbejdede en snedker i 19 dage på et pulpitur sammen med sine to medarbejdere.¹⁴ 1638 repareredes en stol på pulpituret med træ, mens forklædningen (dvs. panelerne på brystværnet) istandsattes året efter.¹⁴ Placering, udformning og anvendelse heraf er uvis. Det kan dog ikke udelukkes, at dette pulpitur er identisk med \ddagger pulpitur nr. 2.

2) I skibets vestende. Muligvis kan her have været anbragt det 1652 anskaffede \ddagger orgel nr. 1 (s.d.). I samme forbindelse flyttedes lugen på himlen og erstattedes med fjæle, en reparation, der måske refererer til dette.¹⁴ 1889 blev pulpiturets trappe malet. Genanvendt 1903 som orgelpulpitur ved opstilling af \ddagger orgel nr. 2 (s.d.); gulvet og den tilhørende trappeopgang fornyedes 1906.³⁴ I fac-

den var sekundært indsat seks malede panelfelter fra pulpitur nr. 3 (Volstrupstolen), dog i en afvigende rækkefølge i forhold til den nuværende (jf. fig. 72). Nedtaget 1937 i forbindelse med kirkens restaurering. Panelmalerierne (jf. ndf.) opstilledes på en skrankevæg foran \ddagger orgel nr. 2.

3) 1700-tallets første fjerdedel. 1768 omtales det smukke pulpitur, tilhørende beboerne på Volstrup. Pulpituret var opført midt i kirken over kvindestolene, dvs. i nordsiden, med udvendig opgang i hjørnet mellem skibet og nordre korsarm og med plads til 12–16 personer.⁷ I pulpituret fandtes tidligere et rundt bord med stole omkring.⁷⁶ Nedtaget o. 1880.

Fig. 71. Indre, set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Inneres gegen Westen.*

Fig. 72. †Orgel nr. 2 og †pulpitur nr. 2, vist før restaureringen 1937-38 (s. 2063). Foto M. B. Fritz & Søn 1937. – †Orgel Nr. 2 und †Empore Nr. 2, vor der Restaurierung 1937-38.

På pulpiturets brystning fandtes de endnu bevarede seks *panelmalerier* (fig. 69-70), som sekundært anvendtes på vestpulpituret (nr. 2). I dag placeret i tårnrummet ved sydvæggen. Malerierne, der er udført i olie på træ, er nymonteret i to sektioner, hver med tre felter. De enkelte felter, der indrammes af grønne bølgelister og indfattes i profillister i guld og rødt, måler 87×81 cm. Felterne omfatter følgende: 1) Antagelig skabelsen af jordens vækster. Et landskab med tre høje træer og diverse mindre vækster er vist foran en grønsvær og en himmelbaggrund med blå og gulligrødt. 2) Skabelsen med Adam og Eva, himlens fugle og jordens dyr. Det første menneskepar er vist i primitiv forenkling i et landskab med dyr og fugle. 3) Syndefaldet. Adam og Eva flankerer Kundskabens træ med slangen. Eva rækker med venstre hånd et æble mod Adam. 4) Uddrivelsen af Paradis. En straffende rødklædt engel med bølgesværd, vist i øvre venstre hjørne bag en blågrå skyformation,

jager Adam og Eva ud af Paradishaven. Også slangen, der ses neden for deres fødder, synes skyndsomt at flygte. 5) Korsfæstelsen. En knælende mand, iklædt samtidsdragt med rød jakke, hvid halsklud og blå benklæder, kan muligvis være et portræt af maleren. 6) Dommedag. Kristus er vist i halvfigur med udstrakt velsignende højre hånd og Jordkuglen i venstre. I en skyformation over ham ses fem kerubhoveder. Nedenfor er gengivet to grupper, hver med syv personer, anført af en blå- og en rødklædt engel. De 14 individer, tilsyneladende alle mænd, viser antagelig de saliges skarer. To af disse, vist th., har skæg og kan måske være portrætter af samtidspersoner. Udsmykningen, der er påfaldende primitiv, er formentlig af samme mester, som stafferede altersranken (s.d.).

4) Omtalt 1768 i koret for 'det unge mandskab af sognet'.⁷

5) *Ausumgårds stol*.²⁷ Stolen var placeret i skibets sydvesthjørne mellem syddøren og vestgavlen og

med indgang fra midtergangen. Opbygningen, der gik fra gulv til loft, var hævet med et par trin over kirkegulvet og havde oplukkelige vinduer, der 1809 repareredes.²⁷ Det kan være loftet heri eller i et af de ovennævnte pulpiturer, der istandsattes s.å., ligesom en stang blev slået for åbningen ved 'hvælvingsmuren for at forebygge udfald'.²⁷ Ved siden af indgangsdøren var et sæde til her-skabstjeneren; o. 1892 tilmuredes et vindue i syd ved vestgavlen (s. 2025), måske ved dette pulpitur (eller pulpitur nr. 2). Fjernet o. 1910 i forbindelse med tårnrummets afskiltring fra skibet.⁷⁷

Orgel (jf. fig. 71), 1979, oprindelig med 10 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Udvidet 2003 af samme firma. Disposition (14 stemmer): Hovedværk: Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Spidsfløjte 2', Mixtur III, Vox humana 8' (2003).⁷⁸ Positiv: Gedakt 8', Kobbelfløjte 4', Principal 2', Quint 1 $\frac{1}{3}$ '. Pedal: Subbas 16', Principal 8' (2003), Gedakt 8' (2003), Oktav 4' (2003). Kopler: Pos-HV, HV-P, Pos-P. Staffering i lyse- og mørkegrå farvetoner samt okkergult. I tårnrummet.

†*Orgler*. 1) 1652 udførte Peder Snedker fra Holstebro et chatol-lignende hus ('kantore') og et skillerum til det positiv, som Axel Juul til Volstrup havde foræret kirken – på denne tid en bemærkelsesværdig nyanskaffelse til en landsbykirke. Ved samme lejlighed blev skamlerne på loftet (vel på ðpulpitur nr. 2) afskåret og flyttet ind på begge sider, hvor positivet var indsat. Orgelhuset blev stafferet af Hans Maler.¹⁴ 1656 blev 'kantoret' færdiggjort og flyttet til kirkens nordside. 1667 reparerede orgelbyggeren positivet, som var blevet beskadiget under Karl Gustav-krigene.¹⁴ Ifølge en noget senere beretning lignede orglet et chatol med en såkaldt »skænk« ovenpå. Bagfra så man de mange piber, som alle var af træ'. Instrumentet skal være fjernet fra kirken i begyndelsen af 1800-tallet og en tid have befundet sig på en gård i sognet (Nygård i Skettrup?).⁷⁷ Stod muligvis på ðpulpitur nr. 2 indtil flytningen til kirkens nordside.

2) (Fig. 72), 1903, med seks stemmer,⁷⁸ bygget af Gebr. Rieger, Jägerndorf, Østrig, leveret af Joh. P. Andresen & Co., Ringkøbing.⁷⁹ Anskaffelsen finansieredes med en donation fra tidligere kromand og købmand Chr. Mogensen, suppleret med

bidrag fra en række af sognets beboere.³⁴ Oktavkoppel og svelle tilbygget 1938 af Emil Nielsen, Esbjerg.⁸⁰ Disposition⁸¹: Bordun 16',⁸² Principal 8',⁸³ Gedackt 8', Salicional 8', Octav 4', Dolce 4'; svelle (1938). Koppel M 4'-M (1938). 2 kollektiver: piano og tutti. Mekanisk aktion, keglevindlade. Facaden, der tidligere har været egetræsmalet,⁸⁴ blev 1938 polykromt bemalet med marmorerede og forgyldte detaljer i harmoni med det øvrige kirkeinventar. Ved samme lejlighed tilføjedes en topdekoration, bestående af to kugler samt en gavltrekant, dekoreret med skyformation og et lille relief, udformet som et englehoved med vinger.⁸⁵ 1946 vedtoges det at lade orglet reparere af Th. Frobenius & Co.³⁴ Facaden, prospektpiberne og orgelhuset blev 1994 sammenbygget med et orgelværk fra Vester Starup Kirke, Ribe Amt,⁸⁶ og opstillet i Hjerm Missionshus. Dette instrument er nu i privateje. Orglet stod oprindelig på ðpulpitur nr. 2 i skibets vestende, hvorfra det 1938 flyttedes til en forhøjning i tårnrummet.⁸⁷ De seks panelfelter fra ðpulpitur nr. 2 og 3 genopstilledes som en skrankevæg foran orglet. Spillebordet var placeret i orgelhusets søndre gav.⁸⁸

Salmenummertavler (jf. fig. 42), nyere, fire rektangulære tavler med hængetal af messing. Sort

Fig. 73. *Salmenummertavle, o. 1700 (s. 2063). Ringkøbing Museum. Foto Jesper Weng 2000. – *Nummertafel, um 1700.

Fig. 74. Klokke nr. 1, 1507, skænket af abbed Niels til Tvis Kloster og støbt af Albert Poulsen (s. 2065). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Glocke Nr. 1, 1507, von Abt Niels im Kloster von Tvis gestiftet, gegossen von Albert Poulsen.*

bund og gråmarmorert profilramme. Ophængt på korbuens vestside samt i begge korsarme. Tavlerne er måske identiske med fire af de seks tavler, der anskaffedes 1913.³⁴ **Salmenummertavle* (fig. 73), 1700-tallet. Tværrektangulær skifertavle i blågrøn farve, indsat i udsavet fladt rammeværk med udsavede kartoucher. Ringkøbing Museum (inv.nr. 1537). †*Salmenummertavler*. O. 1862 er anført otte tavler.³⁴

Præsterækketavle (jf. fig. 64), o. 1800. Fortegnelse over i alt 26 »Pastores et Præpositi a Tempore Reformationis« (præster og provster fra reformationens tid) er anført med gylden kursiv, kursiverede versaler og almindelige versaler på sort bund. Forneden på skriffeltet anført: »Hierum Kirke«. En ændringen af skriften ved indførslen af dødsåret (1804) for Christian Billeskov og overgangen til versaler herefter peger mod denne

som ophavsmand og en datering o. 1800. Indsat i kraftig profileret ramme, stafferet som gråflammet marmor.

En ny tavle anbefaledes anskaffet 1930. Dog blev den ældre tavle bevaret, om end den blev renoveret 1938.³⁴ Ophængt på nordvæggen af nordre korsarm.

Lysekroner (jf. fig. 42, 71). Kirken har fem lysekroner. 1-2) I skibet er to identiske kroner, 1911,⁸⁹ begge med otte volutsvungne arme og et identisk antal prydarmer, balusterskaft og hængekugle. Kronerne var skænket af de daværende kirkeejere umiddelbart før kirkens overgang til selveje. 1916 installeredes elektricitet.⁹⁰ En af kronerne foresloges repareret 1983.³⁴ 3-5) Moderne ensdannede ringkroner, hver med otte lys; hvid staffering. Ophængt i koret og i begge korsarme. †*Lysekroner*. O. 1862 nævnes to lysekroner.³⁴ Den ene var antagelig identisk med en prisme-krone, ophængt i skibet, der fjernedes o. 1911.⁹¹

†*Ligbærer*. 1638 og atter 1647 anskaffedes nye bærer.¹⁴

Klokker. 1) (Fig. 74-75), 1507, skænket af Lisbeth Friis o. 1673 (jf. s. 2082). 43 cm i tværmål, 35 cm høj. Indskrift i reliefminuskler mellem dobbelte randstriber: »anno dni m d septimo her abbet nels« (I det Herrens år 1507 Her Abbed Nels

Fig. 76. Klokke nr. 2, 1869, omstøbt af †klokke (nr. 4) af P. P. Meilstrup, Randers (s. 2065). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Glocke Nr. 2, 1869, umgegossen von †Glocke (Nr. 4) von P. P. Meilstrup, Randers.*

Fig. 75. Støbermærke for klokkestøber Albert Poulsen. Detalje af klokke nr. 1, 1507 (s. 2065). Foto Mogens Vedso 2015. – *Gussmarke des Glockengiessers Albert Poulsen. Detail von der Glocke Nr. 1.*

(Niels)). Efter navnet er støbermærke for klokkestøber Albertus Pauli (Albert Poulsen).⁹² Mesterens mærke findes på i alt fem klokker i Nord- og Østjylland (jf. *DK Tisted* 138; *DK Århus* 4037; *DK Vejle* 1370), dels isoleret som her, dels i form af et seglaftryk med navnet angivet som randskrift. Abbed Niels er antagelig identisk med Niels Andersen, 1503-16, forstander for Tvis Kloster. Fra cistercienserklostret stammer endvidere klokken i Vejrum Kirke (1516), støbt under abbed Christiern.⁹³ Klosteret blev 1546 forlenet til Oluf Munk til Volstrup, der året efter omdannede dette til en hovedgård, mens selve kirken, som udgjorde gårdens nordfløj, først blev nedrevet 1698.⁹⁴ Det er muligt, at klokken endnu frem til donationstidspunktet har været på Volstrup. Det er antagelig denne ('den lille klokke'), der anbefaledes forbedret 1814, da den var i fare for at falde ned.³³ Indtil

1937-38 ophængt i en åbning i tårnets østmur, siden placeret i klokkestokværkets midte i en dobbeltstol med slyngebom. Ophængt ændredes i forbindelse med en istandsættelse 1974.

2) (Fig. 76), 1869, omstøbt af \dagger klokke nr. 4 hos P. P. Meilstrup i Randers. Tværmål 86 cm, højde 80 cm. Som angivet nederst på klokkelegemet med reliefversaler var den ældre klokke 7. aug. 1869 faldet ned gennem hvælvingen i tårnets begravelse (nr. 3), hvorefter kirkeejerne Chr. Slot, S. Chr. Petersen, J. Villemoes og (Frederik A.) Nybye lod den omstøbe. Indtil 1938 ophængt i en åbning i tårnets nordmur, siden ligesom nr. 1 anbragt i selve klokkestokværket, idet ophængt ved istandsættelsen 1974 ændredes fra en vugge- til en hængebom. 2012 installeredes automatisk ringning.³⁴

\dagger Klokker. 1) Tidligst nævnt 1595-96 i forbindelse med en istandsættelse, da klokken bl.a. blev bundet og beslåt.¹⁴ 1634 blev klokken og det tilhørende ophæng repareret, da marnen var »syn-der Ringet som Kleberen Henger Vdj«. Samtidig blev akslen repareret og klokken genophængt i tårnets nordre glamhul (»det norderste glam vindue«).¹⁴ 1647 indkøbtes en taskelås (vel til tårntrappen), der skulle forhindre, at 'klokken ringes uden forlov'. Klokken blev 1652 beslåt med 26 skålpund stål fra Holstebro. 2-3). 1614 er anført en streng til to små \dagger klokker.¹⁴ 4) 1703, udført af Christian Mejer i Hamburg og skænket s.å. af Christen de Linde som angivet på indskriften: »Dum trahor audite, voco vos ad gaudia vitæ (Lyt, når jeg lyder, jeg kalder jer til livets glæde) ... Anno 1703 haver Christen Linde til Wolstrup, Kiergaardsholm og Pallisberg etc. Ladet denne Klokke støbe i Hamburg, Hierm Kirke, Gud til Ære og Mennisken til opmuntring. Christian Mejer me fecit Hamburgi«. 1791 blev klokken, der var revnet, omstøbt eller vel snarere alene repareret af Hamburgmesteren.⁹⁵ Antagelig omstøbt til nuværende klokke nr. 2.

\dagger Klokkestole. 1611/1612 betaltes for tømmer og stål til reparation af klokken, dvs. vel klokkeophæng og/eller klokkestol. Ved samme lejlighed var klokken nedtaget, idet sognemændene lønnes med øl for ½ mk., da den atter skulle hejses op. 1641 blev det nedsunkne klokkeværk genoprettet og forhøjet.¹⁴

GRAVMINDER

Hovedparten af kirkens talrige gravminder knytter sig til de skiftende ejere af Wolstrup. I det følgende beskrives de to ældste gravstenslignende vægmonumenter (nr. 1-2), der antagelig altid har haft en lodret placering, som epitafier.

Epitafier. 1) (Fig. 77-79), o. 1558, over rigsråd Moge(n)s Mu(n)ck til Wolstrup (Mogens Munk til Wolstrup), \dagger 3. dec. 1558, med sine seks børn, fire sønner og to døtre eller »Matis (Matthias) tre sønner so(m) hede alle Hertvig (Hartvig) ane Magdale(n)e«. ⁹⁶ Jf. kalkmalet mindeskrift i kors-skæringen (s. 2030).

Våbensten af lys gotlandsk kalksten, 242×160 cm. Indskrift i forsænkede bånd med reliefminuskler og enkelte initialer, placeret dels som randskrift, dels i en vandret linje hen over midtfeltet. Randskriften brydes af hjørnemedaljoner med evangelistsymbolerne for Mattæus og Johannes øverst th. og tv., nederst for Lukas og Markus, alle forsynede med skriftbånd (tomt). Medaljernes rammeværk er smykket med blade og småkviste. Midtfeltet viser Mogens Munks forældres (Munk (Lange) og Juul) og bedsteforældres våbenskjolde (Munk (Bjælke-Munk) og Hvas), alle med tilhørende hjelmtegn, en reduktion af den mere detaljerede præsentation på korsskæringshvælvet, der også viser de fire oldeforældres skjolde. Derimod er ikke gengivet våbener for hustruen, Karen Rosenkrantz (\dagger 1535), der lå begravet i Viborg Domkirke (gravsten i Viborg Stiftsmuseum).⁹⁷

Den enkle mindesten knyttes af Chr. Axel Jensen til en heterogen norrøjsk gruppe af overvejende konservativt præg med eksempler også i Ribe, Viborg, Århus og Randers amter.⁹⁸

Monumentet er opsat på østvæggen af søndre korsarm, en placering, der allerede omtales 1773 af Søren Abildgaard (fig. 78).

2) (Fig. 80-82), o. 1575, over rigsråd Oluf Munck til Wolstrup (Oluf Munk til Wolstrup), \dagger Skt. Cathrine aften (24. nov.) 1568, med hustru-

Fig. 77. Epitafium nr. 1, o. 1558, for Mogens Munk og hans seks børn (s. 2066). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Epitaph Nr. 1, um 1558, für Mogens Munk und seine sechs Kinder.*

Fig. 78-79. Epitafium nr. 1, o. 1558, over Mogens Munk og hans seks børn (s. 2066). 78. Tegning af Søren Abildgaard 1773. 79. Ældre foto i NM. – *Epitaph Nr. 1, um 1558, für Mogens Munk und seine sechs Kinder.*

en, Drude Rantzau, datter af Kei (Kaj) Rantzau, »som kam af Lanthe Holst(en)«; hun efterlevede manden i <37 år og døde 28. jan. 1606>. Ægteparret havde i alt 12 børn, seks sønner og seks døtre.

Det kvalitetsprægede vægmonument, der er ganske uden slid og derfor med al sandsynlighed ligesom det foregående altid har været placeret i lodret stilling, er hugget af gråsort kalksten, 260 × 145 cm. Figurstenen har indskrift i velformede reliefversaler i fodfeltet. Ægteparret er vist i helfigur under en dobbeltarkade. Oluf Munk er klædt i rustning; det kortklippede hår er vandret afskåret ved ørerne, mens skægget med en kraftig moustache er tvedelt forneden. I højre hånd fatter han om sin stridshammer, mens venstre hånd er lukket om sværdhæftet på det lange slagsværd, hvis klinge (dækket i et knækket forløb) anes bag ham.

Ved siden ses hans hjelm, der er ophængt i et bånd, fæstnet til midtkonsollen. Ved Oluf Munks venstre side er vist hustruen, Drude Rantzau. Hun står med armene krydset hen over midjen og bærer enkelin med lange nedhængende snipper. Kjolen er opknappet fortil og lader en underklædning komme til syne; pibekrave i halsen og krusede manchetter ved håndleddene samt komulesko, der anes under den fodlange klædning. Mellem parret er indsat to diminutive grupper, der viser hhv. sønnerne (th. for faderen) og døtrene (mellem faderen og moderen), alle med ensartet klædedragt og uden nærmere individualisering. Dog har de

Fig. 80. Epitafium nr. 2, o. 1575, for Oluf Munk og hustru Drude Rantzau (s. 2066). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Epitaph Nr. 2, um 1575, für Oluf Munk und Gattin Drude Rantzau.*

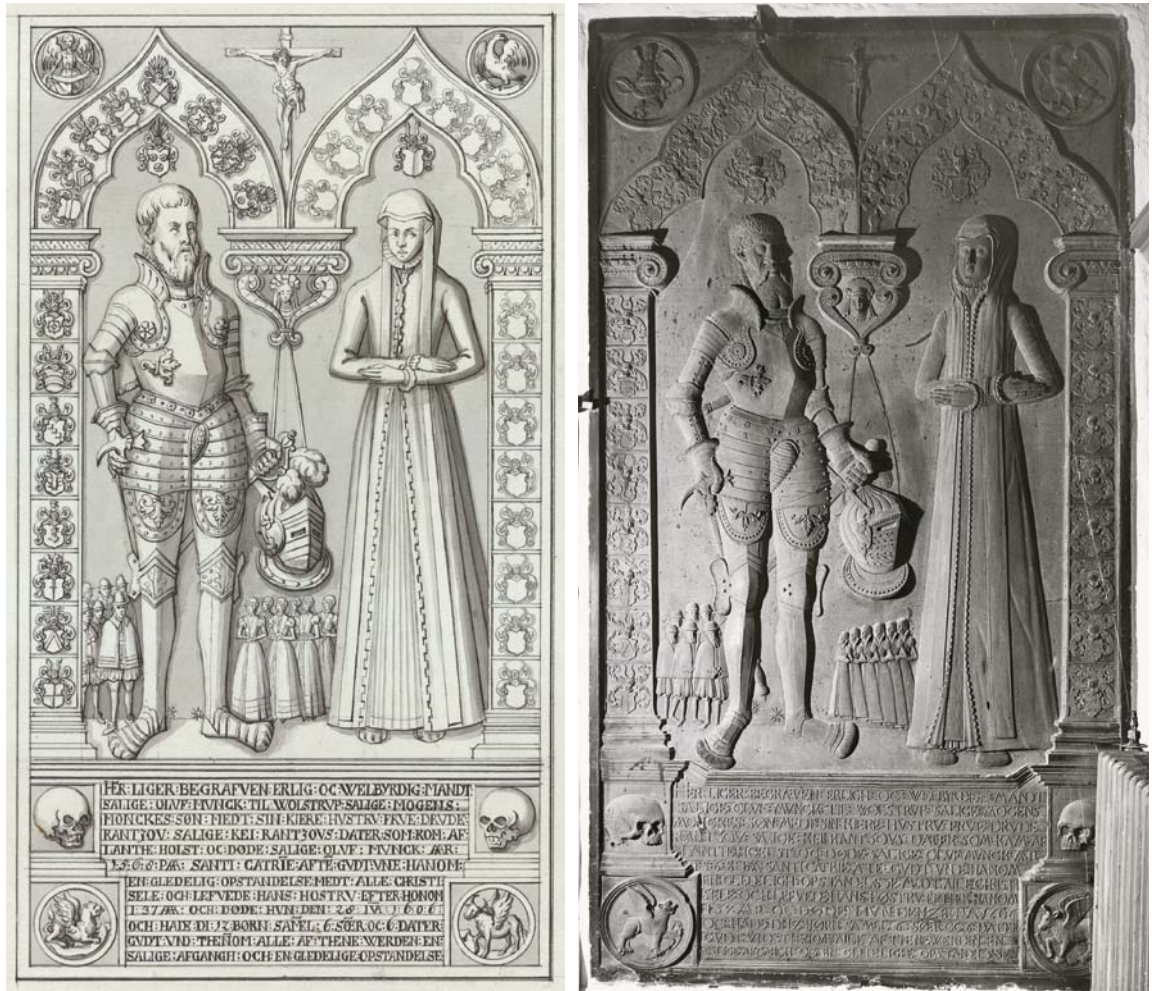

Fig. 81-82. Epitafium nr. 2, o. 1575, over Oluf Munk og Drude Rantzau (s. 2066). 81. Tegning af Søren Abildgaard 1773. 82. Ældre foto i NM. – *Epitaph Nr. 2, um 1575, für Oluf Munk und Drude Rantzau.*

forreste tre sønner skæg ligesom faderen. Drengene er iført halvlang kappe og knælange pludderbukser; på hovedet en rundpudlet hat. Pigerne er klædt som moderen, om end med pufærmer på kjolerne og tætsluttende huer. Over ægteparrets hoveder ses deres respektive våbenskjolde (Munk (Lange) og Rantzau).

Den arkitektoniske indramning består af en dobbeltarkade, båret af joniske pilastre og en midtkonsol, ligeledes af jonisk orden. Bueformen er usædvanlig og kan bedst karakteriseres som en knækket kølbue, hvis brede vanger ligesom pilastrene danner baggrund for den heraldiske udsmykning med i alt 16 anevåbener. Det

er dog bemærkelsesværdigt, at Drude Rantzaus våbentegn ikke er udfyldt, og hjelmprydelserne er ufærdige. For Oluf Munks vedkommende indledes rækken med forældrenes skjolde (Munk og Rosenkrantz) nederst på buens højre vange ud for den pegende hånd og fortsættes mod uret på buen og den tilhørende pilastre med våbener for bedstemødrene, oldemødrene og tipoldemødrene, ganske svarende til den heraldiske aneparade i korsskæringen. Imellem to buer ses den korsfæstede Kristus, mens to kranier smykker forsiden af pilastrenes postamenter. Den joniske konsol bærer et diademhoved. Monumentets hjørner er markeret af evangelistmedaljoner, øverst tv. og th.

med Mattæus og Johannes, forneden med Markus og Lukas. Evangelistsymbolernes tilhørende skriftbånd er dog ikke udfyldt.

Det velbevarede og -udførte gravminde er af Chr. Axel Jensen henført til »Det jydsk Gravstensværksted«, knyttet til den nederlandske mester Gert van Groningen (†1577) og hans værksted, der efter faderens død formentlig blev ledet af hans søn, Herman (Harmen) Gertsen.⁹⁹ Værkstedet leverede en lang række kvalitetsprægede monumenter med et overvejende fællespræg, både mht. figurfremstillingen og den arkitektoniske indramning. Gotiserende kølbuer, dog uden den knækkede form med heraldisk frise, ses i flere eksempler, ofte med vinkelformede sideudvidelser (f.eks. gravstenene over følgende: Kjeld Krabbe og Susanne Lykke, 1576, Vester-Vanned (*DK Tisted* 282); Christoffer Lunge og Karen Juel, 1576, Mygdal Kirke, Vennebjerg Hrd., Hjørring Amt; over Peder Skram, hans hustru og sønner, 1579 og o. 1580, Østbirk (*DK Århus* 4489, 4491); over Folmer Rosenkrantz og hustru, o. 1581, Vær (*DK Århus* 4899); Eggert Ulfeldt og Lisbeth Galle, 1587, Ørslev (*DK Holbæk* 1065)). Nærmest beslægtet til Hjermstenen er – ved siden af Vester-Vanned- og Mygdalstenene – monumentet over Christen Juel til Udstrup og Anne Lunge, antagelig 1574, i Flynder (s. 919). Ganske vist savnes kølbuerne i sidstnævnte, men figurerne af ægteparret, den ophængte hjelm, evangelistmedaljonerne og de foranstillede døningehoveder på pilastrenes postamenter er nært beslægtede.

Gravmindet var 1773 if. Søren Abildgaard (fig. 81) opsat i søndre korsarm,¹⁰⁰ vel svarende til den nuværende placering.

3) (Fig. 83), o. 1659, over Anders Pedersen (Pedersen Stadil), sognepræst til Hierom (Hjerm) og Giemsing (Gimsing) og provst i Hjerm Hrd., *1589, ordineret 1611, <†25. maj 1659>.¹⁰¹ Med hustruen, Ide Christensdatter, <†15. sept. 1671>, med hvem han havde 18 børn, 12 sønner og seks døtre.

Det anselige præsteepitafium omfatter et portrætmaleri i storfeltet, indsat i en rigt udskåret arkitektonisk ramme med sidevinger samt top- og hængestykker. Den centrale tavle, olie på træ, 121×110 cm, viser Anders Pedersen og hans tal-

stærke familiekreds, omfattende både forældrene og de i alt 18 børn. Familien er vist i et interiør med gråbrun baggrund og ophængte sorte draperier; gulvet er dækket af et rødt tæppe med frynsekant. I centrum ses afdøde, iklædt ornat; han har lysebrunt, halvlangt hår og stort skæg med en kraftig moustache. I højre hånd holder han en foliant (vel Biblen), indbundet i brunt skind, mens venstre hånd hviler på brystet. Hustruen, der har foldede hænder, er klædt i en folderig sort klædning med kåbe over kjole; hvid opstående krave og forklæde. På hovedet bærer hun en højt opkriget konehue over et hovedlin. Ved faderens højre side ses tre sønner, to ældre og en yngre, alle skægløse og iklædt identiske sorte dragter med hvide nedfaldskraver, bundet med bånd med kvaster. Alle folder hænderne. Foran dem ses to grupper af drengebørn. Tv. ses seks mindreårige, lyslokkede drenge, klædt i fodlange lysebrune kåber over hvide underklædninger. Alle er forsynet med palmekviste, vel til markering af, at de er døde som børn. Foran disse står yderligere tre hvidklædte småbørn, ligeledes med palmegrene, antagelig afkom, der er døde allerede som spæde. På kvindesiden er formentlig tilsvarende skelnet mellem de levende og døde. På moderens venstre side ses døtrene, tre stående og en knælende datter, alle klædt ligesom hende og med konehuer; hænderne er vist i bedestilling. Foran disse står en mindreårig og en spæd repræsentant for kvindesiden, der som drengene er klædt hhv. i lysebrun og hvid dragt eller helt i hvidt og begge forsynet med palmegrene.

Maleriet er indsat i en ramme med skråtstillede tandsnit og flankeres af søjler med forenklede kompositte kapitæler og skaftled med prydbælter, hvori beslagværk. Sidevingerne er formet som fantasifulde ørnemæssige fuglevæsener med hoved og fødder, indrammet af oprullede volutter med bruskværksornamentik. I vingerne er højo-vale felter med dydefigurer over frugtophæng, tv. Retfærdigheden med sværd og vægt, th. Styrken med søjle og sværd. Over krongesimsen med kerubhovedsmykkede konsoller og borter med æggestave over tandsnit, er topstykket, dannet som en uregelmæssig trekant med et perlestavsindrammet cirkelfelt i midten, flankeret af frugtklaser og

rosetter. Siderne har volutbøjler, kronet af drejede småspir. Som topfigur over en fantasimaske ses Den opstandne Kristus med sejrspanen (tilsatte arme og ben), mens Moses med Lovens Tavler og en stav (tv.) samt Johannes Døberen med en bog i venstre hånd (th.) er placeret på krongesimsens hjørner på særskilte postamenter, forsynet med de respektive navne i reliefversaler. Postamentfrisen har fremtrædende led under storstykkets søjler, forsynet med ovale eller diamantbosser, omgivet af bladværk. Hængestykket har et tværovalt indskriftfelt, indrammet af brusksmykkede voluted. Kerubhoveder smykker hængekonsollerne.

Indskrifter. Topstykke, postamentfrise og hængestykke har indskrifter i gylden fraktur på mørkebrun bund, mens kronfrisens tekst står med gyldne versaler, dog med et enkelt ord anført med græske bogstaver. Postamentfrisen gengiver afdødes personalia, idet dødsdatoer både for Anders Pedersen og hustruen, Ide Christensdatter er tilføjet. I topstykket er gengivet et vers fra Paulus' brev til romerne (Rom. 14,8), mens der på hængestykket står: »2 Cor. 5/ Wi Vide, At der som Vort Tabernakels Jordiske huss Bliffuer nedbrüdet Da haffue Wi En Bygning Aff Gud It Huss Som Er Giort Uden hender Evgit I Himlene«. En særlig personlig bekendelse fremgår af kronfrisens indskrift, som formentlig er forfattet af sognepræsten selv. Teksten er angivet i to spalter og står i versmå, to elegiske distika, hvilket dog sløres af tavlens linjebud. Nedenfor er anført versene i den korrekte form (2 × heksameter og pentameter):

»Arbiter es vitæ mortisq(ue), svpremus Iesv. vivere
Vivere da sancte da placideq(ue) mori
Heic peregrinamvr sed vera est patria Coelvm.
O ibi sit tandem quod πολιτευμα volo«

(Du, Jesus, er den højeste dommer over liv og død.
Giv os at leve fromt, og giv os at dø fredeligt.
Her er vi på gennemrejse,
men vores sande fædreland er i himlen.
Gid jeg omsider dér vil få
den indfødsret jeg ønsker mig).

Staffering. Epitafiet fremstår i den tilstand, det fik efter en konservering 1938. Brunsort staffering med forgyldning og forsølvning, samt spredte farveaccenter i rødt, hvidt, gråt og grønt.

Det monumentale epitafium, der er præget af en forenklet figurstil og en tør, skematisk version af den bruskarokke ornamentik, har ingen umiddelbare paralleller i egnens kirker. Motivisk beslægtede sidevinger med fuglevæsener og indsatte figurer, dog af en rigere dekorativ udformning, ses på altertavlen i Hee (1635, Hind Hrd.), tilskrevet mesteren (Lauritz Jensen) for bl.a. altertavlen i Gudum; i sidstnævnte ses fuglemotivet dog ikke (s. 1056). Fuglesmykkede sidevinger, om end af ældre dato og afvigende form, ses f.eks. på altertavlen i Humlum (s. 1197).¹⁰²

1809 blev et stykke, der hørte til et epitafium (vel dette) nederst i kirken på nordsiden, slået fast og ophængt.²⁷ 1926 fastslog Peter Kr. Andersen, at epitafiet var dækket af generende nyere fernislag, der foresloges fjernet. Samtidig foresloges det fjernet lidt fra pulpituret (†pulpitur nr. 3), der dækkede den ene sidevinge. 1938 gennemførtes istandsættelsen. Antagelig ved samme lejlighed (gen)opsattes topstykkets Kristusfigur, der tidligere havde været henlagt bag alteret sammen med tre andre symbolske figurer, vel fra altertavlen og prædikestolen (s.d.). 1960 anbefaledes den forgyldte indskrift optrukket.³⁴ 2001 noteredes det, at midtfeltets maleri var i dårlig bevaringstilstand (Karin Vestergaard Kristiansen).

4) (Fig. 84–88), 1678, over Axel Juul Iffversen til Wolstrup og Quistrup (Axel Juul til Volstrup og Kvistrup), søn af rigsråd og befalingsmand på Bøvling, Iver Juul til Villestrup, og Ingeborg Parsberg til Tårupgård, *13. okt. 1608 (1606). Som led i sin uddannelse »peregrinerede (han) 11 Aar udi Tyskland, Holland, England, Franckrig oc Italien oc fra alle disse Steder bracte (han) med sig hiem en stor Forfarenhed udi alt det Berømmeligt af boglige Kunster, oc huad hans Stand mere sømmede ...«. Efter hjemkomsten (1629) var han ansat seks år i Christian IV's kancelli og indgik 13. april 1634 ægteskab med Lisabeth (Lisbeth) Friis til Assendrup, *19. nov. 1619 som datter af Kongens kansler og rigsråd Christian (Christen) Friis til Krage-

Fig. 83. Epitafium nr. 3, o. 1659, over sognepræst Anders Petersen og familie (2071). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Epitaph Nr. 3, um 1659, für Gemeindefarner Anders Petersen und Familie.*

rup og Barbara Wittrup til Engestofte. Ægteskabet varede i 37 år, syv måneder og fem dage og velsignedes med fire døtre, hvoraf to, Barbara og Drude døde straks efter fødslen, mens de to andre var Ingeborre Jul til Quistrup (Ingeborg Juul til Kvistrup), enke efter Tyge Below, og Barbara Jul (Juul) til Bjørnsholm, g.m. Niels Jul (Juul, søn af Axel Juul til Bjørnsholm). Axel Juul døde på Volstrup 18. nov. 1671 i en alder af 65 år, en måned og fem dage, mens hustruen »Efter saadan hierte til Døden klemmendis Skilsmis opbiede (...) Guds Bud udi sit bedrøfuelige Enckeside 23. april 1677 i Odense i en alder af 57 år, fem måneder og otte dage«. Efter personalia er følgende æresskrift: »De Himmelens Sielle ere hos Gud, som de her tiene. Rycet er berømmeligt her paa Jorden oc med Sandhed meldes kan, Axel Jul oc Lisabeth Friis lefuede christelig og døde salig. 1678«.

Barokepitafium af grå sandsten med enkeltheder af marmor eller kalksten (søjler, pilastre og indskrifttavler), alabast (søjlekapitæler og baser), kobber (portrætmaleri) og træ samt jernblik (sidefigurerne attributter). Monumentet fremtræder i en tilstand, præget af restaureringer hhv. 1897-98 og 1956.

Det anselige monument, der i alt måler 5,2×3,92 m, omfatter et stor- og topstykke samt topgavl. Storfeltet er indrammet af joniske frisøjler på høje postamenter, prydet med diamantbosser. Herimellem er en højrektangulær indskrifttavle med tekst i fordybet fraktur med enkelte ord i kursiv, afsluttet med årstallet: »1678«. Som indramning af skriftfeltet ses en guirlande med i alt 2×32 anevåbener for forfædrene til hhv. Axel Juul (til heraldisk højre) og Lisbeth Friis (til heraldisk venstre) i fem led, indledende med de afdødes forældre i øverste række nærmest midten (Juul og Parsberg, over for Friis og Wittrup) og afsluttet nederst med tiptipoldeforældrene, i nedre venstre og højre hjørne (Ahlefeld (i stedet for Sehested, (MMMMM)) over for Banner (FMMMM), samt Høeg (FMMMM) over for Rosenkrantz (MMMMM)). En nærmere udredning af de en-

kelte våbenpar ligger uden for rammerne af Danmarks Kirkers redaktion. Dog skal det bemærkes, at der er en række uregelmæssigheder, som formentlig til dels skyldes mangelfuld genealogisk viden.¹⁰³ I opremsningen følges et springende system, idet de kvindelige våbener undertiden er placeret omvendt i forhold til heraldisk dekorum, dvs. til heraldisk højre i stedet for til venstre (jf. f.eks. de ovennævnte våbener på Axel Juuls side og de to øverste par i samme række (Parsberg (M) over for Juul (F), Munk (MM) over for Lunge (FM)). Dette mønster er dog ikke konsekvent gennemført.¹⁰⁴ Den særlige fremhævnin g af Munk over for Lunge kunne muligvis også tolkes som et vigtigt udsagn om Axel Juuls afstamning fra det lokale Munkdynasti. Hans mormor var således Dorte Olufsdatter Munk, datter af Oluf Munk og datterdatter af Mogens Munk, hvis mindesmærker fandtes i korsskæringen og søndre korsarm (jf. s. 2027, 2066). Våbenfrisen skanderes i midten af to tværrektangulære, tomme tavler. I fodstykket herunder er indskudt et sarkofagliggende led, smykket med en palmegren og to oprullede bånd.

På selvstændige postamenter, der på forsiden prydes med trofæer, ses tv. Minerva med hjelm og løst draperet klædning samt nøgne fødder. Hun støtter et spyd med højre hånd og holder et løveprydet skjold i venstre. Soklens tilhørende trofæer eller symbolfigurer hentyder til hendes status som Videnskabens beskytter (globus, æskulapstav, passer, folianter og et måleinstrument, der kombinerer en lodsnor med et trekantet vinkelmål).¹⁰⁵ Overfor ses den langskægede Saturnus eller Tidens personifikation, en langskægget, nøgen mand, kun iklædt et folderigt draperi, der er svøbt omkring hoften. Han støtter leen med højre hånd og har et timeglas i venstre. På det tilhørende postament er forkrænkelighedssymboler, et kranium på korslagte knogler og en flammevase. Den forkroppede arkitrav har fremspringende led over storstykkets søjler. Topstykket indrammes af korintiske pilastre foran led med volutkapitæler. Topfeltet omfatter et portrætmaleri, 87×89 cm, olie på kobber, indsat i en profilramme over en tværrektangulær tom tavle. På de fremspringende arkitravled står to min-

Fig. 84. Epitafium nr. 4, 1678, for Axel Juul og Lisbeth Friis (s. 2072). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Epitaph Nr. 4, 1678, für Axel Juul und Lisbeth Friis.*

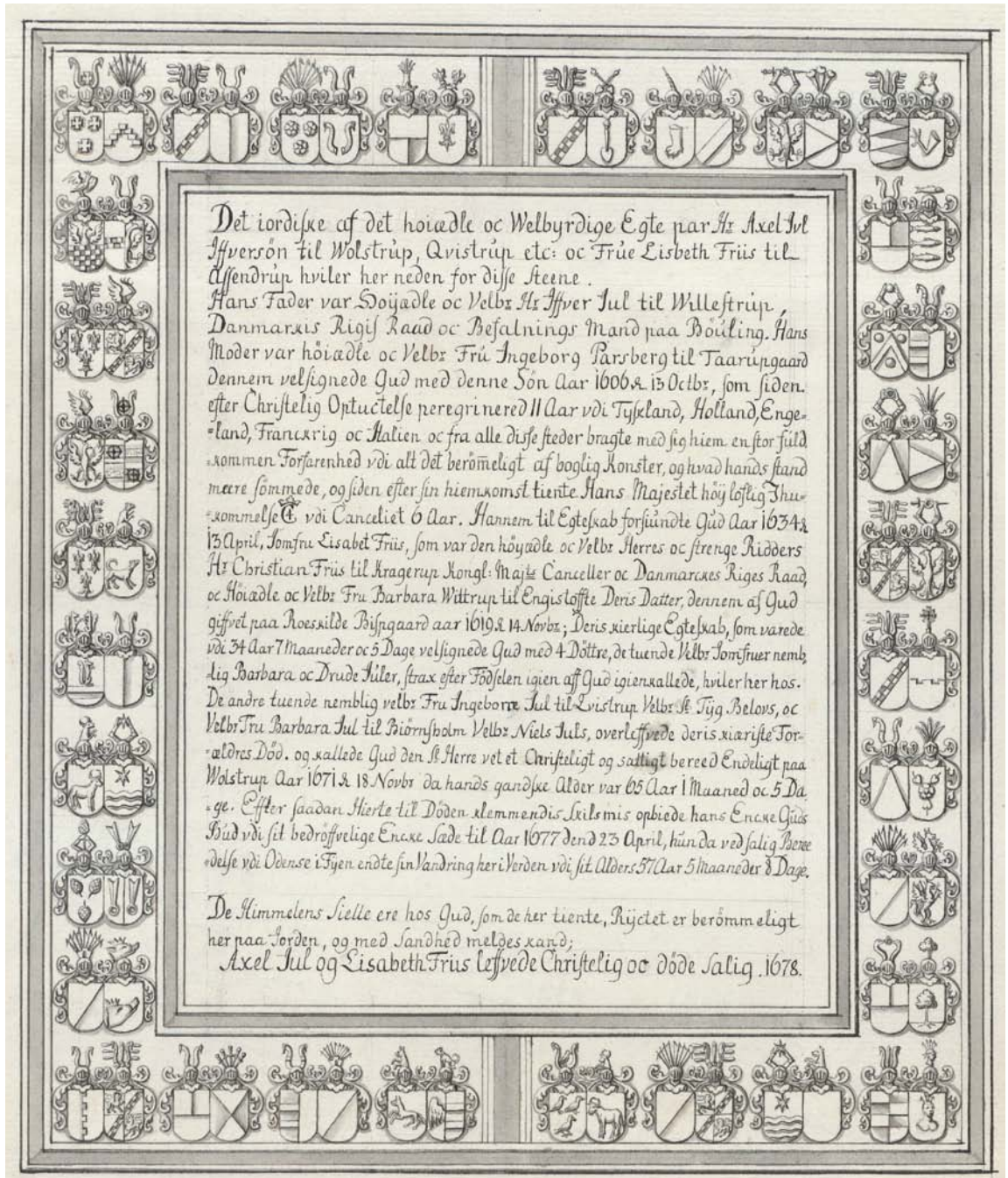

Fig. 85. Indskrifttavle fra epitafium nr. 4, 1678, over Axel Juul og Lisbeth Friis (s. 2072). Tegning af Søren Abildgaard 1773. – *Inskriftentafel von Epitaph Nr. 4, 1678, für Axel Juul und Lisbeth Friis.*

dre figurer: til venstre en ung skægløs og kronet mand, iklædt knælang dragt, hvorover en folde-
 rig kappe. Han holder et scepter i højre hånd,
 mens den venstre fatter om en kappefold. Selve

kronens takker er formet som fligede blade el-
 ler måske flammeligende spidser, hvilket i givet
 fald kunne henvise til den symbolske gengivelse
 af Intellectet, en nærliggende identifikationsfi-

Fig. 86. Indskrifttavle. Detalje af epitafium nr. 4, 1678, for Axel Juul og Lisbeth Friis (s. 2072). Foto Arnold Mikkelson 2013. – *Inskriftentafel. Detail von Epitaph Nr. 4, 1678, für Axel Juul und Lisbeth Friis.*

gur for den lærde Axel Juul, der kun i et kortere tidsrum virkede i stats tjeneste som sekretær ved Danske Kancelli.¹⁰⁶ Pendanten, en kvinde med sænket hoved, hænderne foldet i bøn og fold-

lang dragt, repræsenterer formentlig Troen eller Fromheden. Øverst på topgavlens segmentbue troner i midten en »Skjoldmø« (W. Fjeldskov 1897) – en kvinde, der med højre hånd støtter

et skjold med ægteparrets alliancevåbener (Juul og Friis), mens hun med den venstre har fattet om en nu afknækket genstand. Tv. ses en kvinde, iklædt folderigt draperi; hun har ligeledes haft et – forsvundet – attribut i højre hånd og læner sig på venstre side mod en hund, formentlig som en hentydning til den ægteskabelige Trofasthed. Som pendant er en skægget mand. Han fatter med højre hånd om en ugle, placeret på en bog, vel en generel hentydning til Klogskaben.¹⁰⁷

Topfeltet viser et *dobbeltportræt* (fig. 87), 87×89 cm, olie på kobber, af Axel Juul og Lisbeth Friis, begge vist som hofstestykker. Parret er gengivet foran et mørkerødt draperi af silkelignende stof. Axel Juul til venstre har rødbrun allongeparyk og kort rødbrunt fipskæg omkring de fyldige læber; karnationen er kraftig rødbrun med røde kinder. Han bærer en gennemknappet sort klædning med kalvekrøs og halsklud af hvide kniplinger. Den handskeklædte højre hånd, ligesom den venstre, er sat i siden. Lisbeth Friis, der står overfor til højre, har sart hvidlig ansigtsfarve, dog med stærkt røde læber. Hun er iklædt enkedragt med tæt sluttende hvid hovedbeklædning med tilhørende slør og transparent kappe samt forklæde over den sorte kjole med hvide underærmer. Et gråligt sjal ligger hen over venstre arm. Hun folder front hænderne foran maven.

Stafferingen af de arkitektoniske led er koncentreret til de heraldiske dekorationer, frisen og topfigurens alliancevåbener. Alt har broget bemaling (rød, gul, blå, sort og hvid) af de enkelte skjolde; hertil kommer forgyldning på enkelte af attributterne (timeglas og scepter) og på indskriften. Det skal dog bemærkes, at bemalingen af skjoldene i nedre venstre hjørne er afskallet eller falmet, måske som følge af det indfaldende sidelys fra korets sydvindue (jf. også den nedre tredjedel af indskrifttavlen forgyldte bogstaver).

Epitafiets arkitektoniske indramning, bl.a. med de fremtrædende, flammede marmorsøjler og den rige heraldiske indramning af skrifttavlen, har lighedspunkter med epitafiet over Erik Rosenkrantz og hans tre hustruer (o. 1681, Hornslet Kirke (Øster Lisbjerg Hrd., Randers Amt), der er tilskrevet Claus Pedersen, en søn af Århusmesteren Peder Clausen.¹⁰⁸ Hornsletepitafiets store

portrætmaleri er formentlig et værk af hofmaleren Abraham Wuchters (1608-82). Mht. Hjermportrættet er der tilsvarende mindelser om den københavnske hofmalers pastose penselføring og drevne portrætkarakteristik, men epitafiet er dog – sin indiskutable kvalitet til trods – ikke på niveau med Wuchters' arbejder.¹⁰⁹ Maleriet er i nyere tid blevet tilskrevet Randersmaleren Christian Philip Getreuer (-1664-82-), idet navnlig slægtskabet med de omtrent samtidige, signerede epitafier for Christian Schjøning og hans familie (o. 1678, Randers Sct. Mortens Kirke, Randers Amt) og for provst Hans Rasmussen (1681, Falling Kirke, jf. *DK Århus 2734*) har været fremhævet.¹¹⁰

Ansaret for monumentets bestilling og etableringen af parrets slægtsbegravelse o. 1673 (jf. ndf.) har i første række hvilet på skuldrene af Lisbeth Juul, der både bekostede udgifterne hertil (»En Hæders Graff/ lod hun saa braff/ Med stor Bekostning giøre«) og forinden forestod den standsmæssige bisættelse af den afdøde gemal i Viborg Domkirke 13. marts 1672, som omtalt i et mindedigt, forfattet af provsten i Hjerme Hrd., sognepræst i Vejrum, Niels Poulsen Aastrup og indsat i Hjermpresten, Henrik Jensen Jermiins ligprædiken. I digtet fremhævedes tillige, hvordan handlingen fandt sted med »Hæders Pract/ dog still og sact (...)«, idet alting »Præctig var (...) lavet«, ligesom ligkisten var »herlig flyed (...) med Pryd«.¹¹¹ Digtet omtaler også Axel Juuls mange dyder og store lærdom; han blev således mindet af Pallas (Minerva), der er gengivet på monumentets venstre side, ligesom det fremhævedes, hvordan han var oplært af pieriderne (kong Pieros af Emathios' lærde døtre) og næret af vandnymferne, castaliderne. Endvidere omtales som nævnt både selve epitafiet, den tilhørende »Graffskrift fin/ paa kostbar Steen« og værkets »Udstaffering«, som enken varetog. Mens ligprædiken er forfattet endnu i Lisbeth Friis' levetid, er monumentet dog først dateret 1678, et år efter hendes død, hvilket vel markerer tidspunktet for den endelige færdiggørelse. Som det fremgik af hendes testamente af 10. marts 1677 (med kongelig konfirmation 15. jan. 1678) overlod hun den sag til sine arvinger (»det Epitaphium i Hierum Kircke oprettes«), ligesom udgivelsen af hendes

Fig. 87. Portrætmaleri af Axel Juul og Lisbeth Friis. Detalje af epitafium nr. 4, 1678 (s. 2072). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Porträtgemälde von Axel Juul und Lisbeth Friis. Detail von Epitaph Nr. 4, 1678.*

og gemalens »begravelse bögger«, dvs. ligprædikener, måtte varetages af de i forvejen gældsplagede arvinger ud fra de beskedne summer, der kunne udredes af det efterladte fallitbo.¹¹² Ved sin død sad enken således i dyb gæld.¹¹³ Kort efter, fra 1678, blev Volstrup afhændet til forskellige kreditorer, idet Christen Linde endelig 1683 blev ejer af hele hovedgården.¹¹⁴

1732 omtales det i biskop Mathias Anchersens visitatsbog, hvordan det er »fornem(m)et poste-

riteten at forrykke begravelse«, en hentydning til en mulig planlagt (men næppe gennemført(?)) ændring af epitafiets placering.¹¹⁵ Det prægtige monument blev fremhævet både i indberetninger til biskop Bloch (1754) samt i *Hofmans Fundationer* (1759) og *Danske Atlas* (1769). 1773 blev epitafiets våbenindrammede skrifttavle aftegnet af Søren Abildgaard, idet han dog tog sig visse friheder bl.a. mht. gengivelsen af den øvre og nedre vandrette række af skjolde (fig. 85).¹¹⁶

Epitafiets opbygning forekom ustabil allerede i ældre tid. Således styrkedes det 1809 med et nyt anker 'af forsigtighedsgrunde'.²⁷ 1897-98 nedtoges og istandsattes hele monumentet, der af provstesynet betegnedes som 'livsfarligt' at passere; i den forbindelse udbedrede og fæstnede konservator W. Fjeldskov løse figurer og gesimser med kobberankre samt nyhuggede de to marmorsøjler; disse var så forvitrede, at de flere steder kunne deles i stykker med hænderne (jf. dog fig. 88). Ved samme lejlighed blev våbenfrisen nyopmalet og forgyldt. 1955-56 iværksattes en ny, grundig restaurering ved C. J. Baumbach (stenhuggerarbejdet) og Niels J. Termansen (maleriet). Ved denne lejlighed nyhuggedes sokkelprofiler, idet hele soklen blev trukket ca. 5 cm ud fra væggen, og der indlagdes drænrør og luftkanaler på monumentets bagside. Dobbeltportrættets kobberplade, der var ujævn med slagspor efter udhamring og havde været fæstnet med – senere irrede – jernnagler, blev samtidig udbedret, idet farvelaget afrensedes, fæstnedes og suppleredes, mens lærred klæbedes på diverse huller, og maleriet nylakeredes. Samtidig anbefalede en opforgyldning af skrifttavlen bogstaver og en restaurering af anevåbnerne på det nederste stykke samt en udbedring af malede sorte felter; heraf er dog kun det sidstnævnte gennemført. Senest 2001 og 2014 er monumentet atter undersøgt og en istandsættelse, navnlig af maleriet, på ny anbefalet.

5) (Fig. 89), o. 1722, over Hendrik Jensön (Jensen Jermiin), sognepræst i kirken, *1637 i Viborg, kaldt til sit embede 1669, †1689 i sit 52. år og sit 20. embedsår. Endvidere hans tre hustruer, Magdalene Andersdaatter (Andersdatter), †1676, Cæcil (Cecilie) Linde, †1679 i barselsseng, og Margarethe Reenberg, <†1722>, som med sin salig mands søn (Jens Henriksen Jermiin) lod stenen opsætte. Selve begravelsen havde den afdøde selv ladet indrette på egen bekostning, jf. s. 2085.

Lysegrå kalksten, 174×112 cm. Den enkle sten har indskrift med personalia og et skriftsted (Luk.

Fig. 88. Epitafium nr. 4 for Axel Juul og Lisbeth Friis, vist for restaureringen 1937-38 (s. 2072). Foto M. B. Fritz & Søn 1936. – *Epitaph Nr. 4 für Axel Juul und Lisbeth Friis, vor der Restaurierung 1937-38.*

Fig. 89. Epitafium nr. 5, o. 1722, for sognepræst Henrik Jensen (Jermiin), hustruer og søn (s. 2081). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Epitaph Nr. 5, um 1722, für Gemeindepfarrer Henrik Jensen (Jermiin), Gattinnen und Sohn.*

12, 37) i fordybte versaler og kursiv i det højovale skriffelt, der er indrammet af laurbærgrene, foroven sammenbundet med et snoet bånd. Endvidere er anført Alfa og Omega, såvel over som under skriffeltet samt på hver side af et Kristusmonogram, der indleder personteksten.

Placeret i tårnrummet på nordvæggen over familiens gravkrypt (nr. 4).

†*Epitafier.* 1) O. 1611, over sognepræst Christen Pederson (Pedersen), ordineret 1571, udnævnt til provst 1591, †1611. Gravskriften omtalte også afdødes to hustruer (navne ikke oplyst). Af træ og placeret på sydsiden, midt i kirken.⁷

2) O. 1761(?), over Adam Frederik Pedersen Grib (†1761), sognepræst 1750-56 på Venø og siden i Rudkøbing. Den engelske forfatter Ho-

Fig. 90. Bygningstavle, o. 1673, for Christian V's bevilling af tilladelse til indretning af †begravelse (nr. 2) for Axel Juul og Lisbeth Friis (s. 2083). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – Gebädetafel, um 1673, für die Zulassung der Einrichtung einer †Begräbnisstätte (Nr. 2) für Axel Juul und Lisbeth Friis durch Christian V.

race Marryat, der 1859 besøgte kirken, omtalte et epitafium over 'den sidste efterkommer af huset »Grib«'. Monumentet, der ikke kendes fra andre kilder, er muligvis sat over sognepræsten, der var g.m. Hedevig Cathrine von Zythphen til Volstrup.¹¹⁷

(†) *Gravkrypter.* If. præsteindberetningen til Ole Worm 1638 rummede kirken begravelse eller gravkrypter for adskillige fromme adelige, deriblandt for Mogens og Oluf Munk (jf. nr. 1).¹¹⁸

De øvrige ældre begravelse kendes ikke. For de skiftende ejere af Volstrup er bevaret mindst fire begravelse, dog i dag kun delvis tilgængelige, hhv. den ovennævnte i søndre korsarm (nr. 1), i koret (for Axel Juul og Lisbeth Friis) (nr. 2), i tårnet (for sognepræst Henrik Jensen Jermiin og senere medlemmer af Jermiinfamilien) (nr. 3) og i nordre korsarm (for Christen de Linde og Ellen Marie von Obelitz) (nr. 4). 1893 aflåstes dørene til de to åbne begravelse (vel i nordre

eller søndre korsarm), mens en aflåst lem placeredes 1896 over begravelsen i tårnet; samtidig anbragtes gitre for åbningen til gravkrypten under alteret.³⁴

1) *Munkfamiliens begravelse*. Jf. epitafium nr. 1-2. Begravelsen var indrettet i søndre korsarm. 1809 repareredes dørene ved en åben begravelse i søndre 'korskirke', antagelig denne.²⁷ Nedgangen fandtes ved pillen mellem skibet og søndre korsarm, dvs. ved triumfbuens søndre vange.¹¹⁹ Krypten var bl.a. tilgængelig 1859, da den engelske forfatter Horace Marryat på sin rejse i Vestjylland besøgte kirken og bl.a. noterede, hvordan Mogens Munks hjelm, sværd og harnisk endnu fandtes henlagt på kisten (†*begravelsesudstyr*). Som en kuriositet berettes ved samme lejlighed om, hvordan kisten nogle år tidligere var blevet åbnet af en anatom med henblik på at foretage en videnskabelig beregning af afdødes hjerneskal. Stor var forbløffelsen imidlertid, da kisten ved åbningen kun rummede et destillationsapparat til fremstilling af kornbrændevin(!).¹²⁰

2) *Axel Juul og Lisbeth Friis' begravelse*. I koret. 27. nov. 1671 bevilgedes en udsættelse af begravelsen

for Axel Juul, 'så længe arvingerne vil', mens en tilsvarende tilladelse opnåedes for Lisbeth Friis 6. febr. 1672 og 29. okt. 1673.¹²¹ Som angivet i sidstnævnte kongelige resolution (jf. bygnings-tavle) forpligtede enken sig til at lade opsætte »paa den enne Side ved Choret en oprigtig fast Muur fra Grunden op i Kirken«, antagelig en stabiliserende mur foran korets nordmur. Måske identisk med begravelsen neden for knæfaldet ved alteret, hvis døre krævede en forstærkning 1809.²⁷ Begravelsen var tilgængelig 1892 i forbindelse med etablering af et fundament til døbefonten.¹²² Ved denne lejlighed fandtes fløjls- og læderbetrukne kister, prydet med heraldisk dekorerede †*kistesøm*, måske af tin. Det er formentlig ved denne lejlighed, at de bevarede kisteplader (nr. 1-2) er blevet optaget og afhændet. Derimod savnes kistepladen for Axel Juul og for Claus Below, †1700, en søn af Ingeborg Friis (jf. ndf.), som vides begravet her.¹²³

Bygningstavle (fig. 90), o. 1673, opsat af Lisabet (Lisbeth) Friis i forbindelse med indretningen af begravelsen for hendes afdøde ægtemand, Axel Juul, og hende selv i koret.

Fig. 91. *Kisteplade nr. 1 for Lisbeth Christensdatter Friis (†1677) (s. 2084). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Grabplatten Nr. 1 für Lisbeth Christensdatter Friis (†1677).

Af rød kalksten, 109×90,5 cm. Indskrift med reliefversaler i forsænkede bånd. Tavlen gengiver et uddrag af Christian V's bevilling af 29. okt. 1673 angående begravelsen.¹²⁴ Heri fastslås, at ligene af ægteparret og deres børn uhindret skulle nedsættes i korbegravelsen, idet det understregedes, at senere ejere af Volstrupgård eller indehavere af *jus patronatus* til kirken ingen rettighed havde over stedet. Til gengæld forpligtede Lisbeth Friis sig til »paa den enne Side ved Choret en oprigtig fast mvvr fra grvnden op i kirchen at lade opsette (,) item en tienlig kloghe med detz Tilbehør for vden den som nv er dertil at give og som det sig bør ophenge lade ...«. På vestvangen af buen mellem korsskæringen og nordre korsarm. Tavlen var tidligere placeret på korets nordvæg, jf. fig. 88.

Kisteplader. *1) (Fig. 91), 1677. Lisabet Fris (Lisbeth Christensdatter Friis), *14. nov. 1619 i Roskilde som datter af kongens kansler, rigsråd Christian Fris (Christen Friis) til Kragerup og Barbra Witttervp (Barbara Wittrup) til Engestoft(e), i □ (37) år og □ (syv) måneder (dvs. siden 13. april 1634) g.m. Azell Ivel Iffversøn (Axel Juul Iversen) til Volstrup og Qvistervp (Kvistrup), med hvem hun fik fire døtre, hvoraf de to overlevede forældrenes død, mens de andre blev bortkaldt

af Gud i deres første barndom; »hun leffvede en ret enche efter bedrøvelig skilsmes med hindis s. hosbond vdi 5 aar 5 maaneder 11 dage«, †om natten mellem 22. og 23. april 1677 i Odense i en alder af 57 år, fem måneder og otte dage.

Af drevet messing, 58×71 cm, indskrift i fordybede, kursiverede versaler og kursiv på tværovalt, hvælvet felt, der inderst indrammes af en smal akantuskranz med firbladsrosetter og yderst har en fyldig blomsterkranz med bl.a. påskeliljer, tulipaner og roser. I Nationalmuseet (inv.nr. D 3320).¹²⁵

*2) (Fig. 92), 1702. Ingeborg Iuel (Ingeborg Axelsdatter Juul), *8. aug. 1639 i København som datter af Axel Iuel (Axel Iversen Juul) til Wolstrup (Volstrup) og Elisabet Friis, 3. febr. 1656 g.m. Tyge Belou (Tyge Clausen Below) til Frøstrup, †23. dec. 1702 på Halscou (vel Halskovgård, Fjends Hrd., Viborg Amt).

Af messingblik, tværovalt, hvælvet skriffelt, 38×30 cm, med indskrift i fordybede, kursiverede versaler. I Nationalmuseet (inv.nr. D 425/1964).¹²⁶

3) *Henrik Jensen og Jermiinfamiliens begravelse.* I tårnrummet. Krypten, der før 1689 indrettedes af kirkens daværende sognepræst, Henrik Jensen (Jermiin, jf. epitafium nr. 5), blev i 1700-tallet begravelse for hans efterkommere af Jermiinfamilien;

Fig. 92. *Kisteplade nr. 2 for Ingeborg Axelsdatter Juul (†1702) (s. 2084). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Grabplatten Nr. 2 für Ingeborg Axelsdatter Juul (†1702).

Fig. 93. Bygningstavle, 1707, ved Lindefamiliens †begravelse i nordre korsarm (nr. 4) (s. 2085). Foto Arnold Mikkelson 2013. – Gebäudetafel, 1707, beim †Begräbnis für die Familie Linde im nördlichen Kreuzarm.

en række af disse var samtidig sognepræster ved kirken. Begravelsen, der undersøgtes 1923, var dækket med et bræddeloft af egebjælker; i forbindelse hermed anbefaledes en ordning af de spredte fragmenter af kister, knogler og kranier, der enten skulle samles i et par benkister eller begraves på kirkegården.³⁴ Det sidstnævnte gennemførtes 1924, idet resterne placeredes i hjørnet mellem søndre korsfløj og kirken, jf. gravsten nr. 6 (s. 2091).¹²⁷

I Jermiinfamiliens tidligere gravkrypt findes dog endnu et større antal, ikke nærmere identificerede *kistebe­slag* af kobberblik og bly (fig. 95) fra 1700-tallet. Disse omfatter hjørnebe­slag med tulipaner, prydbånd, festoner med blomster og blade, ophæng med kvaster, akantusblade, oprullet i volut, og rocaillkartoucher, sidstnævnte antagelig rammeprydelser fra indskriftplader.

4) *Christen de Linde og Ellen Marie von Obelitz' begravelse*. Indrettet 1707 i nordre korsarm med udvendig nedgang i gavlen. Herover var indmuret

en tavle (fig. 93, jf. ndf.) med fundats for begravelsen. Vedligeholdelsen var sikret med gaver af gods på Venø og blev yderligere konsolideret 1732 samtidig af oprettelse med et skolehus i sognet.¹²⁸ 1929 anbefaledes de eksisterende fragmenter af ligkister, der fandtes i to rækker, adskilt af en smal midt­gang, sammen med tilhørende knogler placeret i et par benkister eller – alternativt – ned­gravet på kirkegården; dette sidste gennemførtes 1930, mens kistepladerne foresloges samlet på en tavle 1931, jf. ndf.³⁴ Før skeletternes nedgravning noteredes tilstedeværelsen i den yderste kiste th. for nedgangen af et velbevaret lig af en mand og over for dette liget af en kvinde, antagelig rester af major L. W. Høeg (†1784) og hustru, Hedevig Cathrine von Zytphen (†1787). Desuden fandtes i en af kisterne et reb, der næppe som påstået hid­rørte fra major Poul von Klingenberg's kiste.¹²⁹

Bygningstavle (fig. 93), 1707, opsat ved be­gravelsen for Christen (de) Linde og Ellen Mari von

Fig. 94. Hjørnepryddelse, 1700-tallet, af bly, udformet som vinget englekaryatide. Antagelig fra \dagger kiste i Lindefamiliens begravelse (nr. 4) (s. 2085). Foto Mogens Vedsø 2015. - *Eckdekoration, 18. Jahrhundert, aus Blei, geformt als Flügel einer Engelkaryatide. Vermutlich von \dagger Sarg in Begräbnis der Familie Linde (Nr. 4).*

Oblitz (Ellen Marie von Obelitz). Af grå kalksten, stafferet lysegråt. 90×130 cm; indskrift i reliefkursiv med enkelte versaler. Heri præciseredes det udførligt, hvordan familiebegravelsen efter ægteparrets død »stedtze bør Mantennis (dvs. vedligeholdes)«. En linje (mellem 5. og 4. linje forinden) er udslebet i forbindelse med en omtale af brugen af de overskydende midler. Bestemmelsen om denne sum, der siden tilstilledes skolen på Venø, er antagelig foretaget allerede i ægteparrets levetid.¹³⁰ Oprindelig placeret på ydergavlen af nordre korsarm (*Uldall 1879/1892*). Siden opsat på nordre korsarms vestvæg, hvorfra tavlen dog 2015 flyttedes til den nordre vange af tårnbuen.

I krypten var begravet medlemmer af Lindefamilien gennem tre generationer, jf. i alt otte indskriftplader og hjørnebeslag, alle, på nær nr. 8, udført af kobberblik. Disse er monteret på to træplader, opsat på nordre korsarms vestvæg (fig. 96-97). Hertil kommer et antal, ikke nærmere iden-

tificerede, hjørnepryddelser og beslag, alt af bly, der antagelig har prydet kister fra denne krypt. Nu henlagt på loftet over graverbygningen.

Kisteplader. 1) (Jf. fig. 96), 1701. Balzer von Oblitz (Balthazar von Obelitz), \star 11. dec. 1700 på Handberg Hovgaard (Handbjerg Hovgård), »tre-die søn« af Christen Linde (Christen de Linde) og Ellen Marij von Oblitz (Ellen Marie von Obelitz), \dagger 11 jan. 1701.

Højoval, 36×27 cm, revnet foroven og i venstre side; indskrift med fordybde versaler i felt, indrammet af perlestav. Herom ramme med stiliserede vaser med blomsterbuketter, bl.a. med tulipaner og roser(?).

2) (Jf. fig. 96), 1703. Jythe Dorthe Li[nde] (Jytte Dorothea de Linde), \star 18. okt. 1702 på Haanberig Hovgaard (Handbjerg Hovgård), \dagger 5. febr. 1703.

Cirkulær, 21 cm i tv.m., med fordybde versaler, indrammet af en smal og en bred bort, hhv. med ornamenten samt blomster, frugtranker og bukler, beslægtet med kistepladen i Holstebro Kirke (1671, s. 283) over fire børn af Christen Christensen Linde og Dorothea Nielsdatter Solgaard (afdødes bedsteførelde).

3) (Jf. fig. 96), 1710. Christen Daniel (de) Linde, \star 21. april på Volstrup, \dagger 12 maj s.å. »i sin alders 3 ugger«.

Cirkulær, 21 cm i tv.m.; delvis udvisket indskrift med graverede versaler, indrammet af krans med blomster, bær og grene mellem fire bukler, jf. nr. 2.

4) (Jf. fig. 96), 1712. Jomfru Else Magr(e)te (de) Linde, \star 8. marts 1712 på Volstrup som datter af Christen (de) Linde og Eline Marie von Oblitz (Ellen Marie von Obelitz), \dagger 5. juli s.å.

Cirkulær, 22 cm i tv.m., indskrift med graverede versaler, indrammet af bred, gennembrudt blomsterkrans.

5) (Jf. fig. 96), 1723. Christen (de) Linde til Wolstrup (Volstrup), Handberg Haugaard (Handbjerg Hovgård) og Aaberg (Åbjerg) etc., \star 29. sept. 1664, g.m. Ellen Marie von Ob(e)litz 28. juli 1696, med hvem han fik ni sønner og fire døtre, \dagger 25. febr. 1723 på Volstrup »i sin alders 59 Aar oc 5 Maanedere og Ægteskabs 27 Aar oc 7 Maanedere«.

Højoval, 34×28 cm, med indskrift i fordybet kursiv, navne dog med kursiverede versaler.

6) (Jf. fig. 96), 1723. Christen de Linde. Indskriftplade, formet som en skriferulle, ombøjet foroven og forneden, 28×22 cm. Fordybet kursiv med enkelte kursiverede versaler. Rimet gravskrift i 20 strofer, signeret af J. Hiermin (Jens Jermiin), der var sognepræst i Hjerm og nevø til afdøde, jf. også mindeverset over hustruen (nr. 7) og over faderen, Christen Christensen de Linde i Holstebro (s. 286):

»Sett Vandrings Mand din Stav og træd herhid at Skue
Den Kiste, som du seer i denne Hvælte Stue
Oc merck Hvad der er Skiult og Hvad der under Svant
Det aske oc de been som Seir i døden Vandt
Her segnet i sin grav Velbiurdig Salig LINDE,
Oc sidst til afsked bad os drage det til Minde,
Jeg var den Første gran, som sprang af Stammen ud,
Gud Cronede min Vext, Velsignet Være Gud!
Jeg i mit Tredifte oc andet aar en mage
Fandt, som der lagde Held oc aar til mine dage
Fru OBELITZ, som er af ædel byrd oc æt
Der Siuf oc Tiuge Aar har gjort min byrde læt,
Agt midlertid de Skud, de tretten grønne poder
Ud spiiret af et par, Jeg Fader, Hun en Moder
Hvoraf de Sex hos mig i dette beenhuus staar¹³¹
Oc vuggen hiemme med den sidst og Sivend gaar
Nu slutter Jeg min tiid oc ender mine dage
Halv Tresinds Tiuge Aar oc Nie, som er saa Fage
Hen Fløyen, Men min Gud Jeg værdig Tusind Tack
Som her har halet ind mit Skib da det blev lack«.

7) (Jf. fig. 96), 1727. Ellen Marie von Obelitz. Indskriftplade, formet som en skriferulle, nøje svarende til nr. 6, 28×22 cm. Fordybet kursiv med enkelte kursiverede versaler. Rimet gravskrift (»Mausoleum«) i 24 strofer, ligeledes signeret af J. Hiermin (Jens Jermiin):

»Det er min Schyldighed et Linie at schrive
Og det med Od og Eeg I Guld og Marmor Drive
Posteriteten til et Minde om det Muld
Som her er Schilt udi og Bedre er end Guld
Det er Fru Lindes Støf og hindes Dyrbar Aske
Som ligger overtrogt Med dette Dødlig Maske
Her under gemmes det Men aldrig Glemmes Sckal
Til Jeg Schal hende See Blant Morgenstiernes tal
Hun ud af Obelitz og Gyldenstiernes Stamme
Sin Herkomst Regnet ud og Viiste Sig den Samme
Hun Ærede Sin Gud Sin Næste gjorde Ræt
Gud hende Lad igien af ære blive mæt
... Saa er det Fiire aar og Noget paa det Femte
Da Ægtebaandet Brast og hendes Mand Sig Giæmte
Nu Fant Hun Ham igien, de her Iefn Siidis Staar
I dette Beene huus og Herrens Urtegaard
De Sover her Saa Søtt og hviler Deris Beene
De Staar om Ringet af de Dyrre Kiøbte Greene
Som Spirde fordum Ud af Deris Lif og Rod
Og Faldt saa hastig af for de Én gang blef Mod
Bryd af Luch døren gach Sagt de Sover Roelig
De Venter, Venter Én Langt ypperliger Bollig
Hvor de som Ophir Gud og Gylden Stierne Schal
Frem Schinne Udi de udValdis ære Zalk.

Fig. 95. Kistebeslag, 1700-tallet, hidrørende fra Jermiinfamiliens †begravelseskrypt (s. 2085). Foto Arnold Mikkelsen 2014. - *Sargdeckel, 18. Jahrhundert, von der †Begräbniskrypte der Familie de Jermiins.*

Fig. 96. Kistebeslag og kisteplader for Christen de Linde (†1723) (hhv. øverst midt, nr. 5, og øverst tv., nr. 6) (s. 2086 f.), Ellen Marie von Obelitz (øverst th., nr. 7), Balthazar von Obelitz (†1701) (midt, nr. 1) (s. 2086), Jytte Dorothea de Linde (†1703) (nederst tv., nr. 2) (s. 2086), Else Margrete de Linde (†1712) (nederst th., nr. 4) (s. 2086), Christen Daniel de Linde (†1710) (nederst midt, nr. 3) (s. 2086). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Grabbeschläge und Grabplatten für Christen de Linde (†1723) (jeweils oben Mitte, Nr. 5, und oben links, Nr. 6), Ellen Marie von Obelitz (oben rechts, Nr. 7), Balthazar von Obelitz (†1701) (Mitte, Nr. 1), Jytte Dorothea de Linde (†1703) (unten links, Nr. 2), Else Margrete de Linde (†1712) (unten links, Nr. 4), Christen Daniel de Linde (†1710) (unten Mitte, Nr. 3).*

Fig. 97. Kisteplade nr. 8 for Ernst Friederich von Zytphen (†1756) (s. 2089). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – Grabplatte Nr. 8 für Ernst Friederich von Zytphen (†1756).

8) (Fig. 97), 1756. Kaptajn Ernst Friderich Von Zi[tphen] (Ernst Friederich von Zytphen) til Wolstrup (Volstrup), * [1682] i Mecklenburg, 1° g.m. Ytte Dorthe de Linde (Jytte/Ytte Dorothea de Linde), med hvem han fik seks børn, hvoraf en søn overlevede, 2° g.m. Øllegaard Marie Jermiin, som gav ham tre børn, »Han fandt de 2de i Hemmelen«, †18. sept. 1756.

Højovalplade af bly, 30×18 cm, indskrift med graveret kursiv, hans navn dog med kursiverede versaler.

†Kisteplade. 1755, Jytte Dorothea de Zütphen (von Zytphen), *1733, †22. febr. 1755, som datter af Ernst Friderich von Zytphen og Øllegaard Marie Jermiin. Mindepladen fandtes endnu 1900 på afdødes kiste i slægtsbegravelsen.¹³²

Fig. 98-99. Gravsten over ubekendte. Foto Arnold Mikkelsen 2014. 98. O. 1750 (s. 2090). 99. O. 1800 (s. 2090). – *Grabsteine für Unbekannten. 98. Um 1750. 99. Um 1800.*

Ikke stedfæstede og identificerede kistebeslag. 1) Fire hjørnebeslag (jf. fig. 96), parvist sammenhørende, af kobberblik, første fjerdedel af 1700-tallet, 15×15 cm, hidrører antagelig fra kister i Lindefamiliens krypt. To af disse har dekoration med stiliseret tulipan, blade og bær, svarende til kisteplade nr. 1; de to andre, dog udført i gennembrudt arbejde, viser ligeledes tulipanlignende vækster. 2) Fragmenter af fem hjørneprydelser (jf. fig. 94), ca. 50 cm, af bly med hvidlig staffering, udformet som vingede, men armløse kerubtorsoer med underkrop, dannet af volutoprullede akantusblade, 1700-tallets første fjerdedel, kan ligeledes stamme fra to særlig statusprægede kister i Lindefamiliens krypt, måske endda fra sarkofagerne over Christen de Linde (†1723) og Ellen Marie von Obelitz (†1727). Motivet med hjørnekeruber kendes bl.a. fra kistebeslag, udført i gørtlerfamilien Schrøders kreds (jf. kisterne over Just Juel (†1715 i Roskilde Domkirke, *DK Kbh.Amt* 2110 f.), Charlotte Ama-

lie von Span (†1727 i Gislinge Kirke, *DK Holbæk* 578) og Caspar Gottlob Moltke (†1728 i Stege Skt. Hans, *DK Præsto* 225)),¹³³ men eksemplerne i Hjerm er af et mere provinsielt præg.

Kirkegårdsmonumenter. Gravsten. 1) (Fig. 98) o. 1750, over ubekendt. Liggelsen af rødlig kalksten, 176×120 cm; den vandrette overflade er stærkt eroderet. Cirkulært (ovalt?) skriftfelt indrammet af bladkrans. I hjørnerne anes medaljoner med evangelistsymbolerne og fornedet i midten et ovalt felt, ligeledes med tekst (utydelig). Ved kirkens sydmur. 2) (Fig. 99), o. 1800, over ubekendt. Såkaldt Hiernøesten, dvs. antagelig et værk fra Horsensbilledhuggeren Jens Hiernøe eller hans kreds, jf. *DK Århus* 5970. Den nyklassicistiske liggelsen er af grålig kalksten, hvis overflade dog er stærkt forvitret, 182×122 cm; nedre venstre hjørne er afhugget. Skriftfeltet, der foroven krones af den opstandne Kristus mellem olivengren og palmegren, flankeres af forskellige forkranke-

lighedssymboler, heriblandt kranium og korslagte knogler tv. og timeglas samt le th., alle fastgjort til bånd, der hænger fra feltets hjørneudvidelser. Indskriften i fordybet kursiv er næsten afslidt. Ved kirkens sydmur. 3) (Fig. 100), o. 1804, over Christian Billeschou, sognepræst 1778-1804 for Hjerm og Gimsing kirker, *1743 i Viborg, ansat som lærer (dvs. kapellan) 1774, 1777 g.m. Anna Marie Galthen,¹³⁴ (1778 sognepræst), †1804. (og hustru Anna Marie Galthen). Liggesten af rødlig kalksten, 183×85 cm, med hjørnemedaljoner i hvidt marmor og med karnisprofileret kant. Den fordybte indskrift i kursiv lyder:

»En Salig Udødelighed
Var den Mands sidste Haab og Ønske
hvis forgiængelig Deel
findes nedadt under denne Steen
Læreren
Hr. Christian Billeschou
Sogne Præst for Hiern og Gimsing
Han var fød i Wiborg Aaret 1743
Blev ansadt som Lærer Aar 1774
Indtraadt i Ægteskab Aar 1777
Med
Jomfr. Anna Marie Galthen
Fra hvem Døden bortførte ham 1804
Sandheden tro kan man sige
Han var
Nidkiær Lærer
Trofast Ægtefælle
Oprigtig Menneske Ven«.

Placeret øst for koret.

Nordvestligst på kirkegården ses to gravsten af granit (fig. 102), sekundært genanvendte romanske vinduessmigsten (jf. s. 2004).¹³⁵ 4) O. 1845, over Ane Jensdatter Hjermhede, *1780, †1845. 49×35×36 cm. Fordybet antikvainskrift, optrukket med sort. 5) O. 1850, over Chr. Christensen, Hjermhede, *1777, †1850. 48×41×46 cm. Fordybet antikvainskrift optrukket med sort. †*Gravsten*, 1793, over Ingeborre (Ingeborg) Sørensdatte, * i Sønderskov 30. maj 1720, † smst. 15. marts 1792 i en alder af 71 år, 9 måneder og 15 dage; to gange gift, hhv. 1742 med Søren Jensen, †1752 og s.å. med Christen Peitersen, * i Handbjerg 1. dec. 1727, † efter 1803. Sidstnævnte lod stenen lægge.¹³⁶

Monumentet, der indtil 1926 lå på kirkegården, nordvest for tårnet, er omtalt som en stor flad sten, vel af kalksten ('vist en slags marmor').¹³⁷

6) En *sten*, af granit, 44×35 cm, med indskrift i fordybte versaler, markerede tidligere stedet for nedsættelsen 1924 af indholdet af kister fra Jerminfamiliens krypt (jf. s. 2084). Stenen, der fremhæver familiens stamfader: »H. Henrik Jensøn *1637 †1689« og opsattes af jægermesterinde Buchwald på Ausumgård, er siden placeret på søndre korsarms vestmur.

Nordvestligt på kirkegården er placeret to *støbejernskors*. 1) O. 1873/1875, over Ane Margrethe Nielsen, *4. marts 1834 i Vester Dalby, †27. juli 1875 på Aldershvile. Højde 116 cm. Gennembrudt kors med trefligede korsender, monteret på oval 'gravramme'. Indskrift i reliefantikka på for- og bagside.¹³⁸ 2) O. 1891, over Laust Chr. Andersen, *15. dec. 1860, †16. marts 1891 i Hjermgaarde. 122 cm. Spidsbuet kors med gennembrudte korsender, krabbeblade på kanterne og trefligede blade mellem korsarmene.¹³⁹

Fig. 100. Gravsten, o. 1804, over sognepræst Christian Billeschou (s. 2091). Foto Lasse J. Bendtsen 2013. – *Grabstein, um 1804, für Gemeindepfarrer Christian Billeschou.*

Fig. 101. Støbejernskors, o. 1865 på gravstedet for medlemmer af familien Ausum (s. 2092). Foto Lasse J. Bendsen 2013. – *Gusseisernes Kreuz, um 1865 an der Grabstätte für Mitglieder der Familie Ausum.*

Familiegravsted. Vest for kirken er en fællesgrav for medlemmer af familien Ausum, mod vest heget af en lav mur af røde teglsten med trekantgavl over det pilasterfremhævede midterparti (jf. fig. 13). Gravstedet indeholder bl.a. fire støbejernskors, alle rundbuede kløverbladskors med trepasender og forskellige symboler.¹⁴⁰ Antikvainskrift i højt relief. 1) (Fig. 101) o. 1865, over Christen Pedersen, *18. febr. 1806, †20. sept. 1865, højde 106 cm; foroven en mindekrans, forneden symbolerne for Tro, Håb og Kærlighed. På bagsiden et kornneg. 2) O. 1869, over Kirsten Christensen, datter af fornævnte, *10. febr. 1851, †11. jan. 1869, højde 82 cm. 3) O. 1858, over Peder Christensen, søn af Christen Pedersen (nr. 1), *12. aug. 1853, †24. marts 1858, højde 81 cm. 4) O. 1870, over P. Christensen, vel ligeledes en søn af Christen Pedersen, *4. maj 1859, †1. okt. 1870, højde 65 cm. †*Støbejernskors*. Tidligere var på kirkegården et kors af samme type som nr. 1, dateret 1869.¹⁴¹

Et †*gravsted* for etatsråd Mogens Christian Skow, daværende ejer af Volstrup, †26. okt. 1818, fandtes på kirkegården få meter nordøst for nedgangen til Lindernes begravelse. Gravstedet var udformet som en muret hvælving omkring kisten; heraf lå det øverste murværk næsten op til jordoverfladen. Fjernet i 1920'erne.¹⁴²

Fig. 102. Gravsten af genanvendte kvadre (s. 2091, 2005). Foto Mogens Vedso 2015. – *Grabsteine von wiederverwendeten Quadern.*

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ringkøbing Amt i almindelighed henvises til s. 54 f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 56 ff. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. *Kirkens arkiv.* Synsprotokol 1926 ff. (*Synsprot.*).

LAVib. *Landsbykirkernes regnskaber.* Hjerm Kirkes regnskaber 1584-1682 (C-KRB-187-89); *Menighedsrådsark.* Synsprotokol 1904-25 (*Synsprot.*) (M-19608); *Pastoratsark.* Hjerm-Gimsing pastorat. Synsprotokol 1862-1925 (*Synsprot.*) (C 0500C-15); *Viborg landstings skøde- og panteprot.* 1687-89, lyst 26. maj 1687 (B 24-651); *Hjerm-Ginding herreders skøde- og panteprot.* 1847-49, lyst 15. dec. 1848 (B 78a-SP 28); 1866-67, lyst 14. sept. 1866 (B 78a-SP 35).

RA. *Danske Kancelli.* Jyske registre 1670-1673 (C14B); Koncepter og indlæg til jyske registre 1678-79, nr. 4 (C15-10).

NM. *Håndskrifter.* Rasmus Henrik Kruse, *Nørre Iyllands Mærkværdigheder i det 19de Aarhundrede*, 1856-57; Uldall, *Om de danske Landsbykirker* II, 1879/1892, 133-35 (*Uldall 1879/1892*). *Notebøger.* Abildgaard, VIII, 152-57 (*Abildgaard*); Henry Petersen, III, 102. *Indberetninger.* J. B. Løffler 1880 (bygning, inventar og gravminder, *Løffler 1880*); W. Fjeldskov 1897 (Axel Juuls epitafium); Peter Kr. Andersen 1926 (altertavle, prædikestol, alter-skranke, Anders Pedersens epitafium, korbuekrucifiks); Chr. Axel Jensen 1926 (epitafier over Mogens og Oluf Munk); Peter Kr. Andersen 1937 (altertavle, prædikestol, stolestader); Harald Borre 1938/1945 (kalkmalerier); Peter Kr. Andersen 1938 (Anders Pedersens epitafium); Einar V. Jensen 1939 (inventar); N. J. Termansen og C. J. Baumbach 1956 (Axel Juuls epitafium); Knud Simonsen 1986 (kalkmalerier); E. B. Rosing Holm 1993 (historisk inventar); K. Vestergaard Kristiansen 2001 (historisk inventar); Hans Mikkelsen 2006 (søndre kirkegårdsportal); Henriette Rensbro 2008 (kirkegårdens syddige); Susanne Trudsø 2012 (yderfacader); Lasse J. Bendtsen 2013-14 (udvalgte gravminder); K. Vestergaard Kristiansen 2014 (historisk inventar).

Tegninger. NM. Søren Abildgaard 1773 (epitafium nr. 1-2 og 4); laveret pennetegning af Mogens Munks sten (1845), indsat i Rasmus Henrik Kruse, *Nørre Iyllands Mærkværdigheder*, F. Richardt 1867 (prospekt); J. B. Løffler 1880 (prospekt); Jakobsen 1902 (døbefont); M. B. Fritz 1937 (plan og snit); Olaf Bruschi, Johan Duelund og Ib Lydholm 1990 (blytag på tårn, kopi); Keld Abrahamsen 2004-06 (sydportal); fn-tegnestuen 2006-08 (situationsplan, låge og materialeplads). *Danmarks Kunstbibliotek.* Poul Kühl 1935-39 (plan, længdesnit). *Poulsen & Partnerne, Thisted.* Poul Hansen og Ib Lydholm 1972 (facader, plan og snit), 1976 (plan og snit af kælder), 1978 (snit gennem tårnrum, felter i orgelskranke), 1984 (stoleværk), 1985

(plan, gulve), O. Bruschi, Johan Duelund og Ib Lydholm 1990-91 (blytag på tårn og vindfløj).

Litteratur. P. Nørskov Lauritsen, »Hjerm Kirke«, *HaÅrb* 1942, 107-44 (*Nørskov Lauritsen 1942*); S. Fritz, »Istandsættelsen af Hjerm Vestre Kirke 1937-38«, *HaÅrb* 1942, 140-44 (*Fritz 1942*); P. Nørskov Lauritsen, *Hjerm Sogn. En historisk Beskrivelse. I. Jorden og dens Dyrkere; Herregaarden Vølstrup og dens Ejere*, Odense 1945 (*Hjerm Sogn I*); J. Søndergaard Jacobsen (delvis efter P. Nørskov Lauritsens optegnelser), *Hjerm Sogn II. Kirke og skole, kultur- og aandsliv*, Struer 1959 (*Hjerm Sogn II*); Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Hjerm Kirke, Ringkøbing amt*, NNU rapport nr. 27, Nationalmuseet 2014 (*Hylleberg Eriksen 2014a*). Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af vinduesramme fra Hjerm Kirke, Ringkøbing amt*, NNU rapport 2014 nr. 69, Nationalmuseet 2014 (*Hylleberg Eriksen 2014b*).

Historisk indledning ved Mogens Kragssig Jensen og Birgitte Bøggild Johannsen, bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Anders C. Christensen, inventar og gravminder ved Birgitte Bøggild Johannsen, heraf dog korbuekrucifiks og kisteplader ved Line Bonde, orgler ved Ole Olesen og kirkegårdsmonumenter ved Anders C. Christensen. Oversættelser ved Peter Zeeberg (latin) og Mirjam Gebauer (tysk). Korrektur ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet 2015.

¹ *Oldemoder* 113. Selve stednavnet (»Hiarm«) er dog allerede nævnt 1163 i prins Buris' gavebrev til Tvis Kloster i forbindelse med en omtale af Hjerm Birk, jf. *DiplDan* 1, 2, nr. 152 (24. marts 1163).

² Jf. P. Severinsen, »Hardsyssels Kirker«, *HaÅrb* 1909, 4-6; endnu o. 1550 boede herredsfogeden Jørgen Nielsen i Hjermgaarde, jf. *Hjerm Sogn II* 18.

³ *DiplDan* 3, 3, nr. 372 (25. juli 1347).

⁴ *DaMag* IV, 2, 45 (»Regnskabsbog over Indtægterne af Landehjælpen 1524-1526«).

⁵ *DaKirkelove* II, 530. 1558 var Kronens part af tiendekornet fra Hjerm tillagt superintendenten i Ribe Stift som del af hans embedsindtægt, jf. *KancBrevb* (8. dec. 1558). 1566 fik Abel Skeel, enke efter Niels Lange til Kærgård (†1565), pantebrev, bl.a. på Kronens andel i tienden i Hjerm, jf. *KancBrevb* (6. febr. 1566).

⁶ Jf. LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* Rgsk. 1584-1682 (C-KRB-187-89), vedr. 1607 og 1613. Endvidere *Nørskov Lauritsen 1942* 134.

⁷ LAVib. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-773). Indberetningens kirkebeskrivelse er dateret 24. juli 1754.

⁸ *Kronens Skøder* II, 590-93. Ejerne fik dog senere kaldsret, jf. bl.a. LAVib. *Ribe bispeark.* Indb. om beneficeret gods og kirkeejere 1794-1809 (C 4-697)

Fig. 103. Ydre set fra syd. Foto i NM, 1929. – *Äußeres aus Süden.*

⁹ LAVib. *Viborg landstings skøde- og panteprot.* 1687-89, lyst 26. maj 1687 (B 24-651).

¹⁰ LAVib. *Hjerm-Ginding herreders skøde- og panteprot.* 1847-49, lyst 15. dec. 1848 (B 78a-SP 28). Mads Chr. Bank overtog retten til skøde på kirken fra proprietær Jacob Boserup, Stubbergård og møller Niels Breinholt, Lemvig Mølle.

¹¹ 1855 (lyst 16. maj 1856) solgtes Breinholts part til de nævnte, og salget til de øvrige må være sket snart efter.

¹² LAVib. *Hjerm-Ginding herreders skøde- og panteprot.* 1866-67, lyst 14. sept. 1866 (B 78a-SP 35); samme, 1869-71, lyst 17. febr. 1871 (B 78a-S38), alt if. mæglerkontrakt 14. marts 1869, lyst 19. marts 1869.

¹³ Ved afløsningen var de befuldmægtigede for de fire ejerfamilier: Andreas Villemoes, Vejrum, Niels Christen Sørensen, Henrik Nygaard, Skytterup samt Chr. Sørensen, Kærgaard.

¹⁴ LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* Rgsk. 1584-1682 (C-KRB-187-89).

¹⁵ *Hjerm Sogn II* 11. Sagnet findes hverken hos Thiele eller Tang Kristensen.

¹⁶ 1925 afholdtes ekstraordinært syn i forbindelse med en udvidelse af kirkegården. *Synsprot.*

¹⁷ En af digets bundsten sås 2006 at udgøre fundering for en del af sydportalens vestre ben, mens der under syddiget 2011 fandtes et lag af tegl- og mørtelblandet jord. Rapport ved Henriette Rensbro, j.nr. 827/2011 og Hans Mikkelsen, j.nr. 1116/2006.

¹⁸ 1598 arbejdede en muremester 25 dage på opmuring af 'stetten', hvortil anvendtes 500 sten fra Rydhave, og en snedker fremstillede riste. 1599 blev hentet tømmer i Struer til at lægge over porten, og stetten blytæktes. Ved samme lejlighed erhvervedes stål til drejekors. 1601 gik der tre egespær og fire planker til en låge, der tjæredes, og 1611 muredes stetterne og 'færdiggøres'. LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* Rgsk. 1584-1682 (C-KRB-187-89).

¹⁹ Hældningen var eskaleret som følge af, at kun inder-siden, dvs. den nordre halvdel af portalen, var funderet med kampesten, mens den søndre halvdel var opført direkte på jordsmonnet. Portalen hviler nu på et fundament af støbt beton. Rapport ved Hans Mikkelsen, j.nr. 1116/2006.

²⁰ 1959 ønskedes et nyt ligkapel og det gamle fjernet, hvilket gentoges 1962. *Synsprot.*

²¹ Oplysninger fra hjemmesiden www.hjermkirker.dk 2014.

²² Rapport ved Hans Mikkelsen, j.nr. 1116/2006.

²³ *Løffler 1880.*

²⁴ Inv.nr. D348/1974. Den konserverede vinduesramme er forsøgt dendrokronologisk dateret, men med negativt resultat. *Hylleberg Eriksen 2014b.*

²⁵ If. *Præsteindb. Worm I*, 96 var kirken (eller vel de sen- og eftermiddelalderlige tilføjelser) i øvrigt opført med anvendelse af kalk fra en lokal forekomst i Blegedal på Hjermgårds marker, øst for kirken.

²⁶ Bemærkningen foreligger i biskop Blochs indberetning som en kopi af en tidligere indberetning. LAVib. *Ribe bispeark*. Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-773).

²⁷ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1803-04 (C 4-708).

²⁸ *Fritz* 1942 143. Det fremgår imidlertid ikke, hvem der var begravet her.

²⁹ Blytækninger på tårnet er endvidere nævnt 1607, 1611 og 1630, og på kirkens øvrige afsnit 1596, 1630, 1633, 1635, 1639, 1642 og 1645. LAVib. *Landsbykirker-nes rgsk*. Rgsk. 1584-1682 (C-KRB-187-89).

³⁰ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1788-92 (C 4-190).

³¹ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1807-10 (C 4-706).

³² LAVib. *Ribe bispeark*. Visitatsprot. 1809-30 (C 4-846).

³³ LAVib. *Provsteark*. Synsprot. 1812-35 (C 39H-1).

³⁴ *Synsprot*.

³⁵ Et \ddot{t} præsteværelse var tidligere indrettet i et fritstående 'skabsrum' i korets sydøsthjørne (jf. fig. 63).

³⁶ Skaderne opstod tilsyneladende allerede 1927, hvor et stillads til blytækkerarbejde forårsagede huller i gesimsen. *Synsprot*.

³⁷ *Nørskov Lauritsen* 1942 131; *Synsprot*.

³⁸ Denne metode er tillige anvendt i en række kirketagværker i det sydlige Jylland i 1200-tallet, jf. Per Kr. Madsen, »Middelalderlige kirketagværker i Sydvest- og Sønderjylland – eksempler på alder og typer«, *ÅrbOldkHist* 2003 33.

Fig. 104. Skibets norddør (s. 2004). Foto Anders C. Christensen 2012. – *Nordtår des Schiffes*.

Fig. 105. Stenhuggermærke på korets nordmur (s. 2004). Foto Anders C. Christensen 2012. – *Steinmetzzeichen an der Nordmauer des Chores*.

³⁹ Alle daterede prøver er udtaget i tømmer, der har bevaret splintved, eller som baseret på iagttagelser under prøveudtagningen kun mangler splintved. Dateringen af korets tagværk bygger på fem prøver, alle dateret. Yngste bevarede årring er dannet 1439 (prøvenr. 71051049) med syv splintår. Dateringen af skibets tagværk er baseret på 15 prøver, hvoraf 13 er dateret; disse er fordelt på fire grupper. Yngste bevarede årring er dannet 1287 (prøvenr. 71050079), kerne/splintgrænse, og er grupperet med én anden prøve. Gruppe 2 består af tre prøver med yngste bevarede årring dannet 1268 (prøvenr. 71050039), kerne/splintgrænse. Gruppe 3 er størst med seks daterede prøver, hvoraf den yngste bevarede årring er dannet 1256 (prøvenr. 71050159), med ét splintår. De resterende to daterede prøver udgør gruppe 4, hvoraf den yngste daterede årring er dannet 1233 (prøvenr. 71050119), kerne/splintgrænse. Dateringen af søndre korsarm er baseret på seks prøver, alle dateret. Yngste årring er dannet 1459 (prøvenr. 71052059) med otte splintår. Dateringen af nordre korsarm er baseret på syv prøver, der falder i to grupper, alle dateret. Yngste bevarede årring er dannet 1504 (prøvenr. 71053029), kerne/splintgrænse, og er grupperet med to andre prøver. Gruppe 2 består af fire prøver, hvoraf yngste bevarede årring er dannet 1487 (prøvenr. 71053049) med tre splintår. Fra våbenhuset er udtaget tre prøver, hvoraf yngste bevarede årring er dannet 1639 (prøvenr. 71054019), kerne/splintgrænse. *Hylleberg Eriksen* 2014a.

⁴⁰ Pladernes banebredde målt indefra var ca. 35 cm på vest- og nordsiderne (altså omtrent den traditionelle, gamle bredde), 40 cm på de øvrige sider. Den nye bredde er i forslaget sat til 37 cm.

⁴¹ 1879 skriver Uldall, at »hele Kirken er dækket med Bly«, *Uldall* 1879.

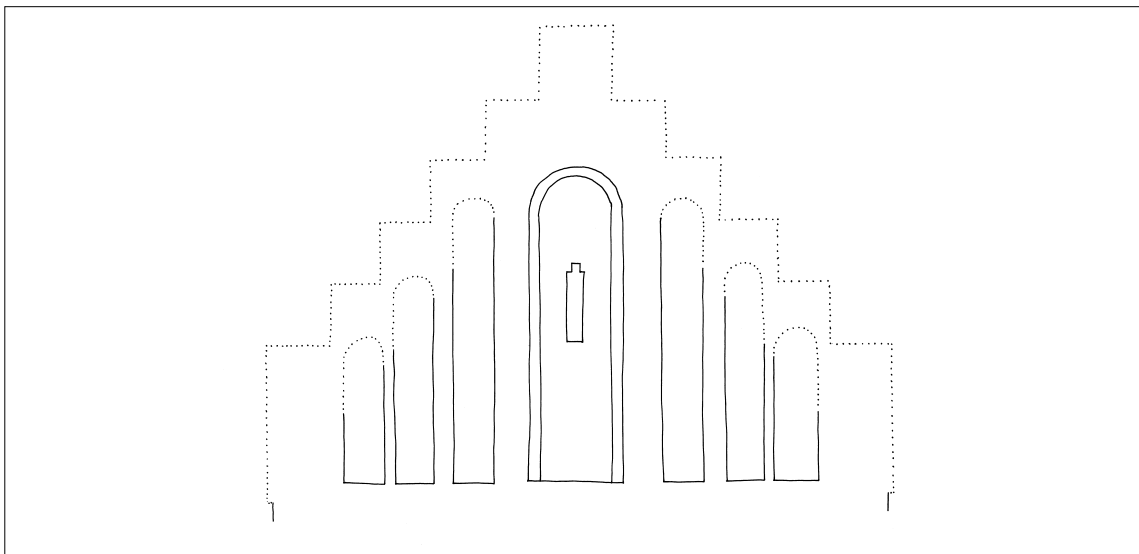

Fig. 106. Rekonstruktion af søndre korsarms gavltrekan (s. 2009). 1:100. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2015. – *Rekonstruktion des Giebdreiecks des südlichen Kreuzarms.*

⁴² Rapport ved Susanne Trudsø, j.nr. 969/2011.

⁴³ Indførslen er dog muligvis sekundær, hvorfor der kan være tale om en senere tilføjelse. *Synsprot.*

⁴⁴ *Fritz 1942* 141.

⁴⁵ Indb. i NM.

⁴⁶ Indb. i NM ved konservatorerne Charles Gallefant og Knud Simonsen. En besigtigelse af kalkmalerierne af konservator Kirsten Trampedach er planlagt 2015 i forbindelse med udarbejdelsen af Nationalmuseets kalkmaleriregistrant.

⁴⁷ Jf. også Robert Smalley, »Hjerte til Gud«, *DaKalkmalerier* 6, 148–49.

⁴⁸ Svarende til almindelig praksis i heraldiske kalkmalerier, men omvendt i forhold til gravmonumenter (jf. ndf.), er kvindevåbenerne, set fra en betragter i kirkens skib, anført til heraldisk højre, dvs. på nordsiden, over for mandsvåbenerne til heraldisk venstre, dvs. på sydsiden. Jf. også Knud Prange i *DaKalkmalerier* 7, 132–39. Perspektivet er dog naturligvis 'korrekt', hvis man betragter kalkmalerierne fra koret.

⁴⁹ Knud Prange, »Kønskvoteering på gravsten?«, *Heraldisk Tidsskrift* 6, 52, 1985, 57–64.

⁵⁰ Her er Fasti (MFM) erstattet af våbenet for Rodsteen, Banner (FMM) af Mormand og Bild (MMM) af Kaas.

⁵¹ Våbenet for Margrethe Timmesdatter Hvitkop (FFM) er erstattet af Algudsen, NN Aagesdatter Steeg (MFM) af Saltensee og NB (FMM) af Haltrup. Det sidste våben (MMM) viser dog korrekt Thott (Kirsten Pedersdatter Thott).

⁵² Jf. også Prange (note 49), 132–39.

⁵³ *Nørskov Lauritsen 1942* 19.

⁵⁴ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1696–1775 (C 4–189); 1788–92 (C 4–190); Kirke- og præstegårdssyn 1793–1815 (C 4–705–09); Visitatsprot. 1809–30 (C 4–846).

⁵⁵ NM. Indb. ved Einar V. Jensen 1939.

⁵⁶ Generelt om rejsealtre, Joseph Braun, *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung*, München 1924, 419 ff., spec. 425–30. Jf. også Poul Grønder-Hansen, »Rejsealtre fra Danmarks middelalder«, i Keld Grønder-Hansen (udg.), *Rejsen*, Kbh. 1992, 163–73.

⁵⁷ Jf. *Grønder-Hansen 1992* (note 56) 164.

⁵⁸ En indb. i NM ved Chr. Axel Jensen fra 1909 omtaler påfaldende nok helgenraven som »en nymodens efterligning af et relikviegemme«.

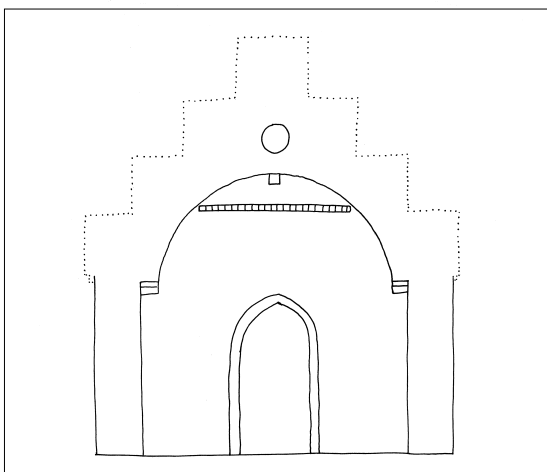

Fig. 107. Rekonstruktion af våbenhusets gavl (s. 2011). 1:100. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2014. – *Rekonstruktion des Giebels der Vorhalle.*

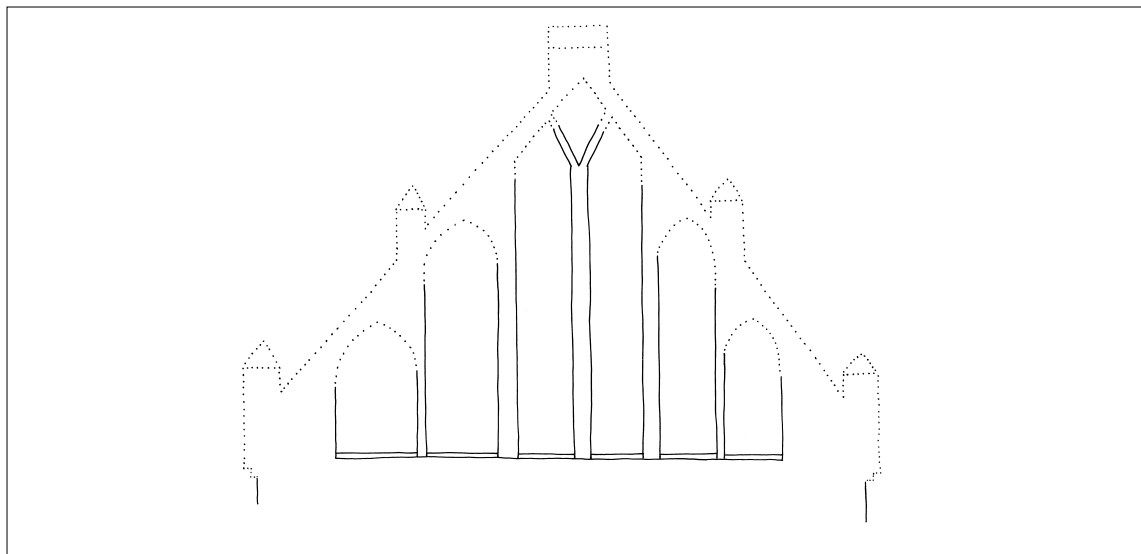

Fig. 108. Rekonstruktion af nordre korsarms gavltrekan (s. 2011). 1:100. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2015. – Rekonstruktion des Giebeldreiecks des nördlichen Kreuzarms.

⁵⁹ Løffler 1880; *Hjerm Sogn I* 351–53.

⁶⁰ Tilskrevne værker findes desuden i Gimsing, s. 2147–48; Harboøre, s. 1277; Hove, s. 1435 og Dybe, s. 1566.

⁶¹ Jf. Jens Bergild, »Thorning Kirkes prædikestol og andre værker fra samme værksted«, *Brudstykker fra Blicher-egnen. Blicherregns Museumsforening. Årsskrift* 2001, 56.

⁶² *Nørskov Lauritsen 1942* 133; *Hjerm Sogn II* 33.

⁶³ Løffler 1880; *Hjerm Sogn I* 351–53.

⁶⁴ Fritz 1942 142.

⁶⁵ *Synsprot.*; jf. også *Nørskov Lauritsen 1942* 115; *Hjerm Sogn II* 20.

⁶⁶ Huller efter torne og enkelte metalstifter, vel anvendt til fæstelse, ses endnu.

⁶⁷ Jf. de kunsthistoriske oversigter i Præstø, Maribo og Thisted amter (*DK Maribo 1575 ff.*; *DK Præstø 1071 ff.*; *DK Tisted 1079 ff.*) samt Susanne Wenningsted-Torgard, »Kruzifixe des 14. Jahrhunderts auf Lolland-Falster und in Nordjütland«, i Uwe Albrecht m.fl. (red.), *Figur und Raum. Mittelalterliche Holzbildwerke im historischen und kunstgeographischen Kontext*, Berlin 1994, 70–80. Tidligere, især svensk, forskning har knyttet Skt. Birgittas visioner til den høj- og senmiddelalderlige fremstilling af den hudflettede Kristus på korset. Søren Kaspersen giver også danske eksempler for at underbygge sin teori om, at afledninger af det rhinske smertenskrucifiks findes i Norden? i en særlig birgittinsk fortolkning. Denne teori afviser Martin Wangsgaard Jürgensen sammen med begrebet 'birgittinsk kunst' overhovedet. Søren Kaspersen, »Den hudflettede Kristus på korset. Et birgittinsk indslag i den sengotiske kunst i Norden?«, i Ulla Haastrup (red.), *Kristusfremstillinger. Foredrag holdt ved det 5. nordiske symposium for ikonografiske studier på Fuglsang 29. aug.-3. sept. 1976*,

Kbh. 1980, 127–44 ff.; Martin Wangsgaard Jürgensen, »Som 'et slagtet og flaaet Kreatur'. Den døde Kristus på korset og birgittinerne«, i Lena Liepe og Kristin B. Aavitsland (red.), *Memento Mori. Døden i middelalderens billedverden*, Oslo 2011, 141–59.

⁶⁸ Jf. Carina Jacobsson, *Höggotisk träskulptur i gamla Linköpings stift*, Visby 1995, 143, 319 (fig. 181).

⁶⁹ Ebbe Nyborg, »Korbue, krucifiks og bueretabel. Om de ældste vestjyske triumfkrucifikser, deres udformning og anbringelser«, *hikuin* 14, 1988, 133–52.

⁷⁰ Motivet, dog med en afvigende tekst, ses bl.a. i *Devises et Emblemes Anciennes et Modernes*, Augsburg 1697, 17,8.

⁷¹ Jf. for motivet, om end med et afvigende betydningsindhold, bl.a. *Devises et Emblemes 1697* (note 70), 2,8.

⁷² Jf. bl.a. *Devises et Emblemes 1697* (note 70), 17,7. Se også for motivet og den tilhørende tekst et emblem på Nørup Kirkes stolestader (stolestadedør, nordsiden, nr. 4 fra vest), jf. Jens Jensen (Bergild), *Mogens Christian Thranes sindbilledlige udsmykninger i Nørup Kirke, Viborg Søndre Sogns Kirke og Horsens Klosterkirke*, utrykt specialeafhandling, Århus 1984, katalog, 4 f.

⁷³ Jf. også Jens Bergild, »Malerfamilien Thrane på Fussingø«, i *Fussingø*, Randers 1989, 125–44; »Mogens Chr. Thranes udsmykning i Viborg Sortebrødre Kirke«, *Fra Viborg-Eggen* 2011, 66–91.

⁷⁴ Jf. gengivelse i en senere udgave, Daniel Cramer & Konrad Bachmann, *Emblemata Sacra, Hoc est Decades Quinque Emblematum (...)*, Frankfurt 1674, nr. III.

⁷⁵ Jf. Alfred Kaae, »41 træheste og 5 pæle til militsens øvelsespladser«, *HaÅrb* 1966, 59.

⁷⁶ Jf. mundtlig meddelelse fra daværende kirkebetjent Laust Pedersen, refereret af *Nørskov Lauritsen 1942* 131; *Hjerm Sogn I* 314.

Fig. 109. Ydre set fra sydvest (s. 2025). Skitse af J. S. Elling 1799. – *Äußeres aus Südwesten*.

⁷⁷ *Nørskov Lauritsen 1942* 132.

⁷⁸ Vox humana 8' er anbragt vandret (*en chamade*) i facaden.

⁷⁹ André Palsgård, *Kirkeorgelafdelingen på harmoniumsfabrikken Joh. P. Andresen & Co., Ringkjøbing, 1897-1908*, Søborg 1997, 19, 26, 35, 37-38, 42-43. Samme, *Kirkeorglet i Hjerms missionshus*, Søborg 1994.

⁸⁰ *Nørskov Lauritsen 1942* 133 samt oplysninger fra André Palsgård. Af hensyn til svellevirkningen blev de hidtil klingende prospektpiber cs-a' taget ud af drift og erstattet af nye piber i svellekassen.

⁸¹ Orglets seks stemmer var uddraget af tre piberækker: Bordun 16'/Gedackt 8', Principal 8'/Octav 4' og Salicional 8'/Dolce 4'.

⁸² Bordun 16' havde omfanget c-f^m.

⁸³ Principal 8' havde oprindelig klingende piber i facaden. I forbindelse med tilbygningen af en svellekasse i 1938 blev disse piber gjort stumme, og i stedet opstillede nye piber i orglets indre.

⁸⁴ Meddelt af André Palsgård.

⁸⁵ *Palsgård 1997* (note 79).

⁸⁶ Orglet fra Vester Starup Kirke er bygget 1905 af Joh. P. Andresen & Co., jf. *DK Ribe* 1674.

⁸⁷ *Hjerm Sogn II*.

⁸⁸ Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

⁸⁹ *Nørskov Lauritsen 1942* 133.

⁹⁰ *Hjerm Sogn II* 38.

⁹¹ *Hjerm Sogn II* 33.

⁹² Uldall, *Kirkeklokker* 120.

⁹³ Om klokkens proveniens fra Tvis, jf. også *DaAtlas* 757. Derimod er det mindre sikkert, hvorvidt den broder Niels, der 1505 omtales på klokken i Lomborg Kirke Hrd. (s. 756), er identisk med abbeden, jf. dog herfor P. Storgaard Petersen, »Tvis Kloster«, *Ha.Årb* 1915, 15.

⁹⁴ Vilh. Lorenzen, *De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie*, Kbh. 1941, 60.

⁹⁵ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1788-92 (C 4-190); R.A. *DaKanc.* F 47. Indb. fra gejstligheden om kirkens tilstand (...) 1792.

⁹⁶ Mogens Munks hustru, Karen Rosenkrantz, døde 1535 og blev begravet i Viborg Domkirke. Han levede siden sammen med en uadelig kvinde, Marine Jensdatter, med hvem han havde to døtre (Karen og Ide). Ud over de seks anførte, tidligt afdøde børn, havde Mogens Munk og Karen Rosenkrantz også en søn, Jørgen, der døde som barn, jf. *DaAd.Årb* V, 1901, 339.

⁹⁷ Jf. Jens Velle, *Viborg Domkirke i 900 år*, Viborg 1983, 30-31.

⁹⁸ Jensen, *Gravsten* I, 263; II, nr. 557.

⁹⁹ Jensen, *Gravsten* II, 66 f.; nr. 623. Om Herman/Harmen Gertsen, identificeret som søn af Gert van Groningen, jf. Birgitte Bøggild Johannsen og Hugo Johannsen, *Kongens Kunst*, Kbh. 1993 (Ny dansk kunsthistorie II), 53; Hugo Johannsen, »Stenhuggere på Frederik II.s tid«, *Sandstensportaler i Danmark*, red. Inge Mette Kirkeby, Kbh. 1995, 59 ff.

¹⁰⁰ Jf. tegning, dateret o. 1845 i Rasmus Kruse, *Mærkværdigheder i det 19de Aarhundrede*, 1856-57, 112. Placeringen omtales som værende på østmuren.

¹⁰¹ If. kirkens embedsbog døde Anders Pedersen, der 1649 blev provst, i kirken efter at have afsluttet sin gudstjeneste søndag før pinse, jf. *Nørskov Lauritsen 1942* 130.

¹⁰² Sidevinger med fuglevæsener, tidsmæssigt nærmere i forhold til Hjerm-epitafiet, er repræsenteret, bl.a. på altertavler i Vrinderslev (1638, Lysegård Hrd., Viborg Amt) og Solbjerg (o. 1641, *DK Tisted* 969).

¹⁰³ En registrering af afvigelse, angivet med kursiv, i epitafiet i forhold til *DaAd.Årb* ses i <http://www.gravstenogepitafier.dk/hjerm> (besøgt 13. april 2015).

¹⁰⁴ Om prioriteringen af kvindevåbener i forhold til mandsvåbener, jf. Birgitte Bøggild Johannsen, »Heraldik og stærke kvinder«, *Nyt fra Nationalmuseet*, 105, 2004-05, 20-21, bl.a. vist på mindestenen over kong Hans og dronning Christine, udført o. 1513 på initiativ af sidstnævnte i Odense Domkirke (tidligere i Odense Gråbrødre Kirke), *DK Odense* 736, samt på Bodil Hofgaards 1764 skænkede alterklæde i Horsens Klosterkirke (*DK Århus*, specielt 5760).

¹⁰⁵ Jf. for eksempler i Arthur Henkel og Albrecht Schöne (udg.), *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart og Weimar 1996, 1422, også refererende til det kristne liv med dyden i midten, placeret mellem to laster.

¹⁰⁶ Jf. Cesare Ripa, *Nova Iconologia*, udg. Piero Buscaroli, Milano 2000 (1618), 195-97.

¹⁰⁷ Motivet, ugle på bog, kan i øvrigt specifikt referere til Visdommen ved natlige beslutninger (»In nocte consilium«), jf. Sebastián de Covarrubias Orozco, *Emblemas morales*, Madrid 1610, III, nr. 47, nævnt i *Henkel og Schöne 1996* (note 105) 891.

¹⁰⁸ Merete Bergild og Jens Jensen, »Rosenkrantzterne

som kunstmæcener«, i Frits Nicolaisen (udg.), *Rosenholm*, Viborg 1991, 124.

¹⁰⁹ Venligst meddelt af Mikael Bøgh Rasmussen, der betonedede, at der heller ikke kunne påvises stik efter maleriet som underbygning af tilskrivningen (mail af 20. april 2015).

¹¹⁰ Jf. Merete Bergild og Jens Jensen, »Christian Philip Getreuer (Cythreus) – maler i Randers 1664-1682«, *Historisk Årbog for Randers Amt*, 1990, 22-25; heri un-

derstreges ligheden i gengivelsen af øjnene, de sorte stikkende øjne med en ensartet placering af glanslyset, de fremhævede kindben med kraftigt glanslys og – for mændenes vedkommende – de tykke, fyldige og let åbne læber; jf. også samme, »Gammel Estrups ejerportrætter 1612-1781«, i Frits Nicolaisen (udg.), *Gammel Estrup*, Auning 1993, 178.

¹¹¹ Henrich Jenssøn, *Helgenis hensamling Fra Verdens Ufred oc U-roe (...)*, Kbh. u.å. (antagelig efter 1678).

Fig. 110. Indre set mod nordøst. Foto Adolf Hermann Vorbeck 1891. – *Inneres gegen Osten*.

¹¹² Begge døtre, Ingeborg, enke efter Tyge Below, og Barbara Juul, enke efter Niels Juul til Bjørnsholm (†febr. 1676, søn af Axel Juuls farbror, Axel Juul til Bjørnsholm), dojede med svære økonomiske problemer, jf. *DaAdÅrb* 2000-02, 2003, 537 f. Boopgørelsen skulle varetages af Axel Juuls bror, Tønne Juul, jf. *Nielsen 1895* 118.

¹¹³ Jf. Lisbeth Friis' testamente af 10. marts i RA. *DaKanc.* Koncepter og indlæg til jyske registre 1678-79, nr. 4 (C15-10).

¹¹⁴ *Nielsen 1895* 115-20; *Hjerm Sogn I* 332-36.

¹¹⁵ LAVib. *Ribe bispeark.* Biskop Mathias Anchersens visitatsbog 1732-38 (C 4-844a).

¹¹⁶ LAVib. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-773); indberetning fra 1754; *HofmFund IV*, 611; *DaAtlas V*, 757 f.; *Abildgaard* 153 verso.

¹¹⁷ Jf. Inger Kjeldsen og Esben Graugaard, »Rejse i Vestjylland 1859 af Horace Marryat«, *HaÅrb* 2, 18, 1984, 8, 23 (note 9).

¹¹⁸ *PræsteindbWorm I*, 95.

¹¹⁹ *Nørskov Lauritsen 1942* 122.

¹²⁰ Kjeldsen og Gravgaard 1984 (note 117) 8. Apparatet fandtes siden henlagt på prædikestolshimlen.

¹²¹ H. C. Roede, »Uddrag af Kancelliets Registranter ang. Vielser, Daab og Begravelser 1670-75«, *PershistT* 6, 5, 1914, 153, 156. Efter Lisbeth Friis' død 1677 søgtes ved en godsdonation at sikre begravelsen og epitafiets fortsatte istandsættelse i henhold til en fundats af 5. maj 1685, skrevet af afdødes søster, Anna Cathrine Friis efter udkast ved hendes afdøde ægtemand, Tønne Juul, jf. *Hjerm Sogn I* 248. Fundatsen blev dog ikke opfyldt, da godset i mellemtiden havde skiftet ejer.

¹²² *Hjerm Sogn I* 328.

¹²³ *Hjerm Sogn I* 333.

¹²⁴ RA. *DaKanc.* Jyske registre 1670-1673 (C14B).

¹²⁵ Købt i 1896 af antikvitethandler Nathanson for 40 kr. Jf. NM. Protokol over indkomne genstande.

¹²⁶ Muligvis indleveret fra Hjerm Kirke i 1964 (jf. Protokol).

¹²⁷ *Nørskov Lauritsen 1942* 129; *Hjerm Sogn I* 354.

Fig. 111-12. 111. Allegoriske figurer, antagelig dydefremstillinger, tidligere placeret på topstykket af altertavlen (s. 2038). 112. Engel, antagelig oprindelig med dommedagsbasun, fra prædikestolens lydhimlen (s. 2048). Foto Mogens Vedsø 2015. – 111. *Allegorische Figur, vermutlich eine Tugendfigur, früher am Gipfel der Altartafel platziert.* 112. *Engel, vermutlich ursprünglich mit Weltuntergangsposaune, von Schalldeckel der Kanzel.*

Fig. 113. (†)Giverindskrift for donation til prædikestolen fra sognepræsten Christian Pedersen, Hjerm. Placeret under prædikestolens opgang (s. 2054). Foto Mogens Vedsø 2015. – (†)Geberinschrift für Stiftung für Kanzel von Gemeindepfarrer Christian Pedersen, Hjerm. Platziert unter dem Aufgang der Kanzel.

¹²⁸ *HofmFund* IV, 614–18; J. Søndergaard Jacobsen, »Af en legatskoles historie«, *HaÅrb* 1953, 54–98.

¹²⁹ Jf. herfor *Nørskov Lauritsen 1942* 128 f. Poul von Klingenberg skulle 23. febr. 1771 have hængt sig i Sønderskov på Venø. *Hjerm Sogn I* 351; kisten førtes dog senere til et kapel i Bedsted Kirke.

¹³⁰ *Nørskov Lauritsen 1942* 128. Linjen var allerede bortslebnet, da teksten registreredes i *HofmFund* IV, 611. Sidenhen opstod dog vidtløftige myter om uregelmæssigheder i forbindelse med forvaltningen af denne sum. Bl.a. blev provst A. F. Schou (1805–28) beskyldt for at have afhugget passagen, idet han skulle have begået underslæb med legatsummen, jf. Tang Kristensen, *Danske Sagn* IV, 327 (nr. 1033); *Danske Sagn* VI, 224 (nr. 622).

¹³¹ Nemlig Balthazar von Obelitz, Jytte Dorothea, begge overført fra Handbjerg Kirke (jf. nr. 1–2), Christen Nicolaj (* og †1707, kistepladen er ikke kendt), Christen Daniel (jf. nr. 3), Else/Ellen Marie (jf. nr. 4) og Rudolph Henrik (*o. 1713, †1715/1722, kistepladen er ikke kendt).

¹³² *Hjerm Sogn I* 349 f.

¹³³ Jf. Niels Jørgen Poulsen, »Ove Skades Krypt i Roskilde Domkirke«, *NMArb* 1976, 88–100; samme, »Michel og Nicolai Schrøder. Om et københavnsk gørtlerværksted og adelige begravelser på Frederik den Fjerdes tid«, *Historiske Meddelelser om København* 1977, 84–113.

¹³⁴ Anna Marie Galthen var født o. 1738 og døde 4. aug. 1820.

¹³⁵ Jf. også Hans Krongaard Kristensen, »Skærum Kapel i middelalderen«, *Nørre Vøsborg i tid og rum. Bd 1. Borg og herresæde*, 2014 83; her antages stenenes primære anvendelse dog at have været i kirkens korbue.

¹³⁶ *Hjerm Sogn I* 270 f.

¹³⁷ *Hjerm Sogn I* 270.

¹³⁸ Faye, *Støbejernskors* 132 (nr. 303).

¹³⁹ Faye, *Støbejernskors* 132 (nr. 308). Typen findes flere steder på egnen, f.eks. Venø og Mejrup (s. 1234, 1831).

¹⁴⁰ Korsene i Hjerm, der ikke er registreret hos Faye, tilhører typen 'De rundbuede kløverbladskors med profileret kant', jf. Faye, *Støbejernskors* 103 ff.

¹⁴¹ Faye, *Støbejernskors* 132.

¹⁴² *Hjerm Sogn I* 364.

DIE KIRCHE VON HJERM

Die Kirche liegt westlich in der Gemeinde auf einem Höhenzug östlich der Landstraße zwischen Holstebro und Struer. Die von Steindeichen eingegranzte Fläche des Friedhofes wurde um 1925 erweitert, wobei ein größeres Gebiet gegen Norden eingegliedert wurde. Dieses erweiterte man 2007 nochmals mit einem Material- und Parkplatz. Archäologische Untersuchungen an der Südpforte zeigen, dass der Friedhof vermutlich auch dort vergrößert wurde.

Der romanische Grundriss der Kirche, der im Spätmittelalter durch die vielen Umbauten verwischt wurde, umfasste ursprünglich ein Schiff mit einem schmalen, gerade abgeschlossenen Chor im Osten (Abb. 6, 8). Die Mauern wurden aus Granitquadern auf Schrägkantensockeln gefertigt, und auf einigen Quadern (ca. 10) sieht man drei- und viereckige Steinmetzzeichen entlang der Kanten, wie sie sich auch in mehreren anderen Kirchen der Gegend, z. B. Ramme und Fjaltring (S. 1592, 1636) finden.

Die ursprünglichen Türen im Westende des Schiffes sind noch bewahrt. Die südliche wird noch verwendet, während die verblendete Nordtür als Nische am Äußeren der Kirche sichtbar ist. Die Türen wurden aus Quaderecksteinen aufgebaut, die von monolithischen Stürzen bedeckt werden, und entsprechen damit der Mehrzahl der romanischen Türen an den Kirchen der Gegend. Keins der ursprünglichen Fenster der Kirche ist noch in Gebrauch, nur der östliche Teil des verblendeten Nordfensters des Chores ist noch erkennbar. Mehrere Fensterelemente sind jedoch bewahrt: An der Südseite der Kirche ist ein monolithischer Sturz aufgestellt, der sekundär im Deich Anwendung fand, und an der Ostmauer des Chores ist ein Fensterbankstein, dessen Öffnung jetzt mit Ziegelsteinen gefüllt ist. Außerdem wurde in der Mauer bei einer Restaurierung 1973 ein fragmentierter Fensterrahmen aus Eiche gefunden.

Das Innere des Schiffes wird von einer flachen Balkendecke bedeckt, während die Decke des

Chores von einem spätmittelalterlichen Sternengewölbe bedeckt wird. Chor und Schiff waren ursprünglich durch einen Chorbogen voneinander getrennt, dessen profilierte Kämpfergesimse jetzt auswendig an der Tür des südlichen Kreuzarms in Gebrauch sind.

Im Spätmittelalter wurde die Kirche umgebaut (Abb. 8), so wie auch die nahe gelegene Kirche in Borbjerg (S. 1847). Die Arbeiten an beiden Kirchen lassen sich ungefähr durch dendrochronologische Untersuchungen datieren. Diese zeigen, dass die Ausbauten der beiden Kirchen in ungefähr gleicher Reihenfolge erfolgten. In Hjerm wurde der südliche Kreuzarm um 1471 oder spätestens um 1491 gebaut. In diesem Zeitraum wurden vermutlich auch Turm und Vorhalle hinzugefügt. Der nördliche Kreuzarm erhielt um 1524 ein Dach, wodurch die Kirche ihre Kreuzform erhielt. Die letzte Erweiterung war begleitet von Gewölbe über Vierung und Chor.

Das Eichendachwerk der Kirche ist fast vollständig erhalten und auch, wie schon erwähnt, dendrochronologisch datiert (Abb. 16-17, 30). Die Zwiebelspitze des Turmes wurde um 1791 als Ersatz für ein traditionelles Oberteil mit Giebeldreiecken angebracht und hat ein überwiegend aus Kiefernholz bestehendes Dachwerk. Die Bleiverkleidung des Daches ist eine althergebrachte Praxis, jedoch weiß man, dass die Vorhalle zeitweise mit Dachziegeln gedeckt war.

Wandmalereien. Die Kalkgemälde auf dem Kreuzrippengewölbe wurden bei der Instandsetzung der Kirche 1938 freigelegt. Es handelt sich um Verzierungen aus zwei Perioden. Am ältesten ist die Dekoration der Gewölberippen von um 1524 (Abb. 33), die aus Pikmustern und Herzen besteht. Die Motive lassen sich auf die sogenannte 'Lemviggruppe' zurückführen und finden sich in ähnlicher Form in vielen Kirchen der Gegend, z. B. Ferring und Dybe (S. 1498 og 1554).

Die übrigen Malereien zeigen ein Fries mit adligen Wappenschilden (Abb. 35-37), vermutlich aus dem dritten Viertel des 16. Jahrhunderts, und umfassen Wappen von jeweils Mogens Munk und Karen Rosenkrantz in drei Gliedern. Die acht Wappen gegen Süden verweisen auf Mogens Munks Familie, während die restlichen die Ahnen der Gattin Karen Rosenkrantz zeigen. Der nördliche Fries wird außerdem von einer Gedenkschrift auf dem Epitaph von Mogens Munk im südlichen Kreuzarm ergänzt (Abb. 79). Schildfries sowie Inschrift wurden vermutlich auf Initiative des Sohns Oluf Munk (†1568) angefertigt.

†*Wandmalereien.* In Kalk gemalte Dekorationen aus dem späten Mittelalter wurden 1938 im Chor und im südlichen und nördlichen Kreuzarm freigelegt, wonach sie wieder übertüncht wurden (Abb. 38-40). Die dekorativen Gemälde konnten fast alle auf die sogenannte 'Lemviggruppe' zurückgeführt werden. Am ältesten sind die Malereien im südlichen Kreuzarm (um 1491), während die übrigen aus der Zeit um 1524 stammen. Reste von in Kalk gemalten Dekorationen an der Nordmauer des Schiffes wurden 1912 freigelegt, jedoch nicht näher beschrieben. Außerdem wird ein Schattengemälde hinter dem Altar in Verbindung mit einer Renovierung 1653 erwähnt.

Inventar. Das älteste bewahrte Inventar der Kirche beinhaltet den ungewöhnlichen romanischen *Tragaltar mit Heiligengrab und der Taufe, die zu dem in der Gegend üblichen 'Kelchblatttypus' gehört (Abb. 43a-b, 53, 55). Aus dem Spätmittelalter, um 1375 stammt das große Kruzifix, welches durch seine markierten, plastisch ausgeformten Blutströme ('Bluttrauben') bei den Wunden des Erlösers gekennzeichnet ist (Abb. 56). Schließlich stammt die kleinste Glocke der Kirche (Nr. 1, Abb. 74-75) von 1507; die Glocke trägt den Namen des Abts Niels, vermutlich von Tvis Kloster, und die Gießerzeichen des Glockengießers Albertus Pauli (Albert Poulsen). Allerdings wurde sie der Kirche erst um 1673 von Lisbeth Friis in Verbindung mit der Etablierung des Grabes für sie und ihren Gatten, Axel Juul.

In den Jahrzehnten nach der Reformation erhielt die Kirche um 1575 ein Paar Altarleuchter (Abb. 50), während eine durchgreifende Erneuerung des Inventars erst 1607-08 stattfand, als sowohl das Altarbild als auch die Kanzel (Abb. 45-47, 58-63, 113) neu angeschafft wurden. Beides sind archivalisch gesicherte Werke des Viborger Bildschnitzer Lauritz Jensen und Morten Maler, vermutlich aus Ribe. Letztgenannter wurde häufig in der Umgebung angewandt. Die Ausstattung der Kanzel wurde durch einen Beitrag des Gemeindepfarrers Christen Pedersen durchgeführt. 1636 renovierten Axel Juul und Lisbeth Friis die silbernen Altargeräte der Kirche (Abb. 48), während die Taufschale aus der Mitte des Jahrhundert stammt. Das Gestühl der Kirche (Abb. 23), welches zum Großteil jünger ist, umfasst einzelne Teile aus dem 17. und 18. Jahrhundert mit Bemalungen mit der Jahreszahl 1706 und u.a. Waffenschilde für die Eigentümer von Volstrup, Christen de Linde und Ellen Marie von Obelitz, die im 1707 im nördlichen Kreuzarm ihre Begräbnisstätte einrichten ließen. Das Paar stattete ebenso auch die Altarschranke (Abb. 51-52) mit ihren heraldischen Zeichen aus und stiftete eine Neubemalung des Inventars, darunter die †Volstrupempore, deren immer noch bewahrte Paneelmalereien (Abb. 69-70, 72) auf die gleiche, ungeschulte Hand zurückgehen, die auch die Engelfiguren der Altarschranke bemalte.

Um 1770 wurde eine größere, von Poul von Klingenberg und Øllegaard Marie Jermiin gestiftete Instandsetzung des Inventars durchgeführt. Bei dieser Gelegenheit stattete man die Altartafel mit neuen Gemälden in der Mitte und ausgeschnittenen Seitenflügeln aus, die mit illusionistischen Darstellungen der vier Evangelisten geschmückt sind. Diese gehen vermutlich auf J. Baltzar Reinat, Schüler von Mogens Christian Thrane (Abb. 45-47) zurück. Reinat malte auch die Embleme an der Kanzel, die Thranes Verzierung der Kanzel in der Kirche von Gjerlev (Randers Amt) wiederholen, und die gleichen Motive verwendete Reinat wenige Jahre vorher an der Kanzel der Kirche in Tvis. 1780 stiftete eine Tochter von Øllegaard Marie Jermiin und ihrem ersten Ehemann Ernst Friedrich von Zyt-

phen, Hedevig Cathrine von Zytphen und ihr Gatte, Ludvig Vilhelm Høegh, ein vornehmes mit Silberplatten versehenes †Altarkleid, welches mit den Wappenschilden der Stifter versehen war (sowie einer Jahreszahl, Abb. 52). Diese schmücken jetzt die Altarschranke. Deshalb wurde die gute Ausstattung der Kirche regelmäßig mit gute Grund in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts und am Beginn des folgenden Jahrhunderts hervorgehoben.

Im Laufe des 19. Jahrhunderts wurde die Kirche außerdem mit neuem Inventar versehen, deren Großteil jedoch kleinere Gegenstände waren, darunter Krankengeräte von 1837 vom Meister aus Holstebro Jens Weilgaard, eine Altarkanne und eine Taufkanne aus den 1860er Jahren, wozu 1869 eine Glocke (Nr. 2, Abb. 76) kam, die als Ersatz für eine ältere †Glocke (Nr. 4), von Christen Mejer aus Hamburg gegossen wurde. Denn die alte Glocke war durch die Decke des Glockenstockwerkes gestürzt und in der darunter gelegenen Grabesgruft (Nr. 3) gelandet. Aus dem 20. Jahrhundert stammt u.a. der Siebenleuchter der Kirche (um 1910), zwei Kronenleuchter (1911) und drei moderne Ringkronen (j. Abb. 49, 23, 71). Die jetzige Orgel der Kirche stammt von 1979, während eine silberne Altarkanne von 1975 stammt und vermutlich ein Werk von T. Linder-Madsen ist (Abb. 49)

Grabmale. Die Grabmale der Kirche spiegeln in mehrerer Hinsicht den engen Zusammenhang mit dem Haupthof der Gemeinde, Volstrup. Dies gilt sowohl für die Epitaphe als auch für die früheren Grabkrypten und deren Särge, von denen verschiedene Platten mit Inschriften und Beschlägen bewahrt sind.

Insgesamt sind fünf Epitaphe oder Gedenktafeln bewahrt, wovon zwei aus dem 16. Jahrhundert stammen, die vermutlich trotz ihrer grabsteinähnlichen Form ursprünglich Wandmonumente waren. Am ältesten ist der einfache Stein (Epitaph Nr. 1) für Mogens Munk und seine sechs Kinder (Abb. 77-79) von um 1558 mit dem Wappen der Ahnen der Verstorbenen, welches

von Chr. Axel Jens zu einer heterogenen nordjütländischen Gruppe von überwiegend konservativem Gepräge verknüpft wurde. Noch bemerkenswerter ist das Monument für Oluf Munk und Drude Rantzau sowie deren 12 Kinder (Nr. 2, Abb. 80-82), das in grauschwarzen Kalkstein gehauen ist. Dieser kunstfertige Epitaph, dessen heraldische Verzierung an die Kalkmalereien des Kreuzrippengewölbes anknüpft, geht vermutlich auf den niederländischen Meister Gert van Groningen (†1577) und dessen Werkstatt zurück, die nach dem Tod des Vaters vermutlich von seinem Sohn Herman (Harmen) Gertsen weitergeführt wurde. Ein monumentales Pfarrerepitaph (Nr. 3, Abb. 83), von um 1659, zeigt Anders Pedersen Stadil, Gemeindepfarrer der Kirchen Hjerm und Gimsing sowie seine Gattin und 18 Kinder. Die Einrahmung des Epitaphs ist von einem vereinfachten Figurenstil geprägt und einer trockenen, schematischen Version der Knorpelbarock-Ornamentik ohne direkte Parallelen in den Kirchen der Umgebung. Das gleiche gilt für das Porträtgemälde. Ein Hauptwerk der Grabmale der Kirche ist das hochwertige Epitaph für Axel Juul zu Volstrup und Elisabeth Friis, welches 1678 an der Nordseite des Chores angebracht wurde (Nr. 4, Abb. 84-88). Die figurenreiche Einrahmung mit allegorischen Figuren ist mit Werken von Claus Pedersen verwandt, während das Porträtgemälde möglicherweise Christian Getreuer aus Randers zugeschrieben werden kann. Das jüngste Epitaph der Kirche (Nr. 5, Abb. 89) wurde 1722 am Westende der Kirche zum Gedenken an den Gemeindepfarrer Henrik Jensen Jermiin angebracht, dessen †Grabesgruft (Nr. 3) gleichzeitig in der Turmhalle eingerichtet wurde. Von dieser und von dem †Grabesgruft Nr. 4 sind eine Anzahl Sargplatten und -beschläge bewahrt (Abb. 91-92, 94-97).

Schließlich finden sich auf dem Friedhof eine Reihe älterer Gedenksteine, darunter zwei fast verschlissene Steine aus dem späten 18. Jahrhundert an der Südseite der Kirche (Abb. 98-99). Außerdem gibt es eine Anzahl gusseiserner Kreuze aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (vgl. Abb. 101).